

Dio VIII.

Religija groba.

Govoreći o vilama ubojitim, mi se časom osvrnismo na mrtve junake.¹ Sada nam je riječ o pokojnicima svima, ili o religiji groba.

O toj religiji, u našem narodu, naći je vrlo znatnih tragova. Jasniji su joj tragovi, nego ikojemu drugome dijelu stare vjere, niti vile izuzevši. Ostatke očuvaše tvrdi običaji. Ovo je i posve naravno, kad se samo pomisli, da su svi redom Arijci, a i mnogi Nearijci, odavali, od pamtivijeka, čast i veliko poštovanje preminulim ocima, koji počivahu do ognjišta, ili drugdje, ne daleko od kućnog praga. Takova je religija već utvrgjena, za Arijce, slovom drevne Rig-Vede.² Arijci istočni i zapadni poštovahu božanske pokojne oce, svaka porodica, svaki rod, svoje.

¹ Dio VII.

² Rigv., X, 14, 15, 17, 18, 58.

Potomcima roditelji kresali otajnu iskru života, a, i predstavivši se, zakriljivali ih u domu, svejednako ih branili svojom nevidljivom moći. Čovječja duša traje poslije smrti, pa je ona, uživa li se urednog, spokojnog groba, bog dobrotvor cijeloj svojati, ali ječi i jauče po noći, kad groba nema, ili kad rgjava natraga zapušta joj na rokove prinositi daću jela i pića, jer mrtac i jede i pije. Ova je religija istekla iz najdubljih ljudskih osjećaja, pa, kao što rekoh, i mnogi puci nearijski o mrtvim djedovima imaju nazora tima arijskima veoma naličnih Istina, Semitima grob je drukčiji. Pun je jada i čemera; okolo njega kao da oblijeće tašti sjen svjetskog ništavila. Djedovima Semiti ne pripoznaju božanstva, a koleblje im se i sam pojam o neumrlosti duše. Nego, duša jeste neumrla, i oci jesu moćni bogovi kod drugih Nearijaca, bili obrazovani kao Kinezi i Japanci, ili stajali još na najnižem stupnju umnoga razvitka. Na velikom ostrvu Madagaskaru, nemaju Malgaši drugog pravog bogoštovja, izim mrtačkoga, pa i sama pokrštena kraljica ne može, o stanovitoj godišnjoj svečanosti, da se sasvim otme poganskome obredu, koji slavi pretke umrle. U Americi, u pogdjekojeg puka, u divljaštvu ogreznuta, putnici kažu, da ne nagjoše ni idola, ni bogova, a nagjoše religiju mrtvih. Radi toga čini se sad nekima, što niječu svaku od iskona objavljenju religiju, da je po vremenu najprva vjera ona, koja progovara sa svete domaće vatre, i iz groba, do nje položena. Branič oganj i branič roditelj, koji rodu poda oganj života, to su glavni bogovi već u zaglušnoj davnini, u prvoj ili bar u drugoj kamenoj dobi, gdje oskudica svega i bijeda velika bije голу sirotinju, početno čovječanstvo. Ovo vele oni, koji hoće čitavu vjeru svakog naroda da svode na same dojmove iz božanske prirode. Od religije sunčane, i od meteorne, bila bi preča religija ognja i groba.

Ostavimo ta pitanja, koja otvaraju obzorja nedoglednih. Bilo kako mu drago s prvašnjim izvorom vjere u neumrlost čovječje duše, to tvrdo stoji, da Slaveni, čak od postanka svoga, smatrahu dušu trajnom i od raspadljivog tijela različitom. Tome vjerovanju ne smeta nimalo skroz materialističan naziv duše. Slavenima, pa i nama Srbima i Hrvatima, **duša** je "ona koja diše",¹ te se u živu čovjeku dihanjem osobito i ukazuje. Ovako, po glasu riječi, duša nije nizašto otanjena do čiste duhovitosti; pače, ona nije niti ukupna funkcija moždana, gdje se u središte stječu utisci od sviju živaca; ne lebdi u glavi koja misli, već leži u prsima, u plućima koja dakću.² Duša nije duh, kako ga mi shvatamo, već je neki dah, koji tijelo provijava. A kud ćete težega, sirovijega izraza od ovog pučkog: "Duša mi u nosu stoji",³ za čovjeka, što je na umoru. Valjda se na isti nos, kojim duša odiše, misli i u drugome krupnom izrazu, da "duša jedna vrata, ima".¹

¹ Krek, **Einl. in die slav. Literaturg.**, s. 417.

² Pomišljena je i u nekom odnosu s kolanjem i udaranjem krvi, jer se pučki kaže, da "duša kuca" (Vrčevića **niz prip.**, s. 27).

³ Vuk. **posl.**

¹ Vrčevića **niz prip.**, str. 26: "Duša jedna vrata ima, gospodo moja; valja umirat' i pravo žborit" — Id., str. 180: "Zakleo se ne bih, jer duša nema no jedna vrata!" — Vuk. **posl.**: "Tako mi grešne duše, a duša jedna vrata ima!"

Ali je prenaglano svako strogo zaključivanje, na golome temelju etimološkog tumačenja riječi **duša**, i jednoga dvaju li izraza pučkih. Ta riječ i ti izrazi ne dokazuju, po svojoj prilici, ništa drugo, no samo nedostatak prvašnjeg govora² za tačnu oznaku laganijih, duhovitijih pojmova; a otkle čovječanstvu taki pojmovi, to biva misliocima predmet preporni, pa će preporan valjda ostati do vijeka. U ostalom, Arijezi europski dušu čovječju smatraju za posebno, a nježno biće.³ Slaveni vjerovali su u besmrtnu dušu.

² Istu je stvarnost izrazâ za dušu opaziti osobito u latinskom jeziku. **Spiritus** znači ćuh, a upotrebljava se i za dušu: "spiritum reddere", "spiritu privari", umrijeti. I rieč **anima** pokazuje na duhanje, ili dihanje. A opet je jedna riječ za to: **halitus**, dah. Posljednji **halitus** kao da se prelije iz usta onoga, koji umire, u još živa usta, jer najbliži rogiak u usta svoja sakuplja dah Rimljanina, koji izdiše. Po misli vedičnih Inda, čovječji dah, ili duh, ide k vjetru. Vjetar najbliža je slika duha. Kraj ove izvorne srodnosti arijskih izraza, nije nipošto misliti na to, kao da bi biblija bila uticala na ono naše: "duša mu u nosu stoji", premda biblija iznosi veoma sličnu besjedu: "A stvorio Gospod Bog čovjeka od praha zemaljskoga, i dunu mu u nos Duh životni; i posta čovjek duša živa" (Post., II, 7).

³ Biće ženskog roda, spram muškog daha, ili duha. Tako, n. p., mi velimo: "duša" i "duh", a Latini: "anima" i "animus" (Grimm, **Deutsche Myth.**, s 689).

⁴ Krek, **Eiñl.**, s. 418. Ja čitam sada u izvještaju o jednom skorašnjem putovanju kroz nepoznate krajeve južne Amerike oko rijeke Pilcomaya, da tamošnji urojenici misle od prilike isto, pa ih je zato strah naglo buditi ljude, kad spavaju: k prenutome čeljadetu mogla bi duša da se više ne vrati. Mišljenje ovo kao da je inicialno, prijavljujući početnome čovječanstvu. Za čudo je, da takogje jedna stavka korana (**sura** 39) iznosi isto mnenje: "Bog uzimlje k sebi duše čovječje u doba njihove smrti; pa, ako i ljudi nisu još mrtvi, uzimlje im duše u snu njihovu, i pridržava one, kojima je opredijeljena snirt, a druge šalju ponovo dolje, do vremena im odregjena".

Držahu Slaveni, da je duša ne samo odlučena, nego i nekako odvojena, potpuno rastavljena od svoga tijela. Barem nekoji između njih mišljahu, kad čovjek zaspi, da mu duša može iskočiti iz tijela, pri tom primati različne oblike, te lutati.⁴ A lutala iza smrti tamo amo; lutala najviše po granama drveća, u obliku usplahirene tice.¹ Poljaci vjerovali su, da se ona promeće ponajčešće u goluba, a Česi, da iz usta umrloga kao tica odlijeće k drvetima, po kojima ide uzbunjena sve dotle, dok se mrtvome čovjeku tijelo ne spali.²

¹ Krek, *ib.*

² Grimm, **Deutsche Myth.**, s. 691.

Duša-tica, koja se vija nemirno, još živi u uspomeni Srbâ i Hrvatâ u ovim stihovima:

"Duša mu raja nevid'la,
nego se vila i vila,
na sred se pakla savila!"³
"Duša mu raja ne vidl'a,
veće se vila i vila,
na dnu se pakla savila,
te paklu bila podnica!"⁴

³ Vuk. **pjes.**, knj. I, 371, v. 6—8.

⁴ Petranovića **pjes.**, knj. I, 256, v. 13—16.

A tica nam još življe lijeće po ovoj tužbalici jekavskoj, gdje je sve do mrve pogansko, a i sve starinsko, osim pripomene o Turcima:

"Ali ti se ljuto bojim, uh mi jutros!
da si nam se uputio na daleko,
na zle pute bez povratka, dom ti jadan!
gje ćeš mnogo dobra naći, dobri babo!
dičnu braću i rogiake, nama prazno!

vojevode i serdare, njima blago!
Susreće te, zagrliti hoće, babo!
za nas žive zapitati, kuku ljudi!
kako nam je sa Turcima dušmanima.
Nego ti se smjerno molim, kukavica,

nemoj nam se zadržati, orle svekre;
kril'ma treni, snagom tresni, snažni dome!
Otresi se od zemljice, ela svekre!
kao soko od rosice, moj sokole!

Doleti nam, obeseli, kam da mi je!
te pomiluj i pokaraj, moj viteže!
pa izgrli i izljubi, milosniče!"⁵

⁵ Vrčevića **niz prip.**, str. 273.

Što snaha mrtvog svekra nazivlje orlom i sokolom, to može pristajati u običnu frazeologiju pučku; obično može biti i ono: "doleti nam", ali je neobično, te posve izrazito: "kril'ma treni." Snaha smislila svekra kao ticu.

Takovo nešto izlazi i iz ovih pomršениh stihova najobičnije tužbalice, koja se nad mrtvim nariče u Crnoj Gori:

"Ma se još jedna (sestra) nada.
no ne uzda:
jesu tebe velje grane,
velji orli;
pa ćeš njima razbačiti,
lele brate;
i kući ćeš svojoj doći,
kuku kući^{5a}!"

Mutan je ovdje smisao za to, što se vjerovanje kao razvrglo; no se čini, da sestra, ma da se i tvrdo ne uzda, opet nada bratu, da će njoj u pohode, poletjevši s grana drveća onog svijeta.

^{5a} Medakovića **živ. Crnog.**, na str. 60

Neke tice divne, što nisu prave tice, nego djeluju kao što i ljudi, uljezle i u naše epsko pričanje. Dvije pjesme, u zbirci Petranovićevoj,⁶ na dugo pripovijedaju o jednoj velikoj svadbi: zlatna tica soko ženi se vilom, a čudno jato svatova sastavljaju još mnogi krasni sokolovi i golubovi. Moguće, da to jato lijepih tica nije drugo, do jato rajskih duša, što ih već vidjesmo, po mitu skandinavskom i našem, u društvu valkirija i vila.⁷

Vrijedno je, da primjetimo još ove crte u dvije posve mitske pjesme. Tice putuju noćno, no im se sve blista od sjaja zlatnog. Vila, zaručnica glavnome sokolu, rodila se "na zvijezdi, visokoj planini",¹ gdje nju "goji u oblaku majka."² U putu k nekoj višoj planini, sve svadbena jato tica rasplaši se i razleti, jer im zaprijeti, u jednoj pjesmi, aždaja s otrovnog jezera, a u drugoj dva tamna zlotvora, Ibro i Porča. Nego, tice minu ta pogibao; priteče im u pomoć zmaj-ognjeni junak, sa Zmijanja Rajko, koji pogubi napasnike.³ Onda se tice svatovi opet posabrali te prispjeli kud naumiše: glavni soko uzeo vilu za ženu.

⁶ Knj. III, 2 i 3.

⁷ **Dio VII**, str. 32—40 (21'2—20). Moguće je to, barem u nekom dijelu dviju pjesama. Drugom prilikom (**Dio II**, s. 95—6 (193—4), mi pjesme ispitamo, misleći, da se one, jednom svojom stranom, dotiču mita dvojice Ačvina.

¹ Petranovića **pjes.**, knj. III, 2, v. 2.

² Id., 3, v. 9.

³ O odnosu ognja prema duši biti će riječ dalje.

Pučko kazivanje kajkavsko iznosi takogje dušu, uobličenu u ticu. Dva druga, to dvije kalfe, išle jednom na dugi put. Od teškog putovanja umoreni, legoše pod jedno drvo, i jedan od njih zaspao. No daleko od drveta stajaše kostur konjski, pa drug onaj, koji budan ostade, vidi, kako čudna tica lijeće niz kostur i uz kostur. Kad se po tom onaj prvi oda sna prene, uzdahne: Zao ti sam san usnio! Po ovim riječima drug se uvjeri, da drugu duša bješe izletjela iz tijela i da njena nemirnost ne davaše mu nirno spavati^{3a}.

^{3a} Kaza meni priču gosp. I. Tkalčić, bibliotekar jugoslavenske akademije, koji u svom djetinstvu to čuo pripovijedati u okolini zagrebačkoj.

Mit o duši tici nalazi se i kod Helenâ. Samo što Heleni, po običaju svome, kao što drugdje, tako i ovdje, arijski mit otanjiše i dotjeraše estetično. Duša im nije tica, nego im je lepir.⁴ Lagana, dražesna Ψυχη, duša, gdje je prikazivana na umotvorinama grčkim, ima na legjima lepirova krila. A iz grčkog pričanja ponešto odjekuje kao suzvučno s onim ili ovim glasom dviju Petranovićevih pjesama. Sjate se lepiri duše, pa, sjedeći na dupinu, idu, preko valova, preko morskih strahota, na daleki put k Eliziju. Što se pak tiče Psihe, ovo premilo djevojčice, neumrlo a zlopatno, hoće istom poslije muke doći do sreće svoje, do vjenčanja za ljubovnika Erosa. Psihu izložiše napasti nekog nakaznog čovjeka; odvedoše je, pristalu zaručnicu, na višu planinu, na strmo neprohodno brdo, iza kojega stoje divni dvori uz ninfe poslužnice; prenese je onamo Zefir vjetar do njenog pravog vjerenika Erosa, ali u noći kanu kaplja živog ognja iz Psihine svjetiljke na Erosovo rame,⁵ i u taj tren ispred očiju radoznale djevojke iščeznu najkrasniji od bogova; otište se onda vjerenica na svakojake pute, pa ode i dolje u ad, gdje jadna onesvjesnu, no je dotače lakom strijelom Eros i povrati je k životu; najposlije, Eros uze k sebi Psihu, vječna Ljubav vjenča k sebi vječnu Dušu, onako prokušanu dugim patnjama tjelesnoga bića.¹

⁴ U grčkom jeziku, ψυχη kašto znači, osim što "duša", takogje "lepir". Prvi začetak ove misli o duši lepiru možda nam je tražiti još u doba, starije od helenskoga. Litvini dušu pomisliše, čas kao ticu, čas kao lepira. Kad koji noćni lepir dogje u kuću i svijeću oblijeće, kažu Litvinke, da je neko umro i da mu duša okolo ide (Grimm, **Deutsche Myth.**, s. 692). Ne uzeše li ovo Litvini iz grčkog mita (a da uzeše, malo je vjerojatno), onda duša lepir ulazi u zajedničku ostavinu europskih Arijaca. Preller (**Griech. Myth.**, I B., s. 416—8) ipak drži, da je dosta novo sve to grčko o lepiru. Grci, u davno svoje vrijeme, bili bi naslikali dušu u malom nekom liku s krilima, a tek docnije u pravoj slici lepira, ili nježnog djevojčeta s krilima lepirovim.

⁵ I drukčije Grci primicahu k duši oganj: lepir, slika mrtve duše, urezivao se poviše upaljene zublje.

¹ Zadnja ovu crta primetnuše izvornoj priči potonji stvaratelji alegorija.

Starovjerski nazor o lutanju duše sačuva se, u Srbâ, i pod formom novijom, što ju stvori vjera hristjanska. U Krajini Negotinskoj sadašnje Srbije drže ljudi, da duša umrloga ne ide odmah u nebo. Duši red je prije obilaziti mnoga mjesta na zemlji. Iz početka dolijeće do zavičajnog kraja, posvuda, gdje je umrli za života svoga najradije išao. Krene onda na daleke pute; polazi Svetu Goru, pa i Božji grob, a tek u četrdeseti dan po smrti tijela najzad uzaći će ona na nebo.² U Crnoj Gori, za četrdeset dana čati se liturgija mrtvome: za svoga mrtvoga daje to činiti, koji iole može^{2a}.

Ne treba reći, da ovakovo mišljenje, premda je ono udešeno prema novoj vjeri, u ovoj ne nalazi pravoga oslonca. Po nauku crkve, duša, već u isti tren svoje rastave od tijela, prestavlja se na drugi svijet.

^{2a} Medakovića **živ. Crnog.**, na str. 27.

Po vjerovanju Slavena, dok duša naokolo lijeće, ona nije sretna. A najviše lijeće nestašno onda, kad joj je mrtvo tijelo još cjelovito, još nerastvoreno. Lešina, uzdržanim svojim čovječjim obličjem, kao da k sebi priteže odletjelu dušu, a, truhležem i gnjilinom svojom, kao da je skvrni i uznemiruje. Već je naprijed kazano, da Česi pogani vigjahu čovječju dušu po drveću u slici nemirne tice sve dotle, dok se ne bi mrcu spalilo tijelo.

Ovo je isto, od prilike, reći i za Ruse, u dobi njihova neznaboštva. Arapski putnik, Ibn Fadhlân, boravio megju Rusima, u prvoj četvrti X vijeka, kroz dvije godine 921—2, pa tamo nazočan bio pri spaljivanju jednog mrtvaca, nekoga Rusa otmjenika.³ Duhnu žestoki vjetar, silno raspiri vatru na lomači, naslaganoj na jednom korabu u vodi⁴ i u manje od sata razgorje se lešina i sve do nje. U gomili svijeta, koji tu bijaše, jedan Rus razgovarao se s drugim Rusom, tumačem putnika Arapa. A šta veli? pita Arap svoga tumača, koji će njemu: On veli ovo: "Ala ste, vi Arapi, lud narod! Vi uzimljete najmilijega i najčasnijega vašega čovjeka, te ga bacate u zemlju, gdje njega gamad i crvi toče. Naprotiv, mi mrtvaca spaljujemo za jedan tren, tako da on odmah i bez ikakve stavše u raj ulazi."

² Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXII, str. 197.

³ To je sada u velikoj slici prikazao čuveni slikar Siemiradzki.

⁴ Mrcima iz siromašnijih kuća napravljahu pomanje korablje ili čamce.

Isti Rus u sav grohot onda se nasmija i nastavi, pokazujući na onog mrtvaca: "Ljubav k njemu njegova Gospoda (boga) čini, da sad puše vjetar, koji će ga tamo ponijeti u jednom trenutku."¹ Sva je prilika, da tako isto o rastvorenom i nerastvorenom tijelu, mišljahu Srbi. Starinska riječ "bčajnik" znači, u nas, nerastvoreno tijelo u grobu,² a starinska poslovice, u Crnoj gori, kaže: "Tako se ne očajao hiljadu godina!"³ Dakle je nesreća velika "čajati", čekati dugo u grobu s tijelom još cjelokupnim.⁴ Ovo drže i Rumunji.⁵ Ali to ide uskos hristjanskoj misli, po kojoj neraspadljivo tijelo jest ponajviše znamen svetosti, te i svecima dolikuje. Slavenima poganim, što se brže raščinjalo tijelo, to se prije na drugi svijet predstavljala duša.

¹ U Kreka, **Einl**, s. 426-31, ili drugdje s arapskoga prevedeno, čitaj cijelo vrlo zanimljivo izvješće Ibn Fadhlanova o tome ukopu.

² Vuk. **rječ.**, pod **Očajnik**.

³ Vuk. **posl.**

⁴ Sve ove riječi: "očajnik", "učajnik", "čajati", "očajati", "očajati", "nečaja", svečana su značenja u nas, te su kova najstarijeg.

⁵ Poznato je, da i riječi i misli slavenske širom provališe megju današnje Rumunje. Cijene Rumunji, da je vječito osugjen onaj, kome tijelo u grobu nakon sedam godina nije se još raspalo. Vidi: A. de Gubernatis, **Storia comparata degli usi funebri in Italia e presso gli altri popoli indo-europei**, Milano 1878, p. 104.

Kako se meni čini, stoji u svezi s ovim vjerovanjem još jedno vjerovanje srpsko i hrvatsko. Nesretno tijelo, dok je nerastvoreno, priuzimlje k sebi nanovo nesretnu dušu, te jadni mrtac oživljuje, da luta, ne znajući ni sam kud. Barem se sad to misli o tencu, u Boci kotorskoj. "Tënac", ili "ténjac", nije baš pravi vukodlak, u sadašnjem znamenovanju ove riječi,⁶ nego je prije jedogonja, kako u Risnu sad zovu čovjeka, iz kojega u snu izigije duh.⁷

⁶ Što se tiče drugih pogleda o vukodlakovu biću, isporedi u **Dijelu IV**, str. 37—9 (137—9).

⁷ Vuk. **rječ.**, pod **Tenac** i **Jedogonja**. Da li je sa **tenac** srodno "tânčiti", što u Dnbrovniku znači: lutati besposlen (Vuk. **rječ.**), to ja ne znam. Značenje glagola pristaje.

Mrtvi ljudi mogu da postanu tenci, mogu se "potenčiti", kao što se mogu, s druge strane, i "povampiriti". Jednu zgodu potenčenja Vrčević znamenito pripovijeda ovako:⁸ "Kažu mi, da se pokojni Jokan Markišin potenčio, i da noću izlazi iz groba. Svak živ od straha umro. Pripravili trnov kolac, i pri njemu crnog ugiča privezali. Pogjosmo u groblje. Stavih petrahilj, očitah vaskrenu molitvu, pa prekadih grob, a oni navališe otkopavati sve do preliješa. Digoše i preklopnice, kad li sbilja! ne bijaše se ni još pokojnik počeo raspadati, no se naduo kao kabao, a oba oka izbuljio. Uzeše kolac i probodoše ga, a nad njim zaklaše ugiča, preliše ga s krvlju ugiča, pa opet pločama preklopiše i zemljom zatrpaše. Sinovi pokojnoga Jokana platiše i narediše, da ga danas na leturgiju spomenem, i tako da ga od grjehova oslobodim." U kazivanju očigledna je, i pokraj nagodbe megju novom i starom vjerom, poganska žrtva ugiča, i krvi mu, na udovoljenje pokojnikovo. Iz ove nesumnjivo starovjerske zgone mi ovdje samo bilježimo to, da nevoljni tenac ležaše u grobu cjelovit: on "ne bijaše se ni još počeo raspadati."

⁸ **Niz prip.**, na str. 331—2.

Sada čisto razumijemo poglaviti razlog, zašto Slaveni, prije nego se oni krstiše, najvoljahu sažeći mrtva tjelesa svojih milinaka. Slaveni, kao što od pamtivijeka, čak od vedičnih doba, i ostali Ariji, osim Eranaca, ili izravno ukopavaju u zemlju mrce, ili ih prije spaljuju, ali kod većine Slavena, od ova dva načina mrtačke sahrane najpreče je spaljivanje. Kažem kod većine njih, jer sva slavenska plemena mrce ne spaljuju, kako je to vidjeti iz dosad otkopanih starih slavenskih grobova.¹ A i kod Slavena, gdje bijaše u običaju spaljivanje, doista nije se svagda ovo vršilo. Mnogi ne mogahu to činiti već za to, što prilično veće stoji spaliti jednu lešinu, nego je na prosto ukopati. Osobito svečani

slavenski običaj paljenja umrloga na korabu ili čamcu, što bi se tad pustio niz vodu, bješe vrlo skup, i dolikovaše samoj gospodi i ljudima imućnijim. Po historijskim svjedočanstvima, najviše pali svoje mrce istočna velika grana Slavena, Anti, od kojih postaje potonji Rusi. Jesu li mrce palili Srbi i Hrvati? Rekao bih, da jesu, barem, Srbi. Još u dobnije vrijeme, to u vrijeme već posvuda prihvaćene vjere Hristove, kad 1355 g. preminu silni Dušan, "tijelo toga viteza", veli dubrovački historik Lukarić, "bude doneseno u Makedoniju, te sahranjeno uz svete vatre, u svetomu Arangjelu izvan bedema grada Prizrena."² Te "svete vatre" nisu za cijelo vatre koje hristijanske. S druge strane, doznajemo od svjedoka prije pomenutog, od Arapa Ibn-Fadhlan, da među Srbima X vijeka starinski običaj dužao ženu s mužem umrijeti. U Rusiji, žena, ili drugo mlado čeljade iz doma, umiraše s mrcem, dok bi ga udavili i proboli, pa onda zajedno s ovim sažegli.¹

¹ Osobito u Rusiji. otkriše i ispitaše mnogo starinsko groblje Slavena. Kad slavenski grobovi i stećci budu i u nas u dovoljnom broju proučeni, onda ćemo i mi više saznati o nasoj religiji groba.

² Luccari, **Annali di Rausa**, 1. II, p. 6: "Il corpo di questo heroe (Dussan) fu portato in Macedonia, et con fuochi sacri fu seppellito in S. Angelo fuori delle mura di Prizrien".

¹ Kod Kreka, **Eiul.**, s. 425 i 427—30. Osim Slavena, megu Arijcima još u Indâ, a valjda i u Trakâ, žrtvuje se živa žena s mrtvim čovjekom. Stara Rig-Veda čisto ne zna za žrtvu žene; ali, pošto je taj običaj i slavenski i indijski, biti će i zajedničkog postanja arijskog. Dašto, za mrtvim mužom, ili domaćinom, svagda ne ide žena: ovo se čini, od odanosti, najviše u domovima otmjenikâ, te je strogi zakon, mjesto svojevoljne ljubavi, i u samoj Indiji zavedn istom dobnije. Žrtvovala se žena radi toga, da mrtvac bude š njom u društvu i onamo na drugom svijetu. S istog razloga, kod još drugih Arijaca, klali su se robovi, a i sluge najmilije, pa s mrcem, uz konja mu i oružje, spaljivali. A spaljivalo se na lomači, da se mrcu ugodi, koješta lijepo i dragocjeno, otkad pitomije osjećanje i napredak civilizacije ukidoše svaku ljudsku žrtvu. Tako, na veličanstvenoj lomači Cezarovoj, ognj sažeže silesiju stvari, nabacanih od njegovih legionara, od prijatelja i od matrona (Suetonii, **de Vita Caesarum**, 1. I, c. 84).

Paljenje živim ognjem opraštaše najbrže umrloga od teškog spoja s tijelom, a čišćao i njega i prisutnike kod pogreba od gadne truhline, od svake mrlje. Po općenitoj tvrdoj vjeri Arijaca, mrtac može da oskvrni, da omrcini, sve živo. Poznata je zapovijed u rimskih dvanaest tabla: "Hominem mortuum in urbe ne sepelito, neve urito." I nearijske mnoge pukove, naosob Semite, tištaše, i tišti, misao mrtačkog oskvrnuća. Smrt, koja s mrtvacem hoće na žive da navali, treba svojski odbiti, uklanjajući predmete, što ih se mrtvo tijelo nekako dotaklo. Ovog vjerovanja neprevrni tragovi ostaše u našem narodu. U nekim mjestima Srbije, u sobi umrloga, pošto se iz kuće iznese, sve se odmah čisti; izmiču otuda hljeb i kvas, vodu i drugo piće, te prosiplju i bacaju na polje; bacaju i metlu, kojom je soba i kuća počišćena; haljine, u kojima je mrtac izdahnuo, nose daleko van sela, i ostavljaju na kakav trn da truhnu. Mrca pokrov mnogi sijeku ostrim kamenom, a ne režu ni nožem, ni nožnicama; ne bi se više mogli naoštriti, "mrtvorezni" ostali bi nož i nožice, da se njima reže.²

² Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXII, str. 197.

Ali od mrtačkog uticaja živima ništa ne pomaže, koliko oganj. Kad se ukopnici vrte s groblja, dočekuju njih, pred kućom umrloga, s vodom, da se umiju, i sa živim ugljevljem na vatralju, da se prečiste. Svaki od ukopnika uzme po jedan ugljen, premetne ga iz ruke u ruku nekoliko puta i preko sebe prebaci natrag.¹ Živi se ljudi onda oprostite svake natruhe.

¹ Id., str. 198—9.

Umrli najradije privlači k sebi svoje žive "jednomjesečice." Zovu se ovako oni, koji su se rodili u istom mjesecu. Jednomjesečice smrt hoće u isto doba da kosi i prikuplja. Za to, kad jedan od njih umre, onaj, koji je u životu, metne u isto puto svoju nogu s nogom mrtvoga, pa baba kakva te dvije noge zaključa sponom. Dozove se onda jedan vršnjak, i svezani reče mu: "Da si mi po Bogu brat, odriješi me!" ili: "Primaš li Boga i svetoga Jovana, da izbaviš roba iz groba?" Moljenje ovo ponavlja se tri puta, i tri puta baba zaklapa i otklapa puto. Je li mrtac već sahranjen, idu i vrše to na grobu njegovu. Onaj, koji je od mrca odriješen, i ovaj drugi, koji ga odriješi, postaju pobratimi. Takav običaj poteže se po svoj sadašnjoj Srbiji, kao što kod muških jednomjesečnika, tako i kod jednomjesečnica ženskih. Od vremena toga oprost, i ove među sobom žive kao sestre.²

² Vuk. rječ., pod **Jednomjesečići** — Milićevića živ. Srba, Gl. XXII., str. 197—8.

Prostim našim ocima, pa i prostim našim ljudima današnjim, smrt je nešto kužno, što se svagda najlašnje priljepljuje na žive. Radi toga, dok se mrtac ne sahrani, čeljad od njegove kuće ne smiju ništa jesti:³ kroz to jelo bi se otrovali. A mrca, iz kuće iznesena na okupanje, ne smiju natrag vratiti: on bi "kuću zatvorio mrtvim kocem."⁴ Pa i ne treba mrtačkog tvarnog doticaja, da se živima lijepo zdravlje kvari. Više puta, dosta je pripomenuti mrca, a smrt će rupiti. Za to, kad naši ljudi hoće drugome da kažu, da je ko umro, vele njemu: "Da si ti živ i zdrav!"⁵ a i u opće gotovo nema besjede češće od ove: "Zdrav si!" ili: "Od Boga ti zdravlje!" ili: "Bog ti zdravlje dao!"⁶ Ovaj strah pred svakim dodiranjem sa smrću proteže se i na samu bolest. Kad naš čovjek kazuje, da ga boli, može bolest na drugoga preći, pa, da ne pregje, on rekne: "Tebe zdravlje, mene boli to i to."⁷

³ Id., Gl. XXXVII, str. 170.

⁴ Id, ib.

⁵ Vuk. posl.

⁶ Id.

⁷ Ili: "Da ti je na zdravlje", ili: "Zdrava ti glava" (Vuk posl.), a žene dodaju: "U našega čabra gvozdene uši!" (Vuk. rječ., pod **Čabar**).

Šta više? Kad se, govoreći, uporedi, ma bilo u čemu, mrtvi sa živim, valja reći: "Ne budi primijenjeno!"¹ O smrti, o ukopu, o svakom bolu o nesreći kakoj, treba svagda eufemistično govoriti; to su kao žive strahote, koje će obzirni čovjek tiškati svojom spretnom, blagom riječju.² A je li kome do kletve, nije dobro da kaže: "Tako me odmah ne ukopali!" nego je bolje ovo drugo: "Tako me zemlja ne radovala!"³ I za zlobu, zavist i sve slično, reče se: "Tako me zloba, zavist, šteta, ne radovala!"⁴ Jest podmuklo i kobno mnogo šta: konj, ako ne zoblje, kobi svoga gospodara; otac kobi dijete svoje, kad njemu, na pr., ne kupi novu kapu, a kupi ostaloj djeci⁵; žena kobi drugoga muža, kad žali prvoga.⁶ Mogu da se kobe ljudi megju sobom i onda, kad se samo sretu ili stignu, pa, da se tome uklanjaju, jedan drugome veli: "Dobra kob! dobra stiž!"⁷

¹ Na primjer: "Pokojni Mirko bio je, ne budi primijenjeno, tako visok kao ti" (Vuk. posl.).

² Na pr.: Ne bi li se kuga umilostivila, mjesto njezinog imena, kaže joj se: kuma.

³ Vuk. posl.

⁴ Id.

⁵ Vuk. rječ., pod **Kobiti**.

⁶ Bogišića pjes., 86, v. 131—3:

"Poče cvilit' ljubi Kraljevića,
ali joj Mihna dade zaušnicu:
Što me kobiš, iskobila glavu!"

⁷ Vuk. rječ., pod **Stiž**. U svakom poslu, mnogo je do nehotne "namjere", ili "namjerne", te se za to i kaže: "Što je Bog dao i namjerna."

I preko čije volje, kobna riječ leti, da zatire. Radi **kugjenja**, kobno je reći: "**kuda** ćeš?" — "**kuda** si pošao?" — "**kuda** si naumio?" — te, mjesto toga, valja zapitati onoga, koji polazi, sa: "Ako Bog da?"⁸ Ista pažnja nalaže riječi: **veseo**, **sretan**, kad bi se imalo reći, da je ko **neveseo**, **nesretan**. Što je mrtvo i nezdravo, sve se može nehote primijeniti, a hotomice i namijeniti na čeljade živo i zdravo; sve može biti "urečeno", pa je svijet pun svakojakih "uroka", a dešavaju se česti zlovarni "uročnici" i "uročnice."⁹

⁸ Vuk. posl.

⁹ Najživlje se ovo kazuje u Vrčevića **nizu prip.**, na str. 74: "Kad su ih u crkvu poslali, obojicu gjece omrčiše ispod desnoga uha garevinom zemljanoga lonca, i po čelu izmedju obrva, da ih ne bi ko na krštenju urekao; a da bi živjeli, zakleše popa i kuma najstrašnijom kletvom, da nikome ne kazuju, ni da je oboje muško, ni kako im je ime, nego da je jedno muško i da mu je ime Živko, a drugo da je žensko, ime joj Jokna. Ovim su ih imenima zvali za punanu godinu, i niko, izvan kutnje čeljadi, nije u komšiluku znao, da je oboje muško, ni kako im je ime".

Da se od toga brane, naši ljudi vapiju, gotovo pri svakoj zgodi: "Ne budi uroka!" — "Ne čuj, Bože na zlo!"¹ jer urok u svašto se uvlači, i iz svašta, na zator živoga svijeta, izilazi. Hvali ko koga, može ga ureći.² Začudi li se iznenada ko čemu, eto uroka i nesreće,³ pa valja odmah, ne bi li se to otklonilo, primjetiti: "Začudio se prebijenoj golijeni!" ili: "Luk ti u oči!" ili: "Oči u kamen!" ili: "Oči u panj!"⁴ A najveća je žalost u tome, što na ovoj zemlji jest urokljivo, strada od uroka, navlastito ono, što je najsretnije, najnježnije i najljepše: tako, na pr., od uroka i zlih oči niko toliko ne pati, koliko mala djeca. Ima i udesnih kuća, čitavih porodicah urokljivih.⁵

¹ Vuk. **posl.**

² Vrčevića **niz prip.**, na str. 215-6: "..... o Božiću prošastom navršio je, na zdravlje, devetnaestu godinu; raščinio se životom, da mu nije urok, kao da mu ima dvadesetipet."

³ I sama riječ: čudo, u našem jeziku, znači, kraj ostaloga, nesreću i bijedu.

⁴ Vuk. **posl.** Isto tako, kad se što ostavi, pa neko reče: "Što će to?" "valja mu u riječ upasti, i kazati: "Zlu ne trebalo!"

⁵ Vuk **pjes.**, knj. III., 78, v. 110: "jer su jadne roda urokljiva."

Kao da je upravo živ, ljude tjera urok, te Crnogorci vele: "Tako me zli narok ne ćerao!"⁶ Gine svijet i od stvarce najnezatnije, na pr. od haljine, sašivene ujamkom, ili ureznikom.⁷ Od tolikih napasti čovjek, doduše, može da učuva svoj život i svoje zdravlje, ali to biva uz neprestano budni obzir, uz gore pomenute i još druge formule odbijanja naletnog zla i smrti.⁸ Pa, osim odbijanja smrti, čovjeku je red izravno slutiti sebi život i zdravlje. Kad on vidi prvo voće nove godine, ili s proljeća čuje u šumi prvu kukavicu, ili u zraku pripazi prvo jato ždralova, treba mu uskliknuti: "Na život i na zdravlje!"⁹ Tako sluteći, naslutiće. Sluti se i u snu, izvan prave svoje svijesti; sluti se dobro ili zlo, život ili smrt, dašto ponajčešće smrt, jer su snovi u čovjeka većinom nezgrapni i turobni.¹⁰

⁶ Vuk. **rječ.**, pod **Narok**. Isporedi i stih: "Stiže urok na konju gjevojku" (Vuk. **pjes.**, knj. III, 78, v. 148).

⁷ Id., pod **Ujamak** i **Uresnik**. A. smrtna je i "nagaza" i "prostrjela" i još drugo što.

⁸ Veoma pomaže riječ: "tamo!" zgodno upotrebljavana: "Tamo, njega ubio grom!" — "Tamo, nju ujela zmija!" — "Tamo, njemu otpala ruka!" Kažu ovako o nesreći, koja se drugome desila; a kažu isto i u pogledu moralne rugobu, koju hoće da od sebe odmaknu: "Tamo, on pas!" — "Tamo, ona kučka!" (Vuk. **posl.**).

⁹ Vuk. **posl.**

¹⁰ Neki su snovi u našeg puka već nesretni za to, što se oslanjaju na arijsku simboliku, te se iz njih pomalja arijski nesretan biljeg. Tako, na pr., riba je dobro jelo, a opet nije dobro o njoj sanjati (Vuk. **posl.**, na str. 335). Rašta to? Radi arijskog vjerovanja, koje ribu kašto privezuje za tminu i noć (Gubernatis, **Myth. zool.**, v. I. p. 267). Više ne dokučujući pravi smisao ovakim snovima, naš puk pri njima kaže: "U sna se ne snilo, a na javi se desilo!" (Vuk. **posl.**, ib.). Po srijedi je arijska simbolika i u nekim susretima živinâ.

Nije na dobro, kad ko naigje na zmiju ili na zeca, ili njemu oni pregju preko puta (Milić. **živ. Srba**, gl. XXXVII., s. 172): zmija oličuje noćnog Ognja (kako to vidjesmo u **VI Dijelu**), a zec noćnog Mjeseca (Gubernatis, **Myth. zool.**, v. II., p. 80—3). U ovom slučaju, zmija eufemistično zove se: poganica. Naprotiv, sretne li se lisica, dobro je (Milić, ib.), jer lisica, u arijskom mitu, slika je, osim večernjeg sutona, još jutrnjega zatim osvitka (Gubernatis, **Myth. zool.**, v. II., p. 128—30). Tako i u pučkim našim pripovijetkama, lisica mnogo puta djeluje i govori kao razumno biće, i ljudima pomaže, a i sama njezina pojava, skoro uvijek, sluti na dobro. Jutrenji susreti jesu najzamašniji, pošto se s time započinje dan.

Vrlo je nepovoljno našem čovjeku, kad u jutru najprije sretne mačku; pa, i kad god mačka začesti krhati, valja reći: "Svoju glavu iskrhala!" (Vuk. **rječ.**, pod **Mačka**). I to je arijsko. Crna mačka Arijcima nagovješćuje skorbu smrt (Gubernatis, **Myth. zool.**, v. II., p. 65—7).

A, dok je desno zdravo, lijevo je nezdravo, te ne valja piti iz lijeve ruke.¹ Ovo gusto i crno praznovjerje, koje većim dijelom suče iz pojma o smrti i o zaraznoj nečistoci mrtačkoj, svojina je sviju Arijaca. Eno, i sami Heleni, ti najvedriji i najveseliji Arijci, ne oteše se posve onome tužnome uticaju. Postoji i u njih podobar dio našega netom pomenutog mišljenja. Helen ne stupa u božji hram već samom desnom nogom, i desno pruža čašu pri žrtvi, pače s lijeva na desno oblači se, a i piše, premda fenička slova, što ih usvoji, pisahu se s desna na lijevo.

¹ Vuk. rječ., pod **Lijevo**.

Štošta pogani grčkoga čovjeka, tjelesna nečistoća, porogijaj, bolest; vrh svega, bolest i smrt. Ko teško oboli, pa od bolesti ozdravi, okupaće u moru sebe, rublje i odjeću. Sve što je živo i svijetlo, ono najteže oskvrnjuje čovječja lešina. Grobovi stajahu daleko od svetih hramova, a hram bi postao svaki put nečist, gdje bi u njemu ležao čovjek na umoru. Ukopnici, i oni koji mrca sprovogjahu, makar to činili po sinovljoj dužnosti srodnici najbliži, svagda, po ukopu, čišćahu sebe najvećom pomnjom. Kad je u kakoj kući bio mrtac koji, čeljad, iz nje izlazeći, skropljahu se čistom vodom, što se nahogjaše ispred vrata u sudovima, tamo donesena iz druge neopoganjene kuće. Zamračivala smrt i samu čistinu domaćeg ognjišta; pa, na pogjekojem mjestu, svake bi se godine, po svima kućama, gasila vatra, i živa nova donosila s oltara sjajnog Apolona. Evo ovako i provrtnog bistrumnog Grka zbunjuje svaki mrtački doticaj.¹

¹ Ima u Grka i opreznih eufemizama, s našima veoma sličnih.

Drugim tromijim Arijcima mrtačka napast bijaše još teža. Ozbiljnome Rimljaninu, tome sjediocu seljaku, sve se misli mrsile pred strahom mrtve nečistoće i svakojakih crnih naleta. Branio se on onim i ovim ustukom, i bezbrojnim molitvenim formulama, kakogod i za našega seljaka svako zlo ima svoj ustuk", pa oda zla brane "dobre molitve"² i suprot "zlih časa" lijepo nazivani "dobri časi."³ Mnogi lijek, eda smrt ustukne, daju i vračari i gatari i bajači⁴; mnogo zlo ispravljaju eufemizmi; ali, pokraj takog sumornog mišljenja, ljudstvo ostaje kao upleteno u opasnoj mreži, iz koje nije lako izvući neozlegjeno svoje zdravlje i život svoj. Usta na ovakovu religiju smrti i zebnje genialni rimski pjesnik Lukrecij, te mu pade oštra riječ: "religio autrix malorum." Istom Hristova vjera ukloni zaziranje i žacanje od mrca, izmijenivši strah pred mrtačkom tvarnom nečistoćom sa uzvisitijim strahom pred duševnom nečistoćom od grijeha.

² Najjače su one, što ih izriče domaćin, u staro doba kući prvi svećenik.

³ U nas, čovjeku pritječe u pomoć: "dobri čas", "bolji čas", "najbolji čas", "veliki dobri čas", pa i mnoštvo "dobrih i sretnih časa." Vidi, u Vuk rječniku, **Dobru molitvu**.

⁴ To su "vješci" i "vješće", ili "vještice", koji sve najbolje znaju, a svoje znanje obično pjevaju. Naš **vještac**, po činu, tačno odgovara indijskome **kavi**, latinskome **vates** i grčkome **μαντις**, pa on bješe i u nas svećenik sve dotle, dok ga osudi nova vjera, te njemu spade čin, a i riječi časni smisao. Mi posebno ne govorimo o poganskom svećenstvu Srbâ i Hrvatâ, jer mu nestaje svakog historijskog i tradicionalnog svjedočanstva. Svoje svećenike imadoše sjevero-zapadni Slaveni.

Hristjani otimlju se smrtnoj sumornosti time, što vjeruju, da će tijelo svakog pravednika pročišćeno uskrsnuti i opet uz dušu prionuti, te s toga oni i najvole, da im mrci budu, onako na prosto, u zemlji ili u grob sahranjeni.⁵ Naši oci pogani naprotiv mišljahu, to već vidjesmo, da dušu treba što skorije oprostiti od truhleznog tijela. Česta izreka naša: "Bog da mu dušu prosti!"⁶ valjda je prenesena iz stare vjere u novu, pa se negda razumijevala u smislu, da bi vrhovni bog čim prije odvojio dušu od lešine. Ja već rekoh, a sad još jače naglašujem, da slavenski i naš običaj saživanja tjelesa meni se ukazuje u ovome vidu bržeg odvoja duše od gnjilog i teškog tijela. Ako kod umrloga sve udara na mrtavštinu, onda što zgodnije, što li zdravije, nego živim ognjem spaliti i uništiti raspadno tijelo njegovo?

⁵ S ovog razloga i danas crkva vojuje protiv incineracije, na koju, a druge strane, ustaje sudnica, zbog istrage otrovanih tjelesa.

⁶ Vuk. **posl**. Ovo "prostiti" s akuzativom dolazi osobito ondje, gdje je sav ostali govor poganski:

"Pa Komnenu pokoj duši daje,
napijaju Komnenu za dušu:
Bog da prosti Komnen-barjaktara"

(Vuk. **pjes.**, knj. III., 26, v. 544—6).

Po hristjanskom uvjerenju, ova naša put proslaviće se i prosvijetliti, i nerazdiona drugovaće s dušom navijek; po vjerovanju Slavena, put umrloga sprječava dušu, pak je pustiti tijelo, da, što brže

truhne i raščini se, a još je bolje, kad lešinu za tinji čas sažeže vatra. Za Slavene, duši je tijelo tamnica u tako oštrom značenju, da prevazilazi hristjansku misao o putenom pritvoru, što duhu smeta. Crkva osudi bogomilsku bludnju, da su duše demoni, tjelesima zaključani, utamničeni.¹ Ja bih hotio misliti, da je ta bludnja srpski starinski nazor, što se uvuče u manihejsku dogmu, ili š njom se steče. Duša je Srbima i Hrvatima sasvim odvojena od tijela i od tjelesne gnjiline. Na potpunu rastavu jedne od drugoga šiba i stajaći pučki govor o pokojnicima, gdje se sama duša ističe, dok tijelo pokojnikovo skroz iščekzava: "..... šiljao je svake godine obilatne milostinje manastira Duži pred dušom mrtvoga Jovana, a za zdravlje živih."² — "..... jednu zemlju, koju je pokojna Angjuša Komnenova pred dušom crkvi zapisala."³ Ono je "pred" tako materialno, da bi se tu iščekivao spomen tijela, a ipak o tijela nema spomena.⁴ I drukčije, baš tvarno govori se o duši jedinoj: "..... drugoga (sina) ostavićeš, da te u vječnoj čitulji spominje i na oni svijet duši mjesto u carstvu nebesnom namjesti."⁵ — "Kako si me, babo, nadomio, — tako svoju dušu namjestio!"⁶

¹ Rački, **Starine**, knj. XIV, 8: "Quinta veritas: romana ecclesia dampnat et reprobata errore Manicheorum dicentium, animas esse demones corporibus inelusus".

² Vrčevića **niz prip.**, na str. 83.

³ Id., str. 323.

⁴ Upotreba predloga **pred**, kad je riječ o duši, nije samo jekavska, već je općenita u narodu. Tako i u bosanskoj Jukićevoj zbirci pjesama (knj. I, 3, v. 140—1): "Blago daji ocu kalugjeru, — a pred dušom Kraljevića Marka." Dok nestaje pravoga tijela, duša je saobražena u obliku tijela.

⁵ Vrčevića **niz prip.**, na str. 77.

⁶ Čojkovića **pjev.**, 71, v. 39—40.

Čudan je ovi izraz: "dušu namjestiti", i ne tumači se, već ako se uzme, da se čitava ličnost jednog pokojnika u raju obrazivala dušom, da se sastojala od same duše bez tijela.¹ Srbima i Hrvatima vrijedi duša na golo, duša prelagana, dok se lešina prepušta, da "joj zmije oči ispiju",² kako to kaže pučki govor, ili se prepušta vatri, da je proždre.

Spaljivanje mi privezujemo dubljoj misli iz stare vjere još sa općenitog razloga, što religija, gotovo u svih naroda, vlada baš cijelim grobom. Mrtačko groblje, i u samih nenaprednih pukova, sve je osuto nadama neumrlim, i fantastičnim utvarama, po vjerovanju sazdanim. Religija groba izavre iz dubine pučkog srca, pa kroz to srce stvoriše se pogrebni obredi, svaki od kojih ima stanovito znamenovanje. Reklo se, da paljenje tjelesa pripada narodima nomadnim za to, što se vatra kod njih danomice na veliko upotrebljava, pa, da svoje mrce sažde, imaju svagda na dohvat šumu, šušanj, travu, dok nasuprot težački narodi ukopavaju u zemlju mrce, kao što su vični metati u zemlju žito.²

¹ U pučkoj literaturi cigli jedanput, što je meni poznato, s dušom spominje se, svečanim tonom, i tijelo, to u pjesmi o sv. Savi (Vuk. **pjes.**, knj. II, 23, v. 36—9):

"U glas viknu gospoda riščanska:
Prosto da si, Nemanjiću Savo!
Prosta duša tvojih roditelja!
Prosta duša, a čestito tijelo!"

Ali je lako razumjeti, da je ovdje ova pripomena o tijelu uzeta iz blaga sv. Save, t.j. iz vjere Hristove.

² "Što ne korotova sinovca dajbudi godinu dana, dok mu zmije oči ispiju?" (Vrčev. **niz prip.**, s. 59) Ovako, sasvim ozbiljno, jedna žena kori djevera, a govori o svome sinu. Može biti, da zmije ovdje znamenuju, simbolično, oganj (**Dio VI**, str. 49—81 (177—209)).

Ali naturalistična ova teorija ne pogagja svuda. Rimljani su pravi težaci, a ipak spaljuju lešine, naime, to čini u njih svaka kuća vigjenija i imućnija, svi starovjerci patriciji.⁴ Nisu skitači ni Skandinav, ni Slaveni istočni; pa kod nijednih Arijaca, izuzevši Inde, ne plamaju svečanije lomače, natrpene na korabima i puštene niz rijeke. Skandinav i Slaveni pale lomaču pri nagnuću dana ili noćnom mjesečinom, koje je vrijeme takogjer udešeno prema vjerskoj misli.⁵

³ Najprvi ovo reče J. Grimm.

⁴ Osim maline njih. Korneliji, na pr., sve do diktatora Sule, svoje mrce izravno sahranjuju u grobove, te je prošlog vijeka otkriveno posebno groblje Skipionâ, najglasovitije grane od ove **gens**. Ali izuzetkom potvrguje se opće pravilo. U ostalom, kod mnogobrojne svjetine najviše se zakopavalo onako na prosto, što dokazuje i rieč **humatio** za svaki ukop. Da su Rimljani običaj kremacije preuzeli od Grka, ili od obližnjih Etruraca, nije ničim dokazano. Način ukopa, jer je vjerski, jedan narod lako ne mijenja.

⁵ Gledaj to, na str. 124—125 (222—3) **Dijela II**.

A ništa drugo nego opet vjera skloni Erance, da odstupe od dvostrukog arijskog običaja spaljivanja i neposrednog zakopavanja, te da sebi zavedu treći običaj, što je posve nastran i upravo čudnovat. Izlagahu oni mrtva tjelesa, da ih grabežljive tice iskljuju i psi raznesu. Čemu to? I to radi vjere. Mazdejska religija u velike obožavala svetu Vatra i svetu mater Zemlju. Da se Vatra i Zemlja ne bi oskvrnile dodiranjem truhlih tjelesa, koja su već svojina zloduha, radije ih puštahu onako na plijen ticama i psima; a ni sami kraljevski oholiti Akemenidi ne imadijahu drugog sahraništa.¹ Mazdejci, eto, do takove nastranosti dotjeraše arijski svoj pojam mrtačke nečistoće. Vidjeti je, skoro iz svega, da vjera nalaže Arijcima pogrebne obrede, pa da i Slavenima, i nama Srbima i Hrvatima, ona svjetovaše spaljivanje. Vjetar piri u zapaljene lomače ruskih otmjenika; veliki sveti ognjevi užiju se, u Prizrenu, okolo mrtvog tijela Silnoga Dušana²; iz onog vjetra, i iz ovih ognjeva, mi čujemo gdje romoni vjerski glas, a glas je taj: čim se prije istroši mrtvo tijelo, tim brže duša dostoji se sreće na drugome svijetu.³

¹ Perzijanci kao tajom i nerado govorahu o svome mrakom načinu pokopa (Herod., 1. I; c. 140).

² Vidi gore, na str. 122.

³ Vjera potpuno vlada grobom i u Egiptu, ali pravcem baš protivnim slavenskome. Memfiski faraoni natrpavaju ogromne piramide, da im imbalsamirano tijelo ostane pod onima navijek netaknuto, a s tim i duša da bude mirna.

Ovome izlaganju mi bi premašili cijelj, te išli preko naše namjere daleko, kad bi htjeli ustvrditi, da misao brzoga oprosta duše, pomoću ognja, od mrtvog tijela bijaše sasna čista kod svih arijskih plemena, u kojih postojala običaj paliti mrce. Valjda ta misao niti ne polazi iz najstarijeg vremena vjerovanja arijskog. U Rig-Vedi naći je izraza takvih, iz kojih proviruje želja, da se mrtvo tijelo očuva, kako bi se pokojnik š njim mogao baš do sita nauživati u raskošnom raju. Mi hoćemo da kažemo tek ovo: Slaveni većinom, pa zar uz njih i pogdjekoji drugi Arijci, cijenjahu, da vatra, dok dušu oprašta od truhležne težine, nju ubrzava i pute joj k raju najbolje čisti.

Duša, oproštena, s ovoga svijeta prelazi na drugi. Imaju dva svijeta, ovaj i onaj, oba sjajna, kako to kaže i sama riječ **svijet**. Sa ta dva svijeta još se kunu naši ljudi, najskoli jekavski: "Tako mi ovoga i onoga svijeta!" — "Tako mi oba svijeta!"¹ Nek niko ne misli, da je ovakova zakletva zadahnuta novom vjerom, po kojoj čeka čovjeka bolji svijet iza teškog življenja u ovoj dolini suza. Nazor o dva svijeta toliko je star, koliko i arijsko vjerovanje. Taj je nazor već potpuno razvijen u Rig-Vedi, gdje oba svijeta² idu po mnogoj molitvi indijskih svećenika i pjesnika, kakogod idu često po ustima naših ljudi. U Rig-Vedi, oba svijeta jesu Nebo i Zemlja, što su prvi sjemeniti izvor svemu, toliko ljudstvu, koliko bogovima, pa neke himne upravljaju se njima, vječitim i samosazdanim. Pojam vječnosti, kod tih svijeta, kao da naglašuje i naša poslovice: "Tako mi svijeta i vijeka!"³

¹ Vrčevića **niz. prip.**, passim.

² Njemački prevoditelji Rig-Vede kažu: "beide Welt", ili "Weltenpaar."

³ Vuk. **posl.**

Ja držim, da su odavna u narodu takogjer i ovi izrazi, kojima se oba svijeta označuju: "Otišao na istinu!"⁴ — "Kada bude na istini!"⁵ — "E, on je otišao na istinu, a mi smo na laži!"⁶ Ali, ti izrazi, premda starinski, čini mi se, da su postanja novijega prema onima prvašnjim. Mogli bi biti skrojeni po hristjanskom isticanju lažnoga ovog svijeta i istinitoga drugog. No, tako su čisti i osječiti, kako ih obično nije naći u govoru ostalih pokrštenih europskih naroda. Za to je veća prilika misliti, da k nama dogjoše, kao i drugo što, iz vjere mazdejske, izravnim uticajem Eranaca, stojeći negda blizu do Slavena, ili putem neizravnim preko manihejske jeresi. Religija u Avesti upire uvijek u dva načela, u dvije protivštine, megju svjetlosti i tamom, toplotom i studeni, plodnosti i jalovosti, pa i u moralnu

oštru opreku megju istinom i laži.⁷ Može biti, da spada amo i "Bog istini", koji često dolazi u našim pjesmama. Mi se ovdje na tome dalje ne ustavljamo.

⁴ Id. To jest: umro je.

⁵ Id.

⁶ Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXI[, na str. 205.

⁷ Napisi kraljeva Akemenida naglašuju laž i istinu taman onako, kao što i neki naši ljudi, a i pisci, kad hoće da nekako ushitno i svečano govore.

Drugi svijet, u koji duša poslije svog lutanja ulazi, ima dva mjesta, pakao i raj. Oba su mjesta na visini, megju nebom i zemljom, a prvi je na putu pakao. Praslavenska je riječ pakao, što bijaše prebivalište jedno dušama još i prije, nego li nova vjera Hristova riječ preuze, da njom označi pakao hristjana. **Pakao** nosi: plamena magla, rudi oblak.¹ To je, po poznatom arijskom vjerovanju, veličanstvena, ali kobna magla i oblak, usred kojeg, pri sutonu, pri večernjem požaru, zapada božje Sunce, u prvome od svojih noćnih triju obličja. Kadno duša do tog mjesta uzleti, ona će i dalje, jer je mjesto sumorno i nepogodno. Put joj je preko pakla, a tim putem ide k raj. To nam čisto kažu ljudi iz Podibra, u Srbiji, koji sud poslije smrti sebi umišljaju ovako: "Na onom svetu svaku dušu dočeka Arangjeo, pa izmeri na terazije njena dobra i zla dela. Posle te mere, upućuje svaku k raj, a put ide preko pakla. Ako je na merenju preteglo dušino dobro ovoga sveta, njoj se učini, da je širok most preko pakla, i ona pregje bez brige; ako li su pretegla zla dela, onda joj se učini prelaz uzan kao dlaka, i tako ona pada u pakao."² U ovome prezanimljivom kazivanju Podibrana, jedino što je hristjansko, to je Arangjeo, koji i sam, inače, ovdje zar pristupio kao prestavnik sunčanog kakvog lica, ili zar višnjega Vida.³

¹ **Păclă** u rumunskom jeziku, u koji pregje iz slavenštine, još znači: magla (Krek. **Einl.**, s 422), kako to već drugdje navedosmo.

² Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII, na str. 171. Tako i u jednoj tužbalici (Vuk. **živ. i ob.**, s. 180) put ne vodi ravno u raj: "Nije ti se načuditi, moj putniče! — gje si tamo uitio, moj itniče! — Tamo kažu dva svijeta, moj svijetu! — i u njima dva cvijeta, moj cvijetu! — Raj je jedan, drugo divan, moj delijo! — U raj je mjesto tebe, mudra glavo! — a divan ćeš prolaziti, divna diko!" **Divan** stoji ovdje mjesto **pakao**; ali kako se tu uturi riječ ova, i šta zapravo znači, ja ne znam.

³ Pošto u Muhamedovoj vjeri angjeli vode račun o dušama, pa je i muhamedovski pakao odmah do raja, mogao bi ko pomisliti, da vjerovanje Podibrana nije izvorno, nego uzeto od Turaka. Ali je ono ipak izvorno. Kod Turčina, na umoru, dva su angjela, od kojih jedan, stojeći njemu na desno, piše u knjizi dobra njegova djela, dok drugi lijevi u drugoj knjizi piše zla djela. Pa je i cijela prestava suda u duši drugačija. Ne sude angjeli, već sudi Bog, a ne sudi se duši odmah iza smrti, već na kijametu, na općenitom strašnom sudu, kad u posljednji dan zatrubi, unakrst svijeta, uskrnsna truba. Ukazaće se onda angeo Israfil, ali samo za to, da uskrsnute ljude privede na sud. Iza božjeg sugjenja, angjeli prate gomilama pravednike u raj, dok drugi angjeli prokletnike turaju u pakao ognjevit. Do pakla je raj, ali k ovome ne vodi most. Kako kaže sedma **sura** korana o "razdionom zidu" (**Der Koran**, aus dem arabischen übersetzt von dr. L. Allmann, Bielefeld und Leipzig. 1881), jedan zid, kao zastor ili platno, odvaja pakao od raja.

Naš most mi nalazimo u knjizi starijoj od korana, u Avesti, gdje mu se Mazdejci mole: "Most Cinvat veličamo mi" (Vi-pered, VIII, 6.). Mazdejski most Cinvat, načinjen od višnjega Ahuramazde, gotovo je jednak s našim. Dolazi k mostu svaki umrli, da dâ o sebi računa. Ko je pravedan, preko njega ulazi u raj, dok grješnik tamo ne može, već ga otolen vuku u pakao. S toga, dušno sugjenje na mostu, megju paklom i rajem, čini nam se nazor starovjerski u Srbâ i Hrvatâ. Što se pak tiče Arangjelovih terazija, to može biti i davno i novo: davno, pošto ih nalazimo, pri sudu duše, čak u drevnih Egipćana, onda u rabinskim knjigama, pa i u koranu, U gore pomenutoj **suri**; a novo za to, što su mjerila sad posvuda obična slika pravde. Mjerenje dušâ Grci su zvali ψυξοστασια, koju riječ upotrebljavaju najviše gledom na egipatsku religiju. Ponegdje u Njemačkoj, mjeri duše arangjeo Mihovil.

Sad shvatamo cio smisao staroj kletvi, koju čusmo: "Duša mu raja ne vid'la, — nego se vila i vila, — na sred se pakla savila!" — "Duša mu raja ne vid'la, — veće se vila i vila, — na dnu se pakla savila, — te paklu bila podnica!"¹ Shvatamo, mislim, i mutan jedan izraz, što, kunući se, upotrebljavaju osobito jekavci: "Tako mi ovoga i onoga vječnoga svijeta, i tako mi se š njim duša na oni svijet ne prepredala!"² Za dušu davnoga Srbina i Hrvatâ nema žalosti veće do ove, da se ona vije i

prepreda s drugim dušama, na dnu plamenitih večernjih oblaka. Neuredne gomile vječno nemirnih duša sačinjavaju kao ogromni oblačni talog, u prostorijski izmeđju neba i zemlje.³ Tu se nalazi prethristjanski pakao.

¹ Gore, na str. 118.

² Vrčevića **niz prip.**, na str. 111—2. Biti će ista, po značenju, i druga kletva: "Tako mi se duša s njim ne prela!" (Vuk. **posl.**).

³ Gdješto, u našim pjesmama, duše u paklu "plivaju po ognjenom jezeru." To bi moglo biti plameno oblačno jezero, ili oblačno more. Ali ovi nazor, ako je nov, može da bude i hristjanski, pa i eranski, ako je od starine. Erancima grješne duše strujale niz rijeku ognjenu.

Pakao stoji tik do raja i u pjesmi crnogorskoj: "Ognjena Marija u paklu."⁴ Čudesnoj pjesmi početak je ovo:

"Boga moli Ognjena Marija:
Daj mi, Bože, od rajevah ključe,
da od raja otvorimo vrata,
da ja dogijem proz raj u pakao,
da ja vigju ostaralu majku,
ne bih li joj dušu izbavila."⁵

⁴ Vuk. **pjes.**, knj. II, 4.

⁵ Poganština širi se i dalje, u pjesmi. Kći ne može mater da izbavi, pošto je mati srca odveć otvrdnuta i života raskalašena (v. 72—104). Po svemu, što u ovim radovima rekosmo, mi u toj zatucanoj grješnici vidimo Živu-Vidu, ili Zemlju. Višnja boginja, mati Ognjenoj Munji, ljeti raspustila se mlada u obilju prirode, a stvrdnula se, te i ostarjela, u zimnim mjesecima.

Ako ovdje Ognjena Marija, t.j. Ognjena Munja, ne ide kroz pakao u raj, već obratno kroz raj u pakao, to je do toga, što svetica, ili boginja, ne krenu na put sa zemlje, no s nebesne visine. Ali i u ovoj pjesmi namješten je pakao odmah do uzvisitog raja.

Vruća je želja svakoga čovjeka, i svih svojta njegovih, pa i njegovih prijatelja, da ga pakao što brže mine. Valjda na oprost od pakla, koliko i na brzi oprost od mrtve truhline, ide današnji tužni obred "opraštanja", koje jedva da će biti sasvim hristjansko. U Srbiji, opraštanje obavlja se evo ovako. Kad je bolesnik na umoru, a još pri svojoj svijesti, zovne, pokraj kućne čeljadi, sve svoje prijatelje i poznanike, koji su tu blizu, te im govori: "Oprosti mi!"¹ Stavši predanj i skinuvšu kapu, odgovaraju oni: "Da ti je prosto ovoga i onoga sveta!"² A kad je bolesnik u teškim mukama, i ne može da ih se oprost, svi viknu u tri maha nad njim: "Bog da ti oprost, i ovoga i onoga sveta!"³ Ovo: "Bog da ti oprost" stoji, po prilici, mjesto starijega: "Bog da te oprost." Vidjesmo,⁴ da u drugom sličnom govoru izlazi na vidik ponajviše četvrti padež, osobito u navadnom uskliku: "Bog da mu dušu prosti!"⁵ kad se za koga kaže, da je tu skoro preminuo, ili u opće kad se spominju ljudi umrli.⁶

¹ Oko teško oboljelog čovjeka slično nešto vršilo se u Grčkoj i u Rimu. Obliznja rodbina skupljala se oko njega, pa molili Smrt, da ga mimoide, ili molili Hermu, dotično Mrkura, da mu dušu lijepo isprati k onome svijetu.

² Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII., na str. 168.

³ Vuk. **posl.**

⁴ Gore, na str. 128.

⁵ Ili: "Bog da ga prosti!" (Vrčevića **niz prip.**, na str. 50.).

⁶ Ima i za žive "oprostenih molitava", na kojima je vidjeti odmah, i po ciglom nazivu, da više izrazuju oprostjenje pogansko, nego li hristjansko pravo odriješenje od grijeha: "Oba ih sastavi pod jedan petrahilj, očita ih prvo oproštenu, pa vračevsku molitvu" (Vrčevića **niz prip.**, s. 315—6). Ako su take molitve sada svećeničke, to nas ne smeta. Svećenici, naosob oni istotnog obreda, da puk od sebe ne odbiju, nagodiše se s običajima od starine, kako tako ih zastirući nekom koprenom hristjanskom.

Zaostavši u tome paklu, na dnu meteorne prostorijske, jesu li duše umrlih muku mučile? Rekao bih, da jesu. To mjesto svake večeri, pri zalasku sunca, prikazivalo se, na zapadu, kao zapožareno u plamenu nagomilanih oblaka, ili u rugjenju uhvaćene magle. Pa je duša bila nesretna već i time, što se

ona tu ustavi u svom putu k raju, i s drugim dušama zavi se, prepreda se. To po vjerovanju našeg naroda. A, po vjerovanju ostalih Slavena, bilo bi misliti još ovo, da pakao sapinjaše sve nitkove, sve strašivce, koji na bojnome polju pustiše, da ih neprijateljski junaci sijeku: ko pada od ubojničke ruke, ubojniku je rob na onome svijetu.¹ U paklu prepredaju se trome hrpe svakojakih nitkovića.

¹ **Dio VII**, na str. 38 (218).

Ovo je kruta etika, kao što su kruti svi prvašnji narodi, makar pripadali izuzetno savršljivome rodu Arijaca. Ali, može ko pitati: Zar da s takim paklom udovolji se, i smiri se sasvim, podublja savjest naših otaca? Mimo junaštvo i stališnu razliku, zar ne bijaše u njih i tanjega razbira izmegju dobra i zla, izmegju ljudske pravde i nepravde? Ne osugjivahu li se veliki zločinci na teže muke, nego li one u ajerskome paklu? Da na taka pitanja damo odgovora, nama oskudijeva gotovo i sama mučna indukcija. Nego, površni jedan trag ima i tu. Iz naših izreka: "teško do zla boga!" — "skupo do zla boga!"² usporegjenih ga Helmoldovim svjedočanstvom o Crnom bogu sjevero zapadnih Slavena,³ mi nagagjasmo prisuće Crnog boga i u našoj staroj vjeri. Dalje nagagjasmo, osobito iz nekih naših pjesama (ako se u tom ne prevarismo), da mrkome napasniku naši oci dadoše u državu carstvo, pusto i tamno, to Legjan, ili Udbina.⁴ Moguće, da teško bezakonje bijaše ovdje kažnjeno, i da su se pravi veliki grješnici mučili žestokih muka pod rukom Crnog boga. No, ponavljam, ovo je dosta površna pretpostava, bez stalna induktivnog temelja. Kod Arijaca, pakleno podzemno mjesto, uz žestoke muke paklenika, stvori se tek u drugom mahu mitičnog mišljenja. Heleni ipak dosta zarana dogjoše do te novije tvorevine mitične, zamislivši, negdje pod zemljom na zapadu, τα Ταρταρα, tamna, ledena i grozovita.

² Tome sad ovdje pridajem stih 85, u pjesmi: "Ognjena Marija u paklu." Zla majka Ognjene Marije, nabrajajući svoja zločinstva, kaže:

"I tu ja bih u Boga **zločesta**".

³ **Dio I**, na str. 32 (72) i 41 (81).

⁴ **Dio II**, na str. 101—8 (199—207).

Čusmo, da kroz pakao sretna duša ide u raj. No, prije nego u raj ugje, bilo joj preći most, za koji mišljahu Arijci, da je prebačen preko ajerskoga mora ili vode. U našoj tradiciji sačuva se taj most i ta voda. Pjesme nam već izniješe vodu "Stupicu", što "nije zdrava po junake",⁵ pa isto čudnu, a megjašnu "studenu vodu Jahoriku",¹ pa i mrazovitu vodu "Trusovinu", u "kojoj su bilja od planine", te od nje "ko s' umije i ko se napije, — svoja će mu vjera omrznuti, — zaboravit' svoju porodicu",² tako da se od Trusovine žaca sve živo.³ U pjesmama, preko ovakovih voda svegjer vodi most. O naravi toga mosta mi ovdje nismo nimalo u sumnji. Čas prije⁴ reče nam pučko vjerovanje iz Srbije, da je "širok most preko pakla" za pravedne duše, što u raj idu, a "uzan kao dlaka" za druge duše, koje, upućene k raju opet raja radi zloće ne dostižu, nego padaju s mosta u pakao. Dušni most onoga svijeta stoji dakle, u mitologiji Srbâ i Hrvatâ, iznad svake sumnje.

⁵ Vuk. **pjes.**, knj. II, 97, v. 58.

¹ Id, knj. II, 95, v. 50.

² Id., ib , y. 232—7.

³ Što se tiče ovih voda, koje nas sjećaju na grčku Letu, gledaj na str. 105-6 (203—4) **Dijela II**.

⁴ Na str. 133.

Prvom svojom mišlju, Arijci dušama sagradiše most velikačak. Bijaše to oni široki i svijetli pojas zvijezda, što osobito u vedroj noći bez mjesečine, sagiba se kao ogromni luk s kraja na kraj neba, te ga mi, po grčkom i rimskom načinu, nazivljemo obično: mliječni put. Osim toga noćnog mosta, imadijahu duše i drugi most dnevni, ništa manje veličanstven: dúgu, šarovitu i prekrasnu. Dvjemu tima stazama silažahu, uzlažahu i sami bogovi. Od takoga vjerovanja Srbi i Hrvati ponešto uzdržaše. Našem narodu mliječni je put "kumovska slama" po tome, što se pripovijeda, da je kum u kuma ukrao breme slame, pa kumu kradljivcu slama ispadala i putem se prosipala, te je Bog odredio, da ono onako na nebu ostane za vječni spomen.⁵ Koja su ta dva kuma, narod ne zna, a ne znamo ni mi, to tim manje, što je riječ "kum" novijega postanja u Slavenâ,⁶ pa se za cijelo u priči namjestila, istisnuvši kaku stariju i

izvorniju. Ali ona slama dolazi iz davnine. U Rig-Vedi, nebrojeno puta na žrtvenu slamu prizivlju se bogovi, te bogovi idu putem, slamom posutim.

⁵ Vuk. **rječ.**, pod **Kumovska slama**.

⁶ Miklošić, **Etym. Wört.**, pod **Kūmotrū**.

Hrvati, u lonjskome polju, skoro se dosjećaju, da je "kumovska slama" negda bila božji put, kad ono kažu, da je slama poispadala nekakome svetitelju.⁷ Isto tako Slavoncima privigja se, da se slama prosipala Bogorodici iz kola, kada je bježala sa Hristom.⁸ A ima još pomanjih znakova, da je mliječni put smatran bio u Slavenu, a i u nas, kao što bogovskom, tako i dušnom stazom. Velikorusi kumovsku slamu zovu: "myšini trópki", mišje putanjice,¹ te po mišima nadjedoše i mnogim biljkama ime.² Ovo potonje učinismo i mi, koji imamo kakvu dvaestinu trava i cvjetova mišjih, pa se neki i podudaraju sasvim s dotičnima ruskim, poljskim, češkim, te su postankom svojim praslavenski³ No, što su kućni miši, u simbolici Arijaca, ili barem u onoj Germanâ?

⁷ Maretić, **Vjerov**. Rad LX, na str. 171.

⁸ Id., ib.

¹ Krek, **Einl.**, s. 423.

² Id., ib.

³ B. Šulek, **Jugoslavenski imenik bilja**, u Zagrebu 1879, na str. 238—9.

U praznovjerju njemačkom, duše umrlih uobrazuju se kašto u miševe, a veli se i to, da miševi iz kuće idu, netom u kući umre domaćin.⁴ Zbog mrtačkog značenja, miš sluti na zlo; u Rimu raspustili bi skupštinu, gdje bi se iznenada začuo mišji glas. Po tome, ruski naziv: "myšini trópki" poteče, po velikoj prilici, od duša, što su onom stazom išle: a, pošto premnogo naše bilje nosi mišje ime, opet je neka prilika misliti, da je i to do vjere, i da s ruskim sličan nazor o mliječnom putu postojase takogjer u Srbâ i u Hrvatâ, pa da se s vremenom izbrisao, ostavši mu samo trag jedan u obilatome nazivlju bilja i cvijeća.⁵

⁴ Gubernatis, **Myth. zool.**, v. II, p. 69—70.

⁵ Takogjer Litvinima mliječnim putem idu duše, uobličene kao tice, te se zove tičji put. Grimm, **Deutsche Myth.**, s. 691.

I što se tiče dúge, ima u nas jedno vjerovanje. Srbi kažu: da muško progje ispod duge, postalo bi žensko, a žensko da progje, postalo bi muško.⁶ Po mitovima meni poznatim, ja ne mogu da rastumačim to mišljenje, pa i čisto ne znam, da li se ono na duše odnosi. Samo mi je pripaziti, da ona izmjena spola šiba nekako na izvor života. Ali je Krek pokazao, da obližnji nam Slovenci dúgu pomisliše kao put neki za božanske duhove. Slovenski, "mavra", "mavrica", znači: dúga, a znači takogje: mrkulja. Mrka ova krava nalazi se pak u praznovjerju sjevernih .Nijemaca, kojima je mliječni put "kaupat", t.j. "kuhpfad", kravin put, a pričaju, da, pri sutonu svijeta, preko nebesnog mosta prevešće se rigjasta krava. Preko takog mosta dolaze i odlaze indijski bogovi, pa i ljudi mogu prebroditi rijeku pod mostom, ako prije prinesu na žrtvu taman mrkulju.⁷ Na prvi mah, ovo privezivanje jedne mitične misli sa čitavim slijedom drugih, može da se kome učini i mučno i sporo; ali, po mom sudu, Krekovo nagagjanje o "mavrici", dušnome mostu u slovenskih kajkavaca, ipak je posve prilično.¹ U ostalom, kajkavci i o kumovskoj slami uz dva kuma pripovijedaju gotovo isto, što i Srbi.²

⁶ Vuk. **rječ.**, pod **Dúga**,

⁷ Krek, **Einl.**, s 423-4.

¹ Hrvati kajkavski ne znaju mavricu, nego za dúgu kažu, na nekim mjestima, da je to "božji pasec" (pojasić), ili "majke božje trak", ili "luna".

² Kukuljević, Arkiv XI, na str. 255.

Koja bi čestita duša prešla nebeski most, ona bi, najposlije, ušla u raj, i sebi "mjesto uhvatila."³ **Raj**, kao što i pakao, jest riječ praslavenska, a nizašto tek novom vjerom umetnuta u pučki rječnik.

Valjda je od **rā**, udjeljivati, te može da znači mjesto, gdje se dijeli i obilno uživa.⁵ Ističe se uživanje i u crnogorskom uskliku: "Tako mi duša na oni svijet uživala!"⁶ Rajsko mjesto imalo je biti veoma prostrano, jer, osim jednine: raj, izilazi nam, u stajaćem govoru pjesama, množina: rajevi, koja nije prema hristjanskom $\pi\alpha\rho\alpha\delta\epsilon\iota\sigma\omicron\varsigma$, paradisus, već je prije blizu do latinsko-grčkih Elysii Campi. Od rajeva načini se riječ: rajevina, kojom se takogjer ističe prostranost. Spominje se rajevina u ženskoj pjesmi iz okoline dubrovačke, gdje je govor o "hladnoj vodici od ljepotice", što je "sa rajevine donesena."⁷ Duša u raj, to je rajna duša; a koji u raj, nastavaju, ono su rajnici. Riječ: rajnik, naša je i slovenska⁸

³ U raj, "mjesto uhvatiti", ili "mjesto duši uhvatiti", to je česta u puku izreka, koja zar naznačuje mušnoću prelaza.

⁴ Miklošić, **Christ. Termin.**, s. 48.

⁵ Prigodno, spomenusmo to već u **Dijelu I**, s. 70 (110), i u **Dijelu VII**, s. 38 (218).

⁶ Vuk. **posl.** "Duša mu se raja nauživala!" veli se obično i po ostalom narodu.

⁷ Vidi u **Dijelu I**, na str. 70 (110).

⁸ U slovenskoj kajkavštini, rajnik sad znači pokojnik. U Vukovu rječniku nema "rajnik", kao što je ispuštena i "rajevina." Ali gosp. Budmani meni reče, da "rajnik" još postoji u dubrovačkom govoru.

Pade nam iz pera riječ: Elysii Campi. A zaista slavenski raj nije mnogo različit od Elizija grčko-latinskog, u njegovu općem osnovu. Barem što se tiče raja ruskog i našeg, lasno je dokazati, da to bijaše, u pučkoj misli, neka preubava livada drugog svijeta. Naviše pomenuti Arap Ibn-Fadhlan, koji je bio pri paljenju i pogrebu umrloga Rusa odličnika, vidje i jednu djevojku, odregjenu da se udavi i spali zajedno s umrlim, u petak poslije podne. Nekoliki je ljudi uzdigoše na svojim dlanima, s te visine ona onda pogleda na aftulju od vrata nekakovih, pa, kako je tripud bila uznošena, reče u tri puta: "Eno, vidim svoga oca i majku! — Eno, sad vidim sve pokojnike svoje, gdje sjede zajedno! — Eno tamo i moj gospodar, gdje u raj, sjedi! Raj je tako krasan, tako **zelen!** Kod gospodara stoje i ljudi i djeca. On me pozivlje, nosite me k njemu!" Djevojci dodadoše jednu kokoš kojoj ona odreza glavu i pobaci je. Posječenu kokoš ljudi uzeše, te metnuše u korab, što se imao spaliti.¹ Ovako kazuje o ruskom raj, historijsko jedno svjedočanstvo iz X vijeka, pa, djelomice, to nama pripovijeda naša priča, a potvrđuje još živo naše praznovjerje, evo i sada, nakon navršenih devet vjekova.

¹ Krek, **Einl.**, s. 429.

Naime, priča u Vukovoj zbirci: "Očina zakletva",² govori o čudnoj livadi, na kojoj zeleni se i buja divna trava, što će je pokositi najmlagji od troje braće i položiti pred konjem svoga zeta, nekoga starčine čudotvorca. Zet zapita šuru: "Kazuj, šta si video? Šura mu reče: Video sam prekrasnu livadu; onde bi stajao tri dana, da se one krasote nagledim. Na to zet reče: Ovaki je raj onoga sveta!" Dakle je raj, kao što u Rusa, tako i u nas, prekrasna zelena livada. Uz to mi opažamo, i kod pogrebne ruske svečanosti i u našoj priči, skoro jednaki prizor dalekog vigjenja, pa i sličan govorni kret, amo čisto upitni, a i tamo, u verziji pisca Arapa, s upitom prikritim. U sva tri maha svoga vigjenja žrtvovana mlada Ruskinja nazire u raj, okupljenu svu čeljad svoju, a tako i jekavske naše tužbalice pokazuju u raj, na okupu "velju svojtu",³ kojoj ide umrli. Ta cijela kita svojati izlazi pokojniku na susret:

"E ćeš tamo dobra naći,
divnu kitu svojte svoje:
Nać' ćeš tajka nać' ćeš majku;
imaš milu braću tvoju,
koji će te dočekati,
u putu te susretati
i željno te zagrliti.

Jesi li trudan upitati,
i tebe će posaditi
u zlatnome svome stolu,
pak će tebe prinijeti
jedan imbrik ladne vode,
a u drugi rujna vina."⁴

² Vuk. **prip.**, 17. Pri sunčanoj religiji već od nas navedena (**Dio III**, s. 14 (158)).

³ Vuk. **živ. i ob.**, na str. 157.

⁴ Id., na strani 160. Ovo nariču u Paštrovićima.

Što svaki novi rajnik, u nas i u poganih Rusa, leti k svome jatn i ulazi u posebiti krug već pokojne porodice svoje, ono je veoma važno. To je crta posve sirove poganštine. Porodica i brastvo, ne samo da polažu temelj društvenim i političnim uredbama u zemlji, već i tamo, na drugom svijetu, po istom osnovu raspoređuju raj i u njemu smještaju rajnike. O hristjanskoj općini svetaca ovdje, dašto, nije govora, kao što o njoj nema ni pojma. Hristjanski blaženici niti jedu, niti piju, dok rajnik iz Paštrovića sjedi u zlatnome stolu, pa pije rujna vina¹ Mrtvi Paštrović najprve tamo "nać' će tajka, nać' će majku"; a i Ruskinja, u rajskoj svojoj sanji najprije "vidi svoga oca i majku." Što više? Ruskinja, nadomak lomače i pogreba, što čeka nju i mrtva gospodara, uze kokoš, usmrti je, i pobaci ukopnicima, da je u korab vrgnu,² pa taj isti pogrebni obred svejednako pomiče se u Srbiji. Naši ljudi, u Krajini Negotinskoj, još sada ukopavaju s mrtvacem živo pile, ili kokoš.³

¹ Iste "od zlata stolove" i nelomne čaše, pune vina, mi već nagjosmo na čudnoj gozbi, gdje sjedi "na vrh sofre Gromovnik Ilija" (Perun), i "slavu diže svetitelj Nikola" (Vid) (**Dio VI**, s. 9 (137)). U kojem raju sjede poganski svetitelji, u onome sjede i poganski rajnici.

² To po drugi put, jer i prije toga bijahu posjekli jednog pijetla i jedno pile, i na mrtački čamac metnuli.

³ Milićevića **živ. Srba**, Gl XXXVII, na str. 196—7.

U vjeri Arijata, prvi i drugi pijetli oglašuju noć, ali treći bude Zoru.⁴ Na rano klikovanje pijetlovo, rastjerane su sve aveti noćne, kako naš narod tvrdo još vjeruje, te izčezavaju i jadi i sumornost groba. Veseo vijesnik svjetlosti, što s danom nastaje, pijetao ujedno nagovješčuje jaču svjetlost rajskih dana. Od te pojane dvojake vijesti dogje budnoj tici domaćoj lijepo joj ime, u našem jeziku: pijetao, pijevac, mjesto starijega naziva: kokot. Oba naroda, ruski i naš, dakle žrtvuju, pri pogrebu, i pijetla i pile i kokoš, da mrtvacu pridruže vijesnika svijetle mu sreće u raju. Niti je time svršena starodrevna simbolika, kojom se umrlima bilježio i navješćivao raj. Vidje Ibn-Fadhlan, da do mrtvoga Rusa, već položena na korabu, stavljaju bosilja.⁵

⁴ Gubernatis, **Myth. zool.**: "Le coq et la poule", v. II, p. 294—308.

⁵ Krek, **Einl.**, s. 428.

Ženska naša pjesma pjeva:

"Raslo drvo sred raja,
plemenita dafina,
plemenito rodila,
zlatne grane spustila,
lišće joj je srebrno;
pod njom sveta postelja,
svakog cveća nastrta,
ponajviše bosiljka
i rumene ružice;
na njoj svetac počiva,

sveti otac Nikola,
k njem dolazi Ilija,
mironosna vojvoda,
pa besedi Ilija,
mironosna vojvoda:
Ta ustani Nikola,
da idemo u goru,
da pravimo korabe,
da vozimo dušice,
s ovog sveta na onaj."¹

¹ Vuk. **pjes.**, knj. I, 209.

U Iliji već upoznasmo boga Gromovnika, a u ovome svetom ocu Nikoli posumnjasmu višnjega Vida.² Ako to stoji, onda imamo ovdje najčistiju sliku iz starog vjerovanja o prelasku duša u poganski raj. Najveći bogovi, Vid i Perun, prave korabe za prevoz duša, pa duše oni sami prate u ubavi raj, gdje raste poznato nam plemenito drvo od svjetlosti. Svakako, u pjesmi spominju se korabi za duše, kako historija spominje ruske i skandinavske korabe za mrce.³ Dalje, pjesma prikazuje nam u raju "svetu postelju, svakog cveća nastrtu, ponajviše bosiljka", kako arapski pisac navodi izrično jedini cvijet bosiljak, kog ruski ukopnici staviše do lešine na korabu. Bijelo bosilje, kao nijedno drugo cvijeće ili bilje, spada na raj i na Vidovu religiju.⁴ A zanimljivo je, da u stajaćem govoru, u Boci kotorskoj, dolazi sastavljena riječ: rajbosilje.⁵

² **Dio VI**, na str. 10 (138), gdje je pjesmica u tom vidu ispitana. Što tu rekosmo, da se posljednja četiri stiha slabo privezuju za mišljenje nove vjere, to i jače ovdje ističemo. Pravije bi bilo reći, da se ne priveziju nikako.

³ Mitologija skoro sviju Arijata iznosi taj prevoz dusa. Pojedince, ili gomilama, voze se duše brodom na onaj svijet, voze se, u prvoj zamisli, ajerskim ili oblačnim morem. Ovo voženje ne isključuje prelaza preko nebesnih mostova, preko mliječnog puta i dúge.

⁴ Slijedom našeg rada, više puta to primjetismo.

⁵ Vuk. rječ.

Pošto onim svijetom vladaju bogovi vidjela i gromovnog ognja, sva je velika rajevina i vidna i sjajna. Rajevina je sjajna i s toga, što je rasvjetljuje božansko Sunce. Ako u požaru Sunca zapadnog Srbi i Hrvati spaziše na nebu pakao, oni na istom nebu, na strani istočnoj, sagledaše rajevu osvijetljenu ranim Suncem.

Rajski sunčani prizor, što se u zoru s konjem dešava do svjetskog drveta, čisto nam pripovijeda, uz poznatu Sunčevu trilogiju i dodekalogiju,⁶ ova priča iz Srbije, iz zaječarskog okruga.⁷ Bio je neki čovjek, pa imao dvanaest sinova ali, budući siromah, nije ih mogao izheniti. Za to, dvanaestero braće ide u svijet: zaradiće sebi najprije haljine, pa onda dosta blaga, a najposlije dobre konje. Prvo i drugo zaslužili svi skupa, ali treće bijaše teško, te svaki ode na svoju stranu. Od dvanaest braće najmlagji, lutajući po nepoznatom putu, dogje u neku veliku planinu, gdje ga zastane jedan mali čičica, u koga se najmi za devet mjeseci. pa da mu dâ "takvoga konja, da ga boljega nema u cijelom bijelome svijetu."

⁶ **Dio III i IV.**

⁷ I. B. Vojinović, **Srpske narodne pripovijetke**, Biograd 1869: "Ženidba dvanajest braće."

Kod svoje kuće čičica predao momka nekoj babi, da ga hrani što može bolje, i nakon tri mjeseca on došao, te momka odveo u neku svoju sobu, gdje na prozor stavio veliki stakleni durbin. "Šta vidiš na taj durbin?" upita ga čičica, a on odgovori: "Vidim jednu veliku livadu, u kojoj je uzrasla strašno velika i lijepa trava" — "Vidiš li još što?" — "Vidim još u sred te livade jedno sa svim visoko drvo." — "Ali vidiš li još štogod?" — "Vidim na vrh toga drveta tri prekrasne od zlata jabuke"¹ Te jabuke zaželio čičica; ako mu ih momak ne donese, ne će ostati živ. Na ovu zapovijed, siromah momak ne zna šta da radi. Ode u one babe, a baba mu pokaza, u bašti iza kuće, sve na koce nataknete ljudske glave, osim jednog posljednjeg koca, koji je jednako vikao: "Kamo i meni glava?" To su bile glave sviju onih, koji već zalutaše onim putem, a prazni kolac čekaše i momačku glavu.

¹ Pada ovdje odmah na um sunačni grčki mit o Hesperidama. Tri su Hesperide, a imaju preubavu gradinu sa zlatnom šumom uz zlatne jabuke. Dvanaestotrudni Herakle jabuke otuda mora donijeti kralju Euristeju. Pogubivši zmaja čuvara, Herakle izvrši kraljevu zapovijed:

zlatne jabuke uzbrane su i donesene. Hesperide sjede u zapadnom kraju, a i u našoj priči dalje javlja se mrtačka turobnost. To je s toga, što Sunce ima prevaliti zapadne sumorne pute, prije dolaska svoga do slave istočne.

Nego, momka lijepo uputi baba, koja mu umijesi jedan šeničan kolač i ispeče jednu kokoš,² te će od toga, kad dogje k livadi, dati jednoj lisici dio veći da jede na večeri, a sebi će ostaviti manji dio. Udovoljena ovako lisica pouči ga: "Vidiš ono visoko drvo u sred te livade! Tu će sutra zorom doći bakarni konj da pase ispod istoga toga drveta, nego ćeš ti prije njega otići tamo, popni se na to drvo, i čim doleti bakarni konj da pase travu, a ti odmah s drveta skoči na njega. Kad on to vidi, a on će onda uzletiti uprav gore uz to drvo, i to vrlo brzo, ali se ti drži dobro na njemu, i kako doleti do jabuke, a ti je skini i meći u njedra." Prije zore išao momak, a zorom na jedared stane huka i tutnjava; bakarni konj dolijeće, a momak skoči g drveta, uzjaše konja, uzleti uz drvo, dogje do jabuke, skine je i metne u njedra. Konj onda reče junaku: "Sad sam tvoj!"

² Ruskim mrcima, osim kokoši i pijetla, davahu i hljeba na put k rajskoj livadi (Krek, **Einl.**, s. 42S).

Junak ponio jabuku majušnome čičici, koji mu i opet zaprijeti i zapovjedi, da mu s visokog drveta donese drugu jabuku. Jednakom pomoću babina kolača i kokoši, to i naputkom večernje lisice,

momak na novo, drugom zorom, popne se na konja srebrnog, pa uzletjevši š njim dvaput, a i većom brzinom uzbere i onu drugu jabuku. Potom, čičica hoće i treću. Momak uradi što i prije, a i po treći put, na konju zlatnom, triput uzletjevši još većom brzinom, odnese i treću jabuku, koju pokloni gospodaru čičici.¹ Najposlije, momak postaje carev nasljednik na carskome prestolu.²

¹ Priča je vrlo duga, pa se još nastavlja. Izregjale se u njoj malne sve obične prilike iz vidovne i sunčane mitologije. Imamo tu veliko brdo, aždaju, tri dlake od pomoći sa triju konja, prekrasnu djevojku (Zoru) u cvjetnoj bašti, prividno malog i ružnog konjica izmegju lijepih i velikih, nedaću jedanaestorice braće i njihovih zaručnica, zlatnu kvočku s pilićima, sreću dvanaestoga brata.

² Sve ove božje historije jednako se svršuju: naraslo mlado Sunce zamijeniće, u gospostvu dana, nebesnog Vida, koji je manjo u noći, a manjo opet i nakon veličanstvenog praskozorja, kad svoje vidjelo, te i mjesto svoje, on ustupa Suncu.

Sad izložena priča prikaza nam sunačni raj sa svjetskim drvetom. U Perziji bijaše običaj,³ koji se držao barem do vijeka XVII, da tri čovjeka, pri svečanoj pogrebnoj pratnji, nose do mrtvacu tri drveta s obješenim rumenim jabukama. Na svakom drvetu visile i vitice od kosa, što ih sebi šišahu, pa tu metahu ženske od doma pokojnikova, kako ćemo vidjeti, da i u nas rade. Nosili se i šećerni somuni, a na svakom somunu po tri svijeće užežene. Kod Rusa jednako, pokraj čovjeka na umoru, tri se samrtne svijeće užiju. Perzijska pogrebna drveta simboliziraju onaj isti raj, koji opisuje naša priča.

³ Gubernatis, *Storia comp. degli usi funebri*, p. 110—1.

Hoćemo li u kratko prebrati sve napomene o raj u našoj pučkoj literaturi, raj Srbâ i Hrvatâ, bijaše ovaki. Širio se u ajeru na kraju istočnom, otkle sunce izlazi; širio se do zapadnog pakla, kroz koji pokojnicima bilo proći, da unj uljezu, putujući, kako i Sunce noćno, sa zapada na istok.⁴ Sva je rajevina protkana čistinom i vidjelom; nju obasjavaju blagi trakovi ranog sunca. Preubava je to livada, posuta cvijećem, ponajviše bijelim bosiljem. Krasote njene, ljepote cvijeća i biljnog zelenila, čeljade ne bi se moglo dosta nagledati. Usred livade, diže se u visinu plemenito drvo od svjetlosti, ogromni jasen,¹ s koga pada medna rosa, dok ispred njega žubori voda.² Ta je voda životvorna i stječe se u čudni studenac. Pod drvetom, pred cvjetnim posteljama, bogovi se raje, sjedeći u stolima od zlata i pijući iz čaše vjekotrajne. Zajedno s bogovima nauživaju se i pokojoici, koji su se raja dostali. I ovi rajnici sjede jednako u stolima od zlata.³

⁴ Naći je slično putovanje duše k sunačnome raj u vjeri Egipćana. Kad duša ide u drugi svijet, **ament** (skrovito mjesto), ako je pravedna, krene k istoku u svijetle poljane boga Ra (Sunca), gdje su voćke i mirisavo cvijeće, sjenasti perivoji, jasna kupališta.

¹ Ili može biti lipa.

² Gledaj ovo u **Dijelu III**, na str. 9—14 (153—8).

³ Valjda na uzvisiti ovi položaj smjera i pučki uzvik: "Tako mi duša carovala!" (Vuk. **posl.**).

Toliko mi pod izvjesno prebiremo iz pučkog mišljenja, koje još u nas postoji o davnome raj. A s ovom slikom raja u skladu je i ono drugo, što se ne da čisto razabrati iz naše tradicije, ali se crpa iz tradicije ostalih Slavena. Raj je mjesto vječitoga proljeća, a lagodno počivalište Sunca boga. Iza dovršenog dnevnog rada, Sunce svraća se u raj na noćni odmor. Prostire se raj negdje onamo preko ajerskog mora, ili stoji u sred ajerske pučine, kao neko ostrvo. Kad je dolje na zemlji zimno doba, život prirode sklonio se u raj, i tamo drijemlje. Borave u raj, ne samo duše pokojnika, nego i duše nerogjenih.⁴

⁴ Krek, **Einl.**, s. 420—1.

Inače, slavensko ovo posljednje mišljenje o dušama nerogjenih, koje su u raj, prikrito se nalazi u nekim navičajima, kod žena u sadašnjoj Srbiji. u Podgorini. Milićević piše:⁵ "Nerotka da rodi, metne svoju košulju na kalem-drvo, strmoglavce obešenu, i pod košulju na zemlju pod rodan kalem čašu vode, te tako prenoći, pa sutra dan tu košulju obuče, a času vode pije, da rodi." — "Koja je rada da zna, nosi li muško ili žensko, nagje u bašti dve dugačke i jednake travke, nameni jednu na muško, a drugu na žensko, pa onda do pola obe pregrize. Kad sutra dogje, koja bude veća, muška ili ženska,

onako će biti dete." — "Da bi drugo dete bilo muško ili žensko, porodilja onu košulju, u kojoj je ovo dete rodila, meće na muško ili žensko drvo,⁶ te prenoći." Jasno je vidjeti iz svega ovoga praznovjerja, da klica ljudskog stvora ili muškog ili ženskog, da začće života stoji a nerazdružnom odnosu s nekim drvetom i s noćivanjem pod istim drvetom.

⁵ **Živ. Srba**, Gl. XXXVII, na str. 134—7.

⁶ Muško je drvo, na pr. orah grm, grab, a žensko: bukva, breskva, granica.

S druge strane mi znamo, da Arijci, navlaslito Heleni i Skandinavci, pričahu o rogajnom drvetu, o drvetu što je izvor prvotnome čovjeku¹ I vrstu čovjekorodnog drveta naznačivahu Heleni i Skandinavci: onima bijaše to μελια, a ovima **askr** (esche) jasen.² A da koje čudesno drvo može to biti? Po našem mitu, zaista nijedno drugo, do li plemenito drvo, plemeniti jasen, usred raja. Već kazasmo, da svjetlost, što u cik od zore na nebo uzlazi i razgranava se po oblacima rasvijetljenim, privigjala se i našim ocima, i Arijcima, kao veličanstveno božje drvo, koje od sjajnog debla pušta sjajne grane.³ Što se pak tiče ljudskih duša, ovo isto drvo evo pomišljeno je kao rogajno. Iz njega vrca za svaku dušu iskra života. I sam adjektiv "plemeniti", što se pridaje našem "drvetu usred raja", može biti, da hoćeš reći, a davnoj misli naroda, taman "rogajni."⁴

¹ A. Kuhn, **Herabk. des Feuers**, s. 25.

² U srpskom praznovjerju jedino što ispade, to je prava vrsta drveta, jer se ne kaže, da ono ima biti jasen. Ali opet jasen izlazi i u nas, kao svjetsko drvo u raju.

³ **Dio III**, na str. 11 (155).

⁴ "Plemeniti" tako se upotrebljava u ovoj šali: "Od krmače kud će plemenitije šta biti, koja po osmoro oprasi!" (Vuk. **rječ.**).

Helensko i arijsko drvo čovjekorodno bijaše pomišljeno takogjer u tijesnoj svezi s postankom prve ljudake vatre.⁵ Ovaj se mit dotiče prvoga ognja života, ili dušine iskre. Opet u jednom srpskom praznovjerju najčistije je izraženo to da živi oganj s badnjaka biva sa svetog drveta podaje začće, ili početak životu. U Starome Vlahu ženama, kad žele ponijeti ili ne ponijeti, pravila su ovaka: "Koja ne će da ragja dece, neka na božić uzme od badnjaka jedan živ ugljen, neka ga pogasi, rekavši: Kad se ovaj ugljen zapalio, onda i ja ostala teška. Posle taj ugljen nek ušije u pojas, i nosi sa sobom. Dete ne će poneti, doklegod taj ugljen ne izvadi iz pojasa, i ne baci ga u vatru, da se opet zapali."⁶

⁵ A. Kuhn, **Herabk. des Feuers**, s. 25, pa i dalje.

⁶ Miličevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII, na str. 135—6.

Dakle, po staroj vjeri Srbâ i Hrvatâ, životna iskra, ili, da drukčije reknemo, početak duši, dolazi sa zapaljenog božićnog svetog drveta, što će, po simbolu, biti ono isto drvo plemenito, koje vidjesmo da sjaje ugred raja. Po tome čovječja duša, ako se i u tijelu javlja dihanjem, prosta od tijela, ona je naravi ognjene; čista je to iskra, što odletje s ognja nebesnog. U raju se svejednako krese varnice, ljudma buduće duše. Duša je od ognja, a i vraća se k ognju, k nebesnom Kresu.¹ Slaveni valjda radi toga, kad s drugom vjerom primiše novi nazor o konačnom ustajanju mrtvih tjelesa, ovo prozvasse "uskrsnućem", gradeći riječ u neku ruku po staroj svojoj misli. "Krsnuti",² ili "uskranuti", zapravo znači: zasijati se, pokazati se u plamenu. Za plameno postanje duše ne zna dogma hristijanska.

¹ O Kresu gledaj **Dio VI**.

² Jednostavno "krsnuti" dolazi u starijem govoru dubrovačkom. Vidi: **Poslovice**, na svijet izdao Gj. Daničić u Zagrebu 1871.

Što se obično drži, da samrtna svijeća, koja se pali kod čovjeka na umoru, pripada, od prvog početka, u hristijaniki trebnik, to ne stoji. Istina, može svijeća da bude i hristijanska po tome, što je zgodan i lijep simbol duše pročišćene, duše, koja se k nebu uzdiže poput plama u svijeće. Ali samrtna svijeća našem prostome čovjeku tako je sveta i prijeko potrebna, da svetošću i nuždom svojom prevršuje mjeru crkvene blage simbolike. "Tako mi ove svijeće, i tako mi se našla na umrli čas!"³ kunu se naši ljudi, a proklinju: "Nem'o sreće, ni samrtne svijeće!"⁴ Grozotu toga nestatka svijeće samrtne,

izmegju ljudi današnjih, najživlje osjećaju Rumunji.⁵ Seljaninu rumunjskom upravo je nesnosna misao, da bi on po nesreći mogao bez te svijeće umrijeti; a pravo je zločinstvo pustiti, da se bez nje prestavi makar i najkrvniji neprijatelj. Nesretnika, kome na umoru svijeća nije užežena, zakopati će odmah na istom mjestu, gdje umrije, il ga nagjoše mrtva: njemu ne pristoji se ni naricaljka, niti "pomana" (pomen) kakva; poslije, ko progje pokraj kobnog mu groba, baca na grob suhu granu ili nešto trnja.⁶

³ Vuk. **posl.**

⁴ Id., **rječ.**, pod **Samrtni.**

⁵ Primili Rumunji taj vjerski osjećaj od Slavena, što je vjerojatnije, ili ga sačuvali od Latina, te za to spadao u zajedničku ostavštinu arijsku, sve jedno za nas.

⁶ Slavici, **Die Rumänen**, s. 170—3. Ja cijenim, da to čine od milosrgja, kao da bi se ko smilovao mrcu, pa taj šušanj zaždio.

Otkud ta silna potreba svijeće? Otud, mislim, što je svijeća užežena ne samo lik ognjevite duše, nego je duši, koja se od tijela dijeli, kao ominozni započetak bestjelesnog, čisto duhovitog a kao ognjenog života. U svih naroda arijskih, bez ikakva izuzetka, upaljena je pogrebna zublja. U naših je ljudi običaj, da svijeća gori i poslije umrloga časa. U Srbiji, na mjestu, gdje je mrtac izdahnuo, prve večeri zapali se voštanica, ili kandilo.¹ U Boci, ta je voštanica zapaljena nad glavom mrca odmah iza smrti.²

¹ Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII, na str. 199.

² Vrčevića **niz prip.**, na str. 374: "..... nad glavom mu snaha uždila voštanicu, a na ožegu zaždila tamjana"

Dovle najviše pratismo dušu, učeći joj pravo biće i gledajući njene pute k paklu i raju. Bavismo se uz to i sa smrću. Sad nam je obratiti poglavitu pažnju na ukopanog mrca, pa ispitati još druge pogrebne obrede, koji će nam opet i dalje objasniti religiju groba kod Srbâ i Hrvatâ.

Nakon incineracije mrtvog tijela slijegjaše, dašto, ukop. Grob isto prima spaljenog, kakogod i nespaljenog mrca. A i napomenusmo, da u svih Slavena običajno ne bijaše spaljivanje. Mnoga porodica, mnogo pleme, valjda i narod koji slavenski, voljaše zakopavati svoje samrtnike čitave. Što se tiče Hrvatâ i Srbâ, misliti nam je, da oni, iselivši se zarana iz pradomovine poganske, i pokrstivši se prvi od Slavena bar po imenu, doskora, na rimskoj zemlji, većinom napustiše paljenje, dosta zazorno novoj vjeri, te da u njima najvećeg maha uze prosto zakopavanje. Ali u mnogočemu i taj ukop ne oprostí se poganštine.

Prije ukopa, mrtvo tijelo valja opremiti što ljepše. U nekim krajevima, zaliju ga vinom, pa onda okupaju,³ to valjda s uzroka, da se, po mogućnosti, suzbije mrtački kužni zadah. Zalijevanje, ili prelijevanje vinom, rekao bih, da se čini na korist, ne samo živima, no i mrtvome. Barem u pjesmi, čovjek, koji će do brza biti pokojni, veli:

"Nek očita časno evanjelje,
nek očita, prelije me vinom"⁴

Pa to se vrši po starom zakonu:

Da njegove kosti ukopamo,
po zakonu vinom prelijemo."⁵

Ovo je lijevanje vina, **libatio**, λοιβη, takogjer pogrebni obred rimski i grčki. Opremanje i kupanje, u Srbiji, ne će rado obavljati ko od porodice, nego dozvano čeljade koje iz susjedstva.⁶ Može biti da i tu ulazi zazor od priljepčivosti: mrtac k sebi najprije priteže svoje. U svemu ostalome, pri ukopu, ukazuje se pažnja i ljubavni obzir prema mrcu. Pogreb će biti uvijek najpomniji i najzgodniji, te nekako namijenjen životu drugoga svijeta.

³ Zaliju ga vinom osobito jekavci: "Pošto ga zališe vinom, okupaše i ukopaše" (Vrčev. **niz. prip.**, s. 44).

⁴ Petranovića **pjes.**, knj. II, 14, v. 152—3.

⁵ Id., knj. II, 12, v. 192-3.

⁶ Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII, na str. 168.

Prizor svečanih starinskih pogreba sačuvaše nam narodne pjesme. Kad ono, od matere urečena, iznenada preminu zaručnica Laza Radanovića, svatovima vjerenik zapovjedi:

"Sad na noge, kićeni svatovi!
S nadžaci joj raku iskopajte
a sabljama sanduk satešite,
više glave ružu usadite,
oko groba klupe napravite,

niže nogu bunar iskopajte:
rad' mirisa nek se ružom kite,
od umora na klupe sedaju,
a od žegji ladne vode piju."¹

Ova je motivacija skorašnja. Mirisave ruže i bunar hladne vode do groba, to ne služi kakvim putnicima, već služi onoj pokojnici; to je miniaturna slika ubavog raja. Nije s uma smetnuti još ovo, da grob Lazove zaručnice leži "sredi gore čarne",² i da zaručnica, na čas prije smrti, svatu "svakom dala po kitu bosiljka."³ Raj-bosilje mi već poznasmo.⁴ A ovaki pogreb nije usamljen u pučkoj literaturi.

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 7, v. 142—50.

² v. 107.

³ v. 124.

⁴ Vidi, gore na str. 142.

Opet pjesma spominje i drugu djevojku, po isti način ukopanu:

"Sahraniše lepotu devojku,
od kuda se jarko sunce ragja,
posuše joj groše i dukate,
čelo glave ružu posadiše,
čelo nogu vodu izvedoše.
Ko zakrene, nek se kiti ružom
za dušicu lepote devojke

Čarna goro, ne budi joj strašna,
crna zemljo, ne budi joj teška,
kukavico rano je ne budi,
neka s mirom u zemlji počiva.
Vita jelo pusti šire grane,
načini mi zaručnici hlada!"⁵

Nježni potonji stihovi skrojeni su po ljudskom općenitom osjećaju, ali prvi i ovdje odaju staru vjeru. Važna je napomena, da djevojku sahraniše "od kuda se jarko sunce ragja", pošto malo prije sagledasmo rajsku prisoja, obasjana jutrenjim suncem.⁶

⁵ B. M. **nar. pes.**, 56, v. 186—94 i 177—82.

⁶ Gore, na str. 142—2.

Tako je isto važno i ono, što se kaže, da njoj posuše groše i dukate." U otvorenoj mnogoj grobnici slavenskoj, iz neznabožačkih doba, otkrivačima ba upade u oči mnoštvo predmeta, potrebitih putovanju⁷: groši i dukati posiplju se, u našoj pjesmi, zbog toga, što trebaju djevojci za put u oni svijet.⁸ U očitu svezu s onamošnjim svijetom, s dušom, pjesma stavlja i ruže, čelo glave posagjene: ma da se njima i kite živi ljudi, ipak to čine "za dušicu lepote devojke". U obe pjesme, svečani ukop desio se u "čarnoj gori"; pa i slavenske grobne hrpe, takozvane **mogyle** (gomile), ne dižu se u zajedničkom groblju, nego ponajviše na osami, u polju, u šumi, na humcu, na brijegu.

⁷ Krek, **Einl.**, s. 418.

⁸ To davanje novca još se drži u Srbiji, u Podgorini. Milićević bilježi (**živ. Srba** Gl. XXXVII, s. 170): "Kad umre otac, sin treba da baci za njim u grob koju paru, i bus pod glavu. Običaj takogje je ruski i njemački, a postojaoše u Rimljana, u Grka, u Kelta i u starih Inda, pa se, s početka, baš zlato na to davalo. Indi metahu do mrca zlatni novac. Zlato da se ne stavi u raku s mrcem, zabrani Rimljanima zakon iz dvanaest tabla. Gubernatis, **Storia comp. degli usi funebri**, p. 49.

Što sada naši južni ljudi, jekavci, kite grob narančami i šipcima,¹ u tome teško da bude kakova izrazita simbolizma iz stare vjere. A nema ga ni u tome, što oni osijeku lijepu granu zelenu, te je

narese crnim vrpčama, ili platnom bijelim, ili, ako je umrlo mlado, vijencima od cvijeća, pa granu usade u zemlju nad mrtvim tijelom. Sestre i rodice od kosa svojih šišaju vitice, i na onoj grani meću.² Ponikoše taki običaji iz naravnog osjećanja koje je ljudima posvuda jednako.³ Ali u jednom srbijanskom običaju valjda je čisto opaziti starovjerski biljeg. Po sadašnjoj Srbiji, ako mrtac ima sestre, načini se kukavica od drveta na onome krstu, što se mrcu pobije više glave.⁴ Prema tome i sestra, kojoj brat preminu, oplakuje ga, kad god čuje, da kukavica kuka. Pače, Srbi pričaju, da je kukavica postala od sestre, koja se u nju pretvori zbog čemera i dugog tuženja za umrlim bratom.⁵ Ovo prometnuće čeljadeta u drugojačiji živi stvor pripada onim metamorfozama, kojima toliko obiluje grčko-latinska mitologija. Sva je prilika, da je pričanje o kukavici odavna u narodu, kao što će biti davno i neznabožačko ono slikanje tice, na krstu iznad groba. Srbima i Hrvatima kukavica bijaše sveta simbolična tica, pa se i sada u Srbiji misli, da je grijehota nju ubiti.⁶

¹ Vuk. **živ. i ob.**, na str. 197.

² Id., ib. — Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII, na str. 169.

³ Za ošišane vitice treba ipak pripomenuti, da se Grcima prizirao crni Θανάτος, Smrt, kako on čovjeku na umoru mačem šiša viticu od kose. S toga, Grci mrtvome šišali jednu viticu, i od tuge za njim to isto činili sebi rogjaci njegovi.

⁴ Vuk. **živ. i ob.**, na str. 224.

⁵ Id., ib.

⁶ Id., na str. 225.

A šta ona znamenovaše? Ja bih rekao, da znamenovaše dvoje: sa svojim kukanjem žalost groba, no ujedno i rajsko proljeće, zbog rane joj s proljeća pojave. Možda s oba razloga naši oci stavljaše sliku kukavice na grobu, više glave mrca. I jedno i drugo znamenovanje kao da još osjeća naš prost čovjek. Ko prvi put u godini čuje kukavicu da kuka, "ako je prije sunca", valja tri puta da reče: za mojim zlotvorom!¹ dakle, "poslije sunca" kukavica ne sluti na zlo. A hajducima ona javlja proljetnu sreću: "Listaj goro, kukaj kukavico, — nek' se čini ora za hajduke!"²

¹ Id., na str. 224—5.

² Id., ib. Kukavicu na vrh motke, ili koplja, susretamo i u jednoj zgodi langobardske historije, kada g. 736 na smrt obolje kralj Liutprand: "Ipse rex (Liudprandus) eo tempore in languorem decidens, morti approximavit. Quem Langobardi vita excedere existimantes, ejus nepotem Hildebrandum foras muros civitatis, ad Sanctae Dei genitricis Ecclesiam, quae ad perticas dicitur, in regem levaverunt. Cui dum contum, sicut moris est, traderent, in ejus conti summitate cuculus avis volitando veniens, insedit. Tunc aliquibus prudentibus hoc portentum visum est significari, ejus principatum inutilem fore" (Pauli Diaconi **De Gestis Langobardorum**, 1: VI, c. 55). Vrijedno bi bilo znati, šta bijaše "Ecclesia ad perticas", "crkva do motaka." Nisu li to grobne motke?

Što se najvažnije radi kraj groba, to je davanje daće. Davali su daću svi redom Ariji, istočni i zapadni. Kod jednih i kod drugih, glodanjem vremena, a poglavito uticajem novih religija, hristjanske i muslomanske, istroši se prastari običaj, pa ga i nestade po nekim zemljama. Između Slavena, daća se zar najbolje uzdrža kod Srba

Mrtvi čovjek jede i pije, a daća ie jelo i pilo, što se mrcu daje. Da mrtac osjeća žegju i glad, to se u puku još misli i kaže izrično. U Srbiji, na ono mjesto, gdje je ko izdahnuo, metnuće ukućani, prve večeri, slanik sa solju, komad hljeba i čašu vina, jer se misli", veli Milićević, "da će se prvo veče njegova duša tu povraćati".³ Isto u Srbiji, ponegdje, tome primeću i vode, i ostavljaju bar prve noći po ukopu, "držeci", opet veli pomenuti pisac, "da mrtvaci mogu u grobu ožedneti, te s toga izlaziti iz grobova i tražiti vode ili vina". Prema ovome, i pjesma pjeva o "pokojnoj večeri".

³ **Živ. Srba**, Gl. XXII, na str. 199.

⁴ Na str. 197.

U jednoj pjesmi zbirke Petranovićeve,⁵ brat kaže bratu:

"Za to vr'jeme ako ti ne dogjem,
podaj meni pokojnu večeru,
za predušje milom bratu tvome".⁶

⁵ Knj. II, 53, v. 252—4.

⁶ Pa dalje, u stihovima 541—2: "Bratu daje pokojnu večeru
za upokoj hercegu Marinku."

Sa pokojnom večerom, a i sa svakom drugom daćom, valja se žuriti. Kad se daća daje lijeno, dešava se čudo: "pokojnome onoga sveta stoji trpeza za legjima".¹ Za to, dati daću prije roka slobodno je, ali je grijehota zakasnuti, te je dati, pošto joj progje dan.² Slavenaki susjedi, Rumunji, u ovome su poslu prenježni: oni gledaju, da mrcu sve bude u dobar kus, te mu prilažu ona jela, koja su njemu za života najviše bila po volji.³ Po rumunjskom vjerovanju, mrtac može da se prene, pa će i krv njemu po ločkavim žilama nanovo teći, samo da on srzne rsom svojim.⁴

¹ Milićevića **živ. Srba**, Gl. SXII, na str. 203—5.

² Id., ib.

³ Slavici, **Die Rumänen**, s. 172—3.

⁴ Id., 169—70.

Ovo potonje ne biva kod Srbâ i Hrvatâ. Što mi možemo suditi, naš mrtac ne oživljava svoje tijelo, već jede i pije u laganom liku duše. To, prije svega, zaključuje se iz druge riječi za daću, koja je "podušje", ili "predušje", to jest ono, što se mrtvima daje za dušu, ili pred dušu.⁵ Što je pak još važnije, sav pučki govor pokazuje jedinu mrtačku dušu željnom jela i pila. Tako, na primjer, živinče, što se kolje za daću, zove se, postojano i posvuda, "dušni brav", "podušni brav". A kad se god prinosi daća, te se s mrcem časte i živi, to se uvijek čini za pokoj duše, ili za dušu umrloga: "Ukopaše ih uspored u dva groba. Izniješe pred crkvom muževi rakiju, piju redimice, i svaki uz času napija za upokojenje duše i oproštenje grehova umrših".⁶ — "Kad dogje, a otac baš njojzi za dušu daje (daću)".⁷ Jednako i u pjesmi, Jelica gospogja veli svome Prijezdi:

"Pivnica ti puna janjičara,
papučama piju vino ladno,
a za moje zdravlje namenjuju,
a tebeka živa saranjuju,
saranjuju, za dušu ti piju".⁸

⁵ Riječ "predušje" ne bilježi Vukov rječnik, ali je ima u pjesmama Petranovićevim. Megju Slovencima, a otolen i po zapadnim našim krajevima, u Primorju hrvatskom, to je **karmina**, od latinskoga: **carmina** diabolica, quae super mortuos nocturnis horis vulgus cantare solet" (Miklošić, **Etym. Wört.**).

⁶ Vrčevića **niz prip.**, na str. 317.

⁷ Vuk. **prip.**, dodat. 8.

⁸ Vuk. **pjes.**, knj. II, 84, v. 70—4.

Navedosmo tek ovo izmegju stotinu primjera, iz kojih je isto vidjeti, da daća svegjer stoji u odnosu s dušom pokojnikovom. Duša koja jede i pije, to ne bijaše nikakva umna poteškoća priprostitim našim ocima. Šta je duša, i kako ona djeluje u čistom biću svome, niti današnja psihologija ne zna, kako, s druge strane, fiziolozi pravo ne znaju reći, u čem bi se sastojala snaga životna. Naši oci pomisliše, da se duša nekako razmeće na lik tijela. Mi već smotrismo bestjelesne rajnike, gdje jedu i piju, sjedeći i stolovima zlatnim. U klasičnome svijetu, duša je još većma protanjena: ona je tek εἰδωλον, effigies, a ipak može, dolazeći k rodbini, da se zagrlji sa živim ljudima.

Na daći ili podušju, "dušni" je "brav" glavno jelo, što se mrtvacu prikazuje. Zove se to brav, jer je brav najobičniji, no se može klati i goveče, samo koza, ili jarac, ne smije to nikad biti.¹ Po redu, ne kolje se živinče crno ili vrano, nego bijelo; a kolje se sa zapaljenom svijećom. Dok muškome mrtvacu daju u podušje muškog brava, ženskome ide ženski.² Daća ide mrtvome tako, da u Valjevcu, u Srbiji, na ukopu djeteta, kome nije više od četrdeset dana, mjesto brava kašto kolju goluba.³ A u Aleksincu takome djetetu ništa i ne kolju, već mu kuhaju pirinča.⁴ Nego, sve što se mrcu prikazuje, ono živi jedu. Od dušnog brava ne valja ništa da ostane; poješće živi i sama crijeva. Ali poješće drugi, a niko iz kuće, iz koje je mrtac,⁵ što je opet dokaz, da je brav njemu namijenjen. Je li ko umro u postan dan, odgodiće

mu se prilog ukopnog brava do četrdeset dana, to, dašto, iz obzira prema novoj vjeri. Rekosmo⁶ da jekavci još kod kuće okupaju i preliju mrca vinom; u Srbiji, preliju ga vinom i uljem na groblju, te se posuda baci i razbije o mrtački sanduk.⁷ Srbijanski običaj još čistije izražava, da je i to daća mrtvacu.

¹ Po svjedočanstvu Ibn-Fadhlanovu (Krek, **Eiul.**, s. 428), mrtvome velikašu Rusu poklaše redom jednog psa, dva konja, dva vola, jednog pijetla i jedno pile, a k tome još dodaše drugog mesa, luka, voća, kruha i žestokog pića.

² Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXII, na str. 198 i 203—5.

³ Id., ib.

⁴ Id., ib.

⁵ Id., Gl. XXXVII, na str. 169.

⁶ Gore, na str. 148.

⁷ Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXII, na str. 199.

Pokraj dušnog brava, drugo je jelo, na daći, koljivo ili panahija, što je skuhanu žito, to skoro uvijek šenica. Obe su riječi grčke,⁸ i panahiju pop sada blagosilja, prelijevajući je vinom i čineći nad njom crkovni spomen mrtvome; ali je ona takogjer sveto jelo neznabožackih Slavena. Koljivo je u Srbâ i Hrvatâ, na svakoj daći, tako znamenito, kao i dušni brav. Kad je koljivo vraćeno od svećenika, ili kad ga ovaj na samoj daći očati, ljudi pri stolu ustaju na noge, mole se Bogu, kade to tamjanom, te svaki uzimlje po dva tri koljivna zrna, govoreći za mrca: "Bog da mu dušu prosti; ostatku život i zdravlje!" Istom poslije toga posjedaju na tihu večeru, gdje, uz mirni i lagani razgovor, padaju riječi: "E on je otišao na istinu, a mi smo na laži!" ili čuju se glasne napitnice: "Za ispokoj duše brata, sestre!" kako bude ime mrtvome, s uzvikom sviju: "Bog da mu dušu prosti!"¹ Sastavni dio starinskog običaja jest i prekada, koja se čini nad koljivom, a, na nekim mjestima, vrši se svečano i nad samim grobom.² "Divna mu bješe prekadnja!" vele u Boci kotorskoj, kad kazuju, da je gdje daća bila obilna jelom i pićem.³ Uz to, na daći skoro uvijek pale se svijece.

⁸ Druga je grčka, bez sumnje: παναγια, presvetost. Du Cange (**Glossarium mediae et infimae graecitatis**) tumači: ceremonia quaedam, observata in buccellae panis benedictione, quam primo elevant, ac inde ex ea particulam delibant quotquot adsunt in honorem Deiparae. Što se tiče koljiva, to, u nizkoj grštini, glasi: κολυβον, te je riječ neizvjesne etimologije. O koljivu kaže Du Cange: nec sabbato duntaxat primae jejuniorum hebdomadis, sed etiam in quibusvis liturgiis pro mortuis κολυβον, frumentum coctum. U svome pak rječniku "infimae latinitatis" navodi riječ: "Colla", sacrificium. Je li "Colla" u kakvom odnosu s κολυβον, koljivo? A nije li "koljivo" načinjeno od glagola "klati", kako od odnosnih glagola izigjoše samostavnici, s jednakom akcentuacijom: varivo, pecivo itd.? Ja ne mogu da to rasudim. Svakako, κολυβον je riječ u grčkome inokosna, bez svojte ikakove, pa je prvi iznosi istom skorašnji Suida. Kad bi riječ bila slavenska, značila bi na pogrebu žrtvovano roblje, koji običaj hristijanstvo ukinu, pridržavši drugi običaj prinosa žita.

¹ Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXII, na str. 203—5. — Vuk. **živ. i ob.**, na str. 210.

² Vrčevića **niz prip.**, na str. 54: "..... sudimo pop neka mu okadi grob".

³ Vuk. **rječ.**, pod **Prekadnja**.

Dušni brav, koljivo, prekada, vatra, sve to pripada vjeri Slavena i Arijaca. Svećenici zapadne crkve kao da i ne pokušase na tu poganštinu udariti znamen hristjanski; pokušala to istočna crkva, ali uzalud. Na cijeloj daći duboko je utisnut neznabožacki žig. Rimljani kolju, kod mrtvoga još nezakopanog tijela, jednu prasica, koja se zbog toga i zove "porca praesentanea".⁴ Poslije, u deveti dan, kad sahrane mrca ili mrtački pepeo, ponavljaju istu žrtvu (sacrificium novendiale), pa, pokojniku na čast, u ožalošćenoj kući slavi se daća, ali tako tiho i mirno, da ni same domaće živine ne smiju raditi, ni razmetati se. Čas prije ove daće, preduzimalo se na grobu opće očišćenje vodom i vatrom, pa se vršila i prekada s lovorikovim lišćem.¹ Bivale, o stanovitim mrtačkim godovima, i druge daće preminulim roditeljima i rognjacima (parentalia), kao što ćemo i u nas vidjeti, da se daće preko godine daju. Između godova, slavila se najviše duga dušna nedjelja prije 21 februara (dies parentales), i na taj zaključni dan prikazivali se pokojnicima prinosi (feralia), pa zatim odmah dan slijedeći držala se po drugi put velika gozba u kući, zajednička mila daća živoga ostatka (caristia).²

⁴ Milićević, govoreći o dušnom bravu, kaže: "I svinja se može ubiti, da je više jela" (s. 203—5). Ovo je, valjda, istom nova motivacija, pa bih ja rad bio ubrojiti i svinju među žrtvovne životinje na daći.

¹ Sad se u nas to od popa obavlja tamjanom, protiv vraga. U početku, ono bilo srestvo čišćenja, a upotrebljavala se zar kadulja (žalfija, *salvia officinalis*), koja, spaljena, miriše kao i lovor. "Kadulja" biti će od "kaditi", a, po pučkom vjerovanju, zdrava je od mnogočega.

² Preller, **Röm. Myth.**, II B., s. 93—101.

U pogledu koljiva, običaj je rimski taman naš. Grčkom riječju to Rimljani nazivahu "collyra",³ a gotovljahu nju baš od skuane šenice, s kojom još miješahu suhog grožgja, badema i zrnja od šipka.⁴ To rimsko koljivo vidjeti je naslikano na grobnim rezbarijama, gdje su predstavljane mrtačke daće.⁵ Naši ljudi, u Srbiji, prilažu mrtvome slanik sa solju, komad hljeba, čašu vina. Malo što udovoljava i rimskoga pokojnika: nešto zrnja, štipac soli, čaša vina s umočenim komadom kruha, posute gdje koje ljubice, crijep zastrt vijencima cvijeća.⁶ Još mnogo drugo jednako je u našoj i u rimskoj religiji groba.

³ Κολλυρα tumači se: panis secundarius qui pueris dabatur.

⁴ Srbi, po varošima, u tijesto krsnog koljiva umiješaju "tučenih oraha, badema i šećera", a u Mostaru ga "šaraju zrnima od šipka sladuna glavaša" (G. Milićević, **Krsno Ime**, u Godišnjici N. Čupića, u Beogradu 1877, s. 115). Ali to ne čine Srbi seljački, a, pošto su južno voće i šipak i bademi, taj je dio srpskog običaja, u takoj vanjštini, uzajmljen.

⁵ A. Dumont, **Mémoire sur les bas-reliefs, representant le banquet funèbre** (u V. Duruy, **Histoire des Romains**, Paris 1882, v. V, P. 766).

⁶ Ovidii **Fasti**, I. II, v. 535—9: "Parva petunt manes: pietas pro divite grata est
munere: non avidos Styx habet ima deos.
Tegula projectis satis est velata coronis.
et sparsae fruges. parcaque mica salis,
inque mero mollita Ceres, violaeque solutae",

Kuća, iz koje je iznesen naš mrtac, mete se najvećom pomnjom, i metla se onda pobaci sa smećem; Rimljani svoju žalosnu kuću (domus funesta) čiste naročitom vrstom metle, a to je toliko važno, da taj posao obavlja nasljednik pokojnikov, te se zove smetar (everriator).¹ Našemu mrcu u grobu meće sin bus pod glavu; kod Rimljana, nasljednik, što je redovno sin, priprema sve potrebno mrcu, i najposlije u grob njegov polaže isti bus.² Naša pjesma uzdiše: "Crna zemlja ne budi joj teška!" koje bi se reklo kao prevedeno s rimskog poznatog uzvika, što se, iz usta rodbine i cijele pratnje, na rastanku, orio ukopanome pokojniku: "Sit tibi terra levis!"³ Ista naša pjesma obasiplje grobnu zemlju ružom i bosikom, a zalijeva je živom vodom. Ako to nije prosto podudaranje svuda jednake tanke čuti ljudske onda i ovdje vjera rimska slaže se sa srpskom i hrvatskom. Rimljani oko grobova rado izvoghju malenih bašća s vodama, uz ruže i ljubice, mrče i ljiljane.⁴

¹ Preller, **Röm. Myth.**, II B., s. 93.

² Id., s. 94—5.

³ Slično je i u Rig-Vedi, X, 18, v. 11: "Otvori se, zemljo, ne tišti ga, dopusti mu lasan ulaz, zaklonište pouzdano; zaodjeni ga, zemljo, kako sina majka odijeva u svoje ruho".

⁴ Preller, **Röm. Myth.**, II B., s. 96—7. Dalo bi se još isporučiti slavensku "triznu" (borbu) s rimskim "ludi funebres", "ludi novendiales". Mrtac željan je krvi, te njemu na čast, prije nego što se zapali lomača, krvno se bore gladiatori u Rimi i "triznici" u Rusiji, kako ovo svjedoči hroničar Nestor. I Rusima i Rimljanima biti će to običaj od stairine, premda se navadno kaže, da ovim potonjima pogrebne gladiatore dadose Etrurci. Ali je moći isto ovako, bez punog dokaza, pretpostaviti, da doseljenim Etrurcima običaj uzajmiše italski Umbri. Bilo što mu drago, mi triznu amo ne pritežemo, jer joj nema spomena u našem narodu.

Daća, uz svoje najglavnije obrede, vršena je u vremenu, što je starije od slavenskog i rimskog. Ne samo da je imadu Grci, koji je zovu περιδειπνον, pa i Eranci, kojima bijaše veoma omiljena, kao što im premili bijahu čisti duhovi pokojnika, no se ona obilno daje mrtvima već u doba vedično. Najjasnije svjedočanstvo o tome pruža nam Rig-Veda, iz koje je osobito vrijedno da se navede himna 15, knjige X, gdje pokojne roditelje nasljednici pozivlju na daću ovim usrdnim riječima: "Oj oci, s pomoću približite se po slami⁵; mi vam ovdje priredismo piće, uživajte ga: dogjite amo s pomoću prejakom, i podajte nama spasenje i zdrav blagosov! K dragim jestivima, što na slami stoje, pozvani su oci, koji se Somi raduju; neka dogju, i nas ovdje usliše, i nama progovore, i nama pomognu. Pošto vi

budete s prignutim koljenima sjeli na desno, uzmite svi drage volje ovu žrtvu; ne kaznite nas, vi oci, radi kakvog grijeha, koji, po ljudskoj naravi, činimo na vama. Sjedeći tamo u krilu zorâ, dajte smrtnome poštovatelju dobro; od bogastva ovog udijelite vašim sinovima, o oci, i donesite moć veliku. S pregjima našim, koji vole Somu najbolju, koji napitku Some dogjoše, nek blagostivi Jama¹ lagodno uživa naša pića, on lačan s lačnima. Dogji, o Agni, s blagim ocima, s vjernima, s mudrima, koji u svjetlosti prebivaju, koji kod bogova sjede s čežnjom i žegju, a poznaju žrtvu, pa ih veličamo pjevanjem. S onima, koji žrtvu jedu, žrtvu piju, a vjerni su, i voze se s Indrom i s bogovima udruženi, s tisućom otaca, prijašnjih i potonjih, koji u svjetlosti bogove hvale, dogji, o Agni! Vi, koji lijepo vodite, vi negda ognjem istrošeni oci, približite se, sjedite svaki na svoj sto; uživajte na slami priložena jela, i darujte nam dobro, što sve ljude obilno hrani. Za oce, koji su ovdje i koji nisu ovdje, koje mi poznajemo i koje mi ne poznajemo, ti znaš, koliko ih ima, ti znalče bića (Agni); voljno ti uživaj lijepo spremljenu žrtvu. Sa spaljenima i sa nespaljenima, što se veselo goste u sredini neba, š njima odvedi, ti gospodar (Agni), k carstvu duhova ovo tijelo,² pa ga tvori po volji".³

⁵ Posuta žrtvena slama, što ju mi mnogo puta opazismo u našim vjerskim običajima.

¹ Mrtački bog.

² Kako je vidjeti, pjesmi daje povoda spaljenje jednog mrtvaca.

³ Rignv., X, 15, v. 4—14.

Pjesma vedična opisuje daću i ističe joj vjersku narav, da se jače ne može. Dakle, daća uzlazi u same početke našega arijskoga roda. Po indijskim tumačima Veda, znamo i životinje, što su se s mrcem vodile i za daću klale. Bijaše to goveče, no redovno krava; ili bijaše koza mrke dlake.⁴ U ovome vedični običaj razilazi se od našega, koji uprav kozu zabranjuje.

⁴ Gubernatis, *Storia comp. degli usi funebri*, p. 64. Mrcu prilagahu Indi takogje graška, što se može smatrati kao neko koljivo. To pridržaše Heleni, koji svojim mrtvima davahu sočiva, kako bi se u putu hranili i platili onamošnji ulaz. Običaj još se drži ponegdje u Europi, ali pod drugim oblikom: na dušni dan, u novembru, sočivo, navlastito grah, udijeli se siromasima, što mole za duše pokojnika (Id., *Myth. zool.*, v. 1, p. 177).

Pošto smo na religiji groba kod Inda. još dvije riječi o njezinu odnošaju prema vjerovanju Slavena. Gore navedena pogrebna pjesma indijska kaže, da bog Agni, Oganj, pokojniku "tvori tijelo po volji", koje znači, da mrtvo tijelo na nov način Oganj saobrazuje, kako bi ono duši na drugom svijetu služilo. To je tijelo novo i kao različite vrste. Još jedna pogrebna pjesma Rig-Vede veli mrtvome: "Udruži se s Jamom i s ocima, na nebu najvišem, s ispunjenjem svake požude; oprošten manâ, idi u postojbinu svoju, sjajan prioni uz novo tijelo."¹ Dakle vatra, dok truhlu lešinu uništava, u istom času tvori pokojniku novo tijelo, nebetežno i prosvijetljeno. Valjda i Slaveni mislili, da se na lomači zbiva baš ovakovo prosjaivanje mrtvaca. A drugi slavenski nazor ova ista pjesma čisto iznosi na vidjelo. Pominje se rajska poljana: "Najprije je Jama našao put k onoj poljani, koju niko ne može da nam otme, u koju su naši pregji prispjeli, kadno staze njegove (Jamine) raspoznaše."² Ova poljana ne luči se od naše rajске livade.

¹ Rignv., X, 14, v. 8.

² Id., ib, v. 2.

Držana je daća rimska i naša, kako ono rekosmo, bez vike i buke, uz tihe razgovore. To se i pristoji, radi tuge i obiteljske žalosti. Ali dionici su, ako ne prve daće na dan ukopa, a to susljednih daća, takogjer drugi ljudi, koji nisu rod mrtvome. Što ih je više, tim je pokojniku veselje jače, čast veća. Običaj bijaše to rimski, te se zvao **silicernium**, **visceratio**, a i grčki, s odnosnom riječju κρεωνομια, κρεωδαισια. Iz imućnijih kuća, u podušje njihovim mrtvima, razdavalo se svjetini kuljenâ, utrobicâ, mesa. Od prilike isto ovako radi se i u nas. Na poveće daće zove se seljačko mnoštvo; ko časti pokojnike, ide redom od kuće do kuće govoreći: "Dogjite doveče, da spomenemo mrtve."³ Daleko od groba, a sa već otančanim bolom za mrtvima, naravno, da taka daća nije svagda trjezmna. Naša jedna poslovice veli: "Najeo se kao siročje na zadušnice", a druga još ljuće: "Beneće kao pijan na daći."⁴

³ Vuk. **živ. i ob.**, na str. 210.

⁴ Vuk. **posl.**

Raspuštenu daću, uz silno pijančenje, zabilježila slavenska historija. U velikome ratu među carem Mauricijem i moćnim avarskim haganom Bajanom uz slavenske mu podanike i saveznike, vizantijski vojskovođa Prisko preduze, godine 585, napadni boj na Slavene s onu stranu Dunava, u sadašnjoj Rumuniji. Prisko zaskoči i razbi kralja Ardagasta, neopreznu junačinu, pa, dalje išavši preko močvara, u ponoći zateče nepripravna i drugoga kralja Musoka. Slavenski kralj, i njegova vojska, ležali mrtvi pijani. Vojska je isječena, a kralj živ uhvaćen. Šta bi? Musok bijaše spremio daću svome pokojnome bratu.⁵

⁵ Teophanis **Chronographia** (Bonnae 1839, v. I, an. 585): 'επιταφιον γαρ εορτην του ιδιου αδελφου εωρταζεν.

Ogromne daće Slavena pregjoše i na obližnje Turane. Poznat je ukop, u Panoniji, groznoga Atila. Kad on preminu iznenada 453 g., njegovi Huni, pred što će ga noćno u zemlju veličanstveno sahraniti u trostrukom sanduku od zlata, srebra i gvoždja, po danu neizmjerne njega oplakaše, a pri tome neizmjerne jedoše i piše. To im bila "**strava**", koja je riječ prije slavenska, nego li gotska.¹ Neurednu daću Arijaca nalazimo, valjda, i u samoj crkvenoj historiji. Stranom jednom, oglašene "agape" prvih hristijana jesu mrtačke daće, jer se često drže i na grobljima. To crkva primila pod okrilje svoje, i gledala oplemeniti lijepim naukom ljubavi. Ali kvas starovjerski pokaza se jači od novoga hristanskog. Mnogo jedenje i pijenje na brzo uze sve to većeg maha pa sabori svećenički ukinuše agape odvrgnute od početne misli, ili, bolje da reknemo, povraćene na kruti običaj poganskih daća.

¹ Krek, **Einl.**, s. 435-7 — Miklošić, **Etym. Wört.** Slavenski, "strava" znači: hrana, jelo.

S daćom Srbâ i Hrvatâ uporedo ide naricanje. Rodbina, kako navadno sama jede u ime mrca, tako najčešće ona sama za mrcem i nariče. Na to je najprikladnije u rodbini ženskinje, te će osobito mati tužiti za sinom, sestra za bratom. Tužaljka se čini iz svega glasa, ponajviše u stihovima, kao pjevajući; a, pošto se s običajem ovdje stječe naraviti bol, tuženje je više puta tako žalostivo, da gdjejoj na daći plaču, pa gotovo nema oka, što nebi prosuzilo.² Iz takovih suza niče jedan biser našoj književnosti. Divna je, i nedostižna sadašnjim imitatorima, naricaljka sestre Batrićeve za bratom, koju vladika Petrović sastavi po pučkom načinu crnogorskog tuženja.³ U jekavskim tužbalicama, kratki četverosložni drugi stih, kao: "Jaoh nama!" — "Nama prazno!" iznosi, bez sumnje, bolne uzvike mnogobrojne domaće čeljadi, ili, kako jekavci kažu, vojske, koja je, navlastito u starije doba, okružavala mrca i njega žalila.⁴

² Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXII, na str. 206—7.

³ U **Gorskom Vijencu**.

⁴ Žensko skoro jednako naricanje, uz taki izraziti pripjev, ima na Sardegni. Jezuit A. Bresciani piše: "Questi canti funerali son dalla prefica declamati quasi a guisa di canto con appoggiature di ritmo, e intrecci di rima e calore d' affetti e robustezza d' imagini, sceltrezza di frasi e voli di fantasia rapidissimi; termina ogni strofa in un guaio doloroso gridando: ahi! ahi! ahi! E tutto il coro delle altre donne, rinnovellando il pianto, ripetono a guisa d'eco, ahi! ahi! ahi! (Gubernatis, **Storia comp. degli usi funebri**, p. 58).

Na daći, u Srbiji, nariče najbliža rogljaka, i uz druge žene obilazi nekoliko puta oko sofre sve dotle, dok joj se veli: "Dosta, za Boga! Božja je volja! I mi ćemo svi tamo; nemoj gnjeviti Boga. Neka je živ ostatak!"¹ Koja majka ili sestra oplakuje pokojnika, ona se ne će brzo smiriti. Tuži sama, i kod kuće i u polju, kašto po dvije i po tri godine²; pa istinitome bolu ni malo ne smeta, što je to tuženje glasno i ponajviše ritmično. Nije sada u običaju, ali pjesme kazuju, da je negda i žena ovako tužila za mužem, te i djevojka za vjerenikom.³ Po svemu je vidjeti, da svečano žensko naricanje bijaše izvanredno razvijeno u našeg naroda, valjda zbog slavenske mu mekane, ljubavne čudi Ali žene nariču

već u vedično doba, te je i običaj općenito arijski. Manje ili više, na svakom pogrebu arijskog čovjeka ima tužilaca i tuškinja. Najmanje ih je kod Nijemaca, može biti za to, što Nijemci rado ne plaću.

¹ Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXII, na atr. 207.

² Vuk. **živ. i ob.**, na str. 154.

³ Id., ib.

Kako naricanje obično slijedi uz daću, gdje se jede i pije, naravno je to, da se ono, s neke strane, okrenu u formalnost. Osobito, kad nariču ljudi izvan pravog porodičnog kruga, onda vapaji žalostivi imadu tek vrijednost pogrebne gizde. To je tako zvano "pokajanje", u Crnoj Gori. Čini se pokajanje, ili odmah prvi dan na pogrebu, ili drugi i treći dan u kući pokojnikovoj. Iz istog sela, ili čak iz drugih sela, dogju ljudi, to dalja rodbina, prijatelji i poznanici, naoružani i poregiani, pa jedan nariče, a, napomol grobu ili kući, svi potrče bez reda i u glas zajauču.⁴ Na to, tuže nad oružjem i nad iznesenim haljinama umrloga. Kako se obred zove pokajanje, tako se ti obrednici nazivlju "pokajnice." Časte se onda jelom i pićem iz one kuće. Viteško tuženje nad oružjem preminulog viteza starinsko je, bez sumnje. U starinu sižu i primorske plaćene narikače, ili tuškinje, koje pokojniku nisu nipošto rod, nego se, časti radi, od prijatelja šalju na sprovod. Plaćene, ili kojekako nagragjene narikače, još postoje u Kaštelima, megju Spljetom i Trogirom,⁵ i u Boci kotorskoj⁶ te i svoj onamošnjoj okolini gdje ih zovu takogjer tuškinje. Naše su narikače prava prilika rimskih **praefica**, ali nisu prešle od Rimljana k nama. Ne samo da ih je još naći u Italiji, već plaćeni svoj posao tjeraju i u Irskoj, kud zaista ne doprije rimski uticaj. Što se one na mnogim mjestima ukidoše, pa se i u nas izmiču svejednako, tome je uzrok vjera Hristova. Crkvu je uvijek mrzilo svako neuredno i bučno tuženje za pokojnicima.

⁴ Id., na str. 155.

⁵ Vuk. **živ. i ob.**, na str. 210.

⁶ Vrčevića **niz prip.**, na str. 270: "Nikolina je bila malo starija godinama od Jovanove, zdrava, mlada, darovita, jedna od najoglašenijih narikača one prostrane knežine. Kad god bi kakav odličan čovek umro, ili momak u boju poginuo, za nju su šiljali s molbom, da dogje naricati nad mrtvim".

Gledom na daće, ili podušja, u Srbâ i Hrvatâ, još jedno nam je ispitati: vrijeme, kroz koje se daju. Sabirući sve odnosne vijesti, možemo reći, da se daće daju u četiri navrata: na ukopu mrca i mahom po ukopu, onda u četrdeseti dan, pa do po godine, a najposlije s navršenom godinom. Tri potonje ove daće zovu se svuda jednako: četrdesnica, polugodišnjica i godišnjica.

Što se tiče vremena glavne prve daće, običaj se ponešto razilazi po različitim krajevima zemlje. U svakom kraju navadno je to, da se mrtvacu daća prikazuje na ukopu i sutradan poslije ukopa, kad se ovo drugo ne odloži do prve subote ili nedjelje.¹ Daća na ukopu, kao i žalba, jeste obiteljska u strogom smislu; no sutradan ljudi i nezvani dogju na groblje, donoseći sa sobom jela i pića, da i oni ožale ne svoga pokojnika.² Taj drugi dan već nema popa, koji ne bi pravo ni znao, šta da tu radi; nego se čeljad, kućna i nekućna, sama prekrste, jedući i pijući "za ispokoj duše pokojnika N. N.",³ kako mu bude ime. U gdje kojim krajevima, nastavlja se daća i treći dan. Tako u Crnoj Gori, pokajnice idu i treće jutro na grob, te poslije žalovanja jedu i piju.⁴ Iz ovoga kao da bi nam bilo izvesti, da glavna prva daća Srba i Hrvata neznabožaca trajaše za tri dana. Ali u Sinju, na starom hrvatskom zemljištu, nalazimo "sedminu", što je daća, koju rodbina i prijatelji donose kući pokojnikovoj.⁵ U Slovenaca takogje ista riječ "sedmina" hoće reći: daća.⁶

¹ U subotu na večer, a u nedjelju u jutro.

² U Srbiji, osobito oni, koji se u isto groblje kopaju — Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXII, na str. 205.

³ Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII na str. 169.

⁴ Vuk. **živ. i ob.**, na str. 155—6.

⁵ Vuk. **rječ.**, pod **Sedmina**.

⁶ Krek, **Einl.**, s. 439.

Ne bi to imalo značiti, da se ukopna prva daća, kod Hrvata i Slovenaca, produljivala za čitavu nedjelju dana?¹ Na velikim ruskim pogrebima u X vijeku, ako je dopušteno to zaključiti po jedinom

slučaju, navedenu od Arapa Ibn-Fadhlan, častili se ljudi za devet ili deset dana, jer devet dana mrtac stajao izložen, dok ga u deseti spališe. Pilo se kroz to vrijeme dan i noć, dašto u pokoj mrca, na taj način, da trijezni Arap osta presenečen: "često", veli on, "jedan od njih umire s čašom u ruci."² Daća ruska pri ukopu traje dakle, na temelju ovoga svjedočanstva, čitavih devet ili deset dana.

¹ U našem jeziku, "sedmina" izrazuje, više nego sedmi dan, broj od sedam dana.

² Kod Kreka, **Einl.**, s. 426—7.

Dosta je prilike misliti, da se prva daća mrcu manje ili više duljila, po kraćem ili dužem obredu pogrebne svečanosti. Može biti, da u hrvatske gospode mrtvo tijelo stajaše izloženo, i samo napola sahranjeno, za sedam dana, kako ono čusmo, da u gospode ruske stajaše za punih devet, dok bi se spalilo u dan deseti, pa, kad crkva zabrani dugotrajno izlaganje, da onda daća sedmina pretvori se u gozbu sedmoga dana, koja se sada čini u Sinju. U ostalom, ruskih devet dana žalosne daće kao da je u nekom suglasju s običajem korotovanja u Srbiji. Kad u Podgorini nastaje žalost za mrtvim, tad muškarci devet dana idu gologlavi i ne briju se, a devet dana idu porušene i ženske, koje prevrću haljine na sebi i povezuju se crnom mahramom.³ Devet dana intenzivnog žalovanja i obilate daće, to je takogjer običaj grčko-latinski. Uprav toliko dana poteže se rimska daća, što uz druge nazive nosi i ovaj: "novendialia".⁴ U staro doba, Atenjanima red bijaše za devet dana izlagati mrca.⁵ I u davno doba homersko, narikače tuže za devet dana. Poznata je zgoda s mrtvim tijelom Hektora junaka, koja završuje Iliadu. Trojanci "dovozili za devet dana silesiju drvija, a kad sjajna ljudima zabijeli deseta zora, tad već suze roneći iznesoše smiona Hektora, i postaviše na vrh lomače, i u nju baciše vatru."⁶ Hektorovo tijelo izloženo je devet dana, a sažgano deseti, isto kao i tijelo ruskog velikaša.

³ Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII, na str. 169.

⁴ Adjektiv "novendialis" ima, kao i riječ "sedmina", dvojako vremenito značenje: quod novem diebus, vel nono die fit.

⁵ U peloponeskom ratu, za sama tri dana izlažu se kosti palih vojnika. Izlažu se zajedno pod jednim šatorom, pa kostima svoga mrca, ko hoće, donosi prilog, a žene iz doma za njim nariču na ukopu, kazuje Tukidid (II, 34). To se čini, veli on, "po običaju otaca".

⁶ II., XXIV, v. 784—7.

Obilatija daća za sedam, ili devet, neprekidnih dana valjda obdržavala se s tom namjerom, da bude mrcu potpuno udovoljeno, dok mu tijelo, prije konačne sahrane, još postoji sačuvano u čovječjem obličju: pri cjelokupnome tijelu, duša eto jače gladije i žedni. Dapače, skrb za mrca, makar sve to manja, proteže se i dalje. Mi rekosmo, da je daći drugi mah tako zvana četrdesnica. I ovoj je riječi značenje dvostruko: četrdesnica je daća nakon četrdeset dana po ukopu, a podjedno znači spomen mrcu za cijelih četrdeset dana.¹ Ima i drugi četrdesetdnevni spomen, ali ne za mrtvog pojedinca, nego za sve mrtve, megju uskrsom i Spasovim danom, te se novogrčkom iskrivljenom riječju zove "salandar", od σαραντα,² jer ga grčka crkva od puka k sebi preuze, pa kalugjeri primaju priloge i mole se za mrtve. Od prilike, istu našu četrdesnicu drže i Rumunji; jednu daću oni davaju poslije šest nedjelja dana,³ koje opet izlazi na približni broj četrdeset. A u Srbiji, u okrugu užičkom, iza glavne ukopne daće, "pre četrdeset dana daju dve daće kod kuće i kolju dušnog brava"⁴; tada ženskinje opet nariče, no sa malo stihova, i nikad onako žalostivo, kao što prije. Ove dvije kućne daće s dušnim bravom, davane u dnevima neizvjesnim, no prije četrdesetog dana, služe dokazom, da je taj tečaj vremena, ta cijela četrdesnica pomišljena bez pravog prekida i kao ukupna. Ali na što četrdeset dana njege i brige za podušje? Ja mislim, da je to sve bivalo s toga, što se vjerovalo, da duša, prije nego će u raj, skiće se po zemlji za četrdeset dana,⁵ pošto je tijelo nekako ovamo privlači.

¹ Vuk. **rječ.**

² Vuk. **rječ.**, pod **Salandar**.

³ Slavici, **die Rumänen**, s. 170—3. U njih, za šest nedjelja ljudi idu gologlavi, a žene raspletene i porušene.

⁴ Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII, na str. 169.

⁵ Vidi gore, na str. 120.

Može da bude neprilike izvanredne te i jada za dušu, ako se tijelo po slučaju pokaže uporno raspadanju.⁶ Za to daje se i dalje daća, no sve to rjegja. Takova je polugodišnjica i godišnjica, koje su obe u običaju i kod Rumunja.⁷ U ovom su poslu Rumunji uopće vrlo zabrinuti, a brigaju se posve poganski. Ukaže li se umrli kome od porodice u snu, daj odmah da se obavi jedna **pomana** s vodom, s jelom, s odjećom, po izraženoj želji umrloga. Rumunjske daće prilažu se dugo, sve do navršene sedme godine iza smrti pokojnikove, a to na godinu barem jedna.¹ Red daća hrvatskih i srpskih svršava se s godinom, kadno se daje posljednja obilata godišnjica.²

⁶ Gore, na str. 120—2.

⁷ Slavici, **die Rumänen**, s. 170—3.

¹ Id., ib.

² Ili se barem davala obilata, sudeći po ovoj staroj poslovi: "Na svrhu od godišta više ije mrtvi, nego živi". **Poslovice**, na svijet izdao Daničić.

Godišnje zaregijvanje daća i godišnja korota čvrsto se drže megu sobom, u našem puku. U Srbiji, kad se u kojoj kući, radi ženidbe ili udaje, smetne korota, onda su prekinuta i podušja, ali, da ne bi pokojnik na tome štetovao, valja mu "izdati godinu", kako tamo vele. Na primjer, udovac, koji hoće da se ženi prije korotne godine dospivene, svojoj prvoj ženi godinu izdaje time, što za kraće vrijeme njoj prilaže sve redovne godišnje daće.³ Koji se oženio drugom, taj ne smije i ne će nikad umrloj ženi "izdati za dušu." Godišnja korota, što je u Europi posvuda uobičajena, biti će starodrevna, jer ona već postoji u davno doba Helade. Za godinu duljeno korotovanje i davanje daća jamačno se veže s godišnjim tečajem sunca. Veza je valjda ova: čovjek živi, umire i uskrsava na lik Sunca boga, koji svake godine sjaje, propada i nanovo se uzdiže.

³ Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII, na str. 170.

Izvjerno je barem to, da Ariji, na svršetku godine, žaljahu podjedno Sunce umanjeno i sve pokojnike svoje. Davala se onda daća, ne samo za preminule pojedince iz vlastitoga doma, već za opću zadrugu umrlih iz plemena i iz naroda U Eranu, taj običaj usavrši se do veljih dušnih blagdana. Pokojnici eranski proslavljali se za deset posljednjih dana godine. S rajskih visina hrljahu najprije svoji k svojim; onda silažahu i svi rajnici, svi sveci mazdejske vjere. Da se pristojno dočekaju, svaka se kuća čistila i kitila, pa, blaženicima na dar, iznosilo se cvijeća, voća, mlijeka, vina i mesa.⁴ Pri koncu godine, navlastito megu božićem i bogojavljenjem, na jata izlaze mrtvi, po njemačkom praznovjerju; a kako oni okolo idu, to i sad vigjaju mnoge oči. Jednako i u Italiji, u Piemontu, ukazuju se pokojnici u mrtvu jesen, pred zimno doba: običaj je, da u oči dušnoga dana (2 nov.) večeraju svi skupa srodnici, pa da se na stolu ostavi što god od jela; doći će noću mrtvi i poješće ono.¹ U nas, pučki praznici, "materice" i "oci",² što padaju u pretposljednju i u posljednju nedjelju prije božića, po velikoj prilici jesu spomen-dani preminulih matera i otaca. Po kućnom obredu, sad djeca vežu, tih dana, užetom, ili čim drugim, majke i oce svoje. Mi već pokušasmo to izjasniti kao zimsku općenitu vežnju umrloga ljudstva i Sunca³: Sunce posljednjih dana godine polama se i umire. Da su "materice" i "oci" dušni god, to i Vuk mutno osjeća, veleći: "materice su kao žensko **krsno ime**."⁴ Što je zapravo krsno ime, vidjećemo dalje.

⁴ Spiegel, Avesta, II B., **Einl.**, s. 101.

¹ Gubernatis, **Storia comp. degli usi funebri**, p. 109.

² "Očiči", kažu u Boci.

³ **Dio III**, na str. 57—8 (201—2).

⁴ Vuk. **rječ.**, pod **Materice**.

I povrh toga, ima u narodu još drugih "zadušnica zimnjih", samo što ove padaju u novu godinu, u pokladne dane pred bijelu nedjelju. Zimnje zadušnice traju za svu nedjelju dana izmegju bijele i sebične, pa se zovu "zadušna nedjelja"⁵ Glavni obred vrši se pod domaćim krovom, što je znak njihova postanka neznabožackog. Koje mrtve domaćin pamti, ili drži zapisane u čituli, tima svima za dušu pali po jednu svijeću, namijenivši izričito svakome: "ovu ocu, ovu materi, ovu babi",⁶ i tako dalje. Ako je tu blizu manastir ili crkva, obred, dakako, biva i hristjanski; obslužiće svećenik, pa će on spominjati

mrtve, a domaćin paliće redom svijeće, kako budu čitana imena. S popom, na nekim mjestima, idu i na groblje, da uz upaljene svijeće spomenu i ondje mrtve. Siromasima, koji dogju, daje se jela i pića, to "dijeleći za dušu"⁷; daje se, naime, starinsko podušje, ili daća.

⁵ Vuk. **živ. i ob.**, na str. 23.

⁶ Id., ib.

⁷ Id., ib.

Spomen za sve mrtve pomiče se dalje kroz godinu. Nije sumnje, da Srbi i Hrvati živo i često spominjahu mrtve iz doma, brastva i plemena, spomen udešavajući prema godišnjim mijenama prirode. Skoro u svačemu čvrsto privezani i priljubljeni silnoj prirodi, naši oci u nju uvukoše, s njenim životom skopčāše i mile svoje pokojnike. Kazasmo, da se mrtvi spominju u zimno doba, u sumornim danima polomljenog Sunca. Brzo za tim, eto gdje se spominju s jakim Suncem, u jek proljeća. Oko aprila mjeseca, kad se rudine već preodjedoše travom a gora listom, slavi se, u narodu, "pobušeni ponedjeljnik", što je, po sadašnjem kalendaru, drugi ponedjeljnik po uskrsu.¹ Idu ljudi na groblje, i "pobušavaju" grobove od one godine. Pobušavanjem sad se osobito bavi ženskinje, ne valjda toliko s toga, što su mile ruke najprikladnije na ovi iskaz ljubavi, koliko s drugog razloga, što žene čuvaju najduže i najvjernije pučku predaju. U pobušeni ponedjeljnik, dijeli se za dušu.² Starinski običaj osvetili popovi, čateći mrtačke molitve; ali poganština najsvježija izvire opet iz drugoga obreda, što se u isti ponedjeljnik obavlja po nekim mjestima Srbije, kao u Negotinu i u Ršavi.³ Momci i djevojke sastaju se na igru poslije podne, i "družičaju se." Opletavši vijence od vrbovih mladica, kroza njih se ljube, dok mijenjaju uskrsna jaja. Ovo sada ponajviše rade momci megju sobom, a tako i djevojke; koje pak goni osobita ljubav, oni će vijence svoje izmijeniti, metnuvši ih jedno drugome na glavu. Postaju ovako momci godišnji prijatelji od zakletve, a djevojke godišnje drūge. Igra se zove "družičalo" ili "ružičalo", pa do godine, na novi pobušeni ponedjeljnik i novo ružičalo, gdje koji ostanu taki drugovi, a gdje koji se ponove.⁴ Dotaknuće groblja i ružičala, tužne smrti i radosne ljubavi, tanjemu našem osjećanju mnogo ne prija, no ono naravno bijaše davnim ljudima, odhranjenim prirodi pod skutom. Mislilo se, da sa živima i sami pokojnici, iz svojih pobušanih grobova, raduju se krasu i sjaju proljeća.

¹ Id., na str. 27.

² Id, ib.

³ Id , ib.

⁴ Isporedi **Dio V**, na str. 29 (149).

Naprijed u godini, radovali se svi mrtvi punoj toploti ljeta, pa živi opet usrdno njima činili spomen. Za subotu uoči Trojica, ili Duhova, kažu sada, da je to "zadušna subota." Pada ovi zadušni dan okolo mjeseca junija, kad se sunce na nebu najviše uzdiglo, te je zemlja u naponu svog zelenila. S Trojicama, ili Duhovima, crkva svetkuje silazak Duha svetoga k apostolima; no može biti, da pluralni naziv Duhovi, što puk osobito u Vojvodini potrebljava,⁵ iskoči nam iz poganštine, i da iz prva ono bijahu duhovi blagih pokojnika, koji dolje k svojim silažahu u pohode, a svoji ih čaščahu. Svakako stoji to, da sada u Srbiji, na mnogim mjestima, u zadušnu subotu daju za dušu.⁶

⁵ Vuk. **rječ.**, pod **Duhovi**.

⁶ Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXII, na str. 99.

Još na drugim mjestima, spominju se mrtvi na Petrove poklade. Ove se dotiču mjeseca julija, kad se ljudi, pri svrsi rodnih mjeseca, vesele sabranoj i spremljenoj ljetini. Ovako, uz neprekidno pominjanje, živi druguju s milokrvnim mrtvima kroz godišnji cijeli okret prirode. To, u staro doba, bijaše na djelu vječna pamet, što se i sad svejednako klikuje i obećava dragim pokojnicima.

Ovdje gore rečeno je, da pokojni duhovi prilaze k živima svojim. To je drevno vjerovanje svih Arijata, a eto još nimalo ne popusti u našem narodu. Nesretna je, tuguje svaka kuća, kojoj pokojnici ne dohode. U jednoj pjesmi, kućna čeljad uzviknje:

"Da smo jadni i žalosni,

e se za nas ne spominju
svojoj kući ne dohode!"¹

Za to, u drugoj tužaljci, tuškinja preporučuje novome pokojniku, koji na onaj svijet ide:

"Još te molim s jadovima,
ah! za naša velja dobra!"²
nemoj nam ih zagovoriti;
nego ćeš ih k nama spravit',
da se željno izgrlimo,
i od plača ućešimo."³

Ovo ovako govore Paštrovići, ali odaju mišljenje svega naroda srpskog i hrvatskog.

¹ Vuk. **pjes.**, knj. I, 151, v. 12—14.

² "Velja dobra", to su sami pokojnici.

³ Vuk. **pjes.**, knj. I, 152, v. 16—21.

Mrtvi prilaze k svojim tiho i blago, ako su izdovoljeni redovnim daćama i spomenima. Dapače, samo takom dvorbom i ugodbom mrtvi imaju mira, postaju zapravo pokojni. Što se mrtvima prilaze, sve se daje "u pokoj" duše njihove, pa se i večera pogrebna zove "pokojna večera."⁴ Kad je govor o daći i o mrtačkom spomenu, pučka usta kažu uvijek, da je to za "pokoj", za "ispokoj", za "upokojenje" duše. Dolazi ovako i stajaća, a istoznačna, riječ "okajati": "Pa ti hajde, okaj svoju majku, — i zakopaj staru milu majku."⁵ Taj se pokoj svečano zaziva mrtvome: "Pokoj ti ocu!"⁶ Bog da mu duši pokoj da!"⁷ — "Bog ti dušu upokojio, a laka ti crna zemlja!"⁸ U isti red riječi ide i "pokajnice" i "pokajanje", u Crnoj Gori.

⁴ Vidi, gore na str. 151.

⁵ Krasića **pjes.**, knj. I, 5.

⁶ Vuk. **rječ.**, pod **Pokoj**.

⁷ Id., **posl.**

⁸ Vrčevića **niz prip.**, na str. 43—4.

S ovim izrazima donekad regjaju se izrazi hristjanski. Na pr., zapadna crkva želi umrlome "requiem aeternam." Ali ovdje tek slučajno stekle su se nalične ili slične izreke. Najprvo nam je opaziti to, da pokoj ne naglašuje se onoliko u crkvi, koliko unj upire pučki govor, a upire s osobitim pogledom na daću i na spomen. Drugo je opet to, da mrtvi, po hristjanskoj misli, više nego počivaju u miru, leže kao u snu, iz koga će svi ustati "u jedan put u trenuću oka, u pošljednoj trubi."¹ Radi ovoga hristanskoga sna, pokršteni Grci upotrebiše, za mrtačko počivalo, riječ κοιμητηριον, koja pregje i u mnoge druge jezike. Doduše, hristjansko groblje nazivalo se, latinski, i **requietorium**, pokojište, no je riječ dosta rijetka, a s vremenom istrijebi se pred običnijom, premda tugjom, **coemeterium**. Mi, i pored nove vjere, pridržasmo svoju staru riječ: groblje, ne gradeći sebi druge koje prema pojmu sna mrtvih hristjana. Isto tako pridržasmo uobičajenu riječ: pokojnici, koju nam jamačno ne dade ni grčka, ni rimska crkva. U dva klasična jezika, preminuli hristjani zovu se naprosto νεκροί, **mortui**, **defuncti**, a to se ne slaže s **pokojnicima**. Mi dakle ne velimo: pokojnici, po novoj, nego po staroj vjeri.

¹ Korinćanima posl. prva, XV, 52.

Za ovo naše mnenje ima još jačega dokaza. Ne samo u nas Srba i Hrvata, veu i u starih Nijemaca, čisto se javlja prethristjanska misao o pokoju i nepokoju mrtvih. Nijemcima mrtvi bijahu, ili "geheuer", pokojni, veseli, ili "ungeheuer", nepokojni, neveseli,² otkle "Ungeheuer" za svako biće nakazno i grozno. Tako i rimskome nazivu "manes", što su blagi duhovi pokojnika, odgovara niječni adjektiv "immanis", nečovječji, grozan. A nijedno nam poznato vjerovanje valjda toliko ne ističe pokojne i nepokojne duhove umrlih, koliko rimsko. "Manes" i "lares", to su tihi i zaštitni duhovi praotaca; "larvae", to su duhovi nakazni, više puta u obličju živina, koji nemaju mira, te, ulajući se

noćno, prestravljaju ljude, osobito svojat po kućama.³ Postaju mrtvi "larvae" nesretne, razmeću se nemirno, kad im je što teško skrivljeno, ili na pogrebu nije im po redu ovršeno što treba. Mi već rekosmo, da mrtvacu rimskom, kao što i našem, ponajprije trebaše uredni ukop s daćom. Nego i preko godine sve mrtve svoje Rimljani spominjahu isto onako, kako još to čine naši ljudi na selu.

² Grimm, **Deutsche Myth.**, s. 762.

³ Sada Rumunji zovu ih "strigoi" (Slavici, **die Rumänen**, s. 173). Gledaj naše tence, gore na str. 121—2.

U Rimljana, dva su poglavita mrtačka spomena: u februaru, koncem davne rimske godine, "feralia" s prilozima i molitvom na grobima za ispokoj duša, i u proljeće "lemuria", na ide maja u noći, s obredom u kući, na jednako upokojenje mrtvih.⁴ Za dostojnu sahranu i pokoj mrtvih mnogo su se starali i Grci, pa im je ta briga zabilježena valjda na najtužnijem listu atenske historije. Kad u peloponeskom ratu Atenjani nadbiše, svršetkom septembra 406 g., neprijateljsko brodovlje u žestokoj bici kod Arginuzâ, atenski stratezi od silnog vjetrova, ili ne mogoše, ili ne smjedoše pokupiti morem razbacane ranjenike i mrtva tjelesa. Razgoropadi se svjetina, i šest slavodobitnih zapovjednika podleže žurnoj smrtnoj osudi, te oni ispiše kukutu. Jad s izgubljenih ranjenika, a ponešto i stranačka mržnja, skriviše naprasno to bezumlje i to nedjelo; no u stvari bijaše i vjera po srijedi. Morem proždrti i nesahranjena tjelesa priječahu, da preminuli dogju do svog pokoja.

⁴ Koji se zovu takogje "lemures", te su veoma slični larvama, kad nisu pokojni. Od prikaze nestašnih larva i lemura živi mogu poludjeti.

Ja držim, da se s mrtvačkim pokojem veže, s jednog kraja, i pretvrdi običaj osvete, radi krvi učinjene. U Crnoj Gori, gdje se starinsko mnogo koješta održalo najtrajnije, običaj domaće osvete još prkosi državnome zakoniku. Dakako, osjećaj osvete prirođen je prostu čovjeku, a i u prostu narodu, gdje je slaba državna obrana, osveta, što neumoljivo prijete iz uvrijedenog i ozlegjenog doma, pruža neko jamstvo mira od tugje objesti i nasilja. Ali u nas Srba i Hrvata, u poslu osvete za počinjeno ubijstvo, svi su izrazi svečani i kao vjerski: "svetiti, osvetiti, kajati, pokajati, miriti, podmiriti mrtvu glavu!" Duša posječenog čovjeka, duša mrtvoga, kao da nema blažene sreće, ni pokoja, bez dužne naknade za krv učinjenu. Osvetnik drugom riječju, u Crnoj Gori, zove se "umirnik"¹, onaj koji umiruje mrtvu glavu. A dužnost osvete za dom, ili bratstvo, onamo je tako prijeko potrebita, da crnogorska već poznata poslovice glasi: "Ko se ne osveti, taj se ne posveti"². Niti je ova preljuta izreka samo divlji izljev srdžbe, nego znači još, da će se onaj posvetiti, ko svoje mrtve pokaje i podmiri.

¹ Medakovica **Život Crnogor.**, na str. 115—22.

² Vuk. **posl.**

U Crnoj Gori dogagja se više puta, da će krvnik umoliti osvjetnika, ili umirnika, da mu ubijstvo oprosti. To je tako zvan "umir osvete", pa se pri tome obavljaju izvjesni obredi. Po mojem mišljenju, i ti obredi većim su dijelom vjerske, a manjim juridične naravi, premda mi sad dobro ne shvaćamo, šta simbolizam njihov namenuje. Tako n.pr., kad se zamoljeni umirnik već sklonio na mir s krvnikom, ovaj, prije svega ostaloga, daje privesti pred kuću onoga dvanaest žena, dvanaest kolijevaka i u njima dvanaest djetica. Pred kolijevkama ide dvanaest glavara, koji, stavši na prag od kuće, viču osvjetniku: "Primi dvanaest kuma, primi Boga i svetoga Jovana, i primi blago, koje hoćeš!" Po tom, na dan koji se ureče, druga dvadeset i četiri glavara osudiće krv pred kućom krvnika; tu se načini "trpeza umira", no u mjesto stolica za sjegjenje moraju biti "kameni". Krvnik izilazi s onorn puškom kojom je čovjeka ubio, s puškom "krvnicom", o grlo obješenom, i primiče se pokoljeničke. Glavari gologlavi skromnim glasom reku u tri puta, gledajući na umirnika: "Primi, kume, Boga i svetoga Jovana!" Viče i krvnik, oborenim očima: "Primi, kume, Boga i svetoga Jovana!" Cjelivaju se krvnik i umirnik, pa se pored ovoga iznesu četiri kolijevke s djetićima, od dvanaest pomenutih. Te su kolijevke kao nešto živo, i zovu se "kume". Umirnik prima kumu jednu i cjeliva; isto čine tri njegova brastvenika sa još tri kume. Ovim načinom megju dva krvna neprijatelja nastalo kumstvo, koje se pazi kao i kršteno. Iza uhvaćenog pobratimstva, svi sjedaju za ručak, pogode oštetu, a "krv je izimirena pozdravo i potpuno"³.

³ Medakovića **Život Crnogor.**, na str. 115—22. Postupanje crnogorsko, u pogdjekojoj crti, podudara se s karnim i vjerskim postupanjem za ubijstvo, na glasovitom Areopagu u Ateni. Ova strana kriminalnog prava atenskog izigije na veliki glas po svoj Heladi, jer se mislilo, da je to veoma starinsko, i da bi tako odregjeno od samog pravednog, no i primirljivog boga Apolona. U Atenjana, kao što u Crnogoraca, ne bješe dopušteno s krvnikom stajati pod istim zbog krvi opoganjenim krovom, nego se sve obavljalo na otvorenom; pa je u njih naći i obredno "kamene:" "kamen nepomirljivosti", na kome sjedi umirnik, i "kamen bezakonja", na kome sjedi krvnik. Kako puška krvnica crnogorska, tako bijaše osugjeno u Ateni oružje i svako ratilo krvničko. Krv se umiruje pomoću Apolona Delfinija, u Grnoj Gori primanjem svetoga Jovana. Zašto upravo sveti Jovan, nije jasno. Meni se sve čini, da svetac ovaj prikriva svetitelja davnijega. Za svetoga Jovana, za kumstvo i za dvanaest, odnosno četiri djetića, gl. **Dio IV. i V.**

Služba redovne sahrane, daće i spomena za blagopokojne oce obavlja se nasljedno. Kaže pjesma:

" roditelji,
koji su vas porodili,
na spomenak ostavili."¹

¹ Vuk. **pjes.**, knj. I, 216, v. 30—2.

U domu, sin sinu izručuje taj važni posao, od koljena do koljena, od vijeka do vijeka. Prijekoj potrebi pokojnika biti će udovoljeno sve dotle, dok se kuća drži. S toga, pučki govor slavi sina uprav uznositim riječima: "Sin je kutnji temelj, krsna svijeća, vječna domaća čitulja, branič crkve i naroda A djevojka? ona nije drugo, no tugja večera za sugjenu kuću."² Čitula, to je sada spisak kućnih pokojnika, što se svećeniku na zadušnice predaje, da on mrtve poimence spomene, a spominjao ih za cijelo sam domaćin, kad još ne bijaše svećenika hristijanskih. Izumre li u kući muški porod, prestaje i dvorba mrtvima. Gore nesreće od te nema: "Znaš li, Mare! da je naša starinska kletva vazda najteža bila: tako mi se ne utrla tri sjemena, ljudsko, skotsko i zemaljsko Sve četveronožno i letušte, pa što pupča, i što lista, sretnije je od mene, jer po božjemu daću imaše i imaće ploda, a mene se iskopa kuća i ugasi krsna svijeća."³ Ovdje krsna svijeća izrazuje pokojnike, kako ćemo do malo vidjeti. Strašna je, u narodu, zakletva iskopanom kućom, ugašenom svijećom, ili ognjištem: "Tako mi se krsna svijeća ne ugasila!"⁴ „Tako mi se ognjište na krsno ime mojijem punjem ne ugasilo!"⁵ — "Tako svi od moga roda ne pomrli, i ne imao ko krsnoga imena slaviti i u slavu ustajući svijeće paliti!"⁶

² Vrčevića, **niz prip.**, na str. 306.

³ Id., na str. 100—1.

⁴ Vuk. **posl.** Ili: "Tako od mojega traga svijeće ne ostalo!"

⁵ Id., ib.

⁶ Id., ib.

Grozno je, kad kući imena nestane: "Ime ti poginulo!"¹ Reći kome: "iskopaniče!" to je najkrvnija uvrjeda, a, pravo uzevši,² iskopanik je svaki, ko iza sebe ne ostavlja izravna poroda, jer drugi niko iz kuće; kao što vlastita djeca, ne će njemu mrtvome ugagjati. Za iskopanu kuću kaže se, da je "zatrnjena."³ Pa isto ovako priča jedna iznosi nam zatrnjene mrtve: "A šta su one osamljene travke, što su trnjem i korovom obrasle? Ono su ljudi i žene, koji onoga svijeta nijesu imali poroda, pa im nema ko trnje i korov da počupa i put očisti."⁴

¹ Id., ib.

² Vrčevića niz prip., na str. 100 —1: " brat mi Stanko ubi me po srčaniku, kad me na seoskom guvnu krvnički obruži, nazivajući me iskopanikom, a tebe bezrotkinjom, pa mi se nešto dalo po srcu i po mozgu; sve mi je omrznulo, i pred očima kao krvavo".

³ Id., na str. 48: " što uradi te zatrnji čovjekovu kuću, i rastavi samohrana oca starca od jedinka sina?"

⁴ U Vili Beogr., g. 1867, br. 49.

Prijeka potreba da se kuća nastavi zbog groba nigdje se ne osjeća jače, koliko megju uzdržnim jekavcima. Ta potreba jekavce po Boci, Crnoj Gori i Hercegovini, vodila, sve do naših dana, do misli i

riješenja čudnih. Da se kuća ne iskopa, u jednom slučaju žena nerotkinja oženila s mladom djevojkom svoga muža, i ženidbi ona glavom bila kuma, uz privolu popa, kneza i seoskih glavara.⁵ Tome čudu koji su glavni uzroci? Evo ih, po suštim riječima onamošnjeg naroda: "Čovjek se ne ragja, da na pretek jede i pije, kao dobar pastug na punane jasli; ljudi se ne žene, da u igri svoje dane premeću, nego da nakon sebe svoj porod ostave, da na sinovljeve ruke umru, i da ih sinovi u grob polože."⁶ Čovjek treba, da mu se "kadgogj grob prekadi, ili leturgija preda, ili svijeća pred dušom uždi."⁷ Radi svega toga, žena "ne će da nosi grijeh na oni svijet, nego hoće, da muža s drugom oženi."⁸ Opet prigodom iskopane kuće od muških glava, izim mladog jednog kalugjera, prisiliše ovoga, da vjerenicu svog preminulog brata uzme sebi za ženu.⁹ Ova i ovaka skrb, da se kuća po nesreći ne "ugasi", kako to tamo vele, uticala i na privatno pravo obiteljsko. U prkos zakonu austrijskom, u Boci očevina, još nazad malo vremena, nije se smjela dijeliti među ženskinje. Eda bi kuća čvršće stajala, cijelo nekretno "očinstvo" igjaše muškim glavama.

⁵ Čitaj, u Vrčeviću nizu prip., pripovijetku iz istinog skorašnjeg dogagajaja: "Žena oženila muža" (str. 98—106).

⁶ Na str. 100.

⁷ Na str. 101.

⁸ Na str. 102.

⁹ Čitaj, u istom nizu., drugu pripovijetku: "Seljani oženi kalugjera". Po narodnom kazivanju, to se dogodi u Hercegovini oko polovine XVIII vijeka.

Može ko da reče: to su misli i uredbe, zadahnute samim aristokratskim duhom. Svakojoj iole oglašenoj kući stoji naravno mnogo do toga, da se od muških glava ne iskopa i da se vijekom proslijedi, pa nimalo ne treba, kako bi se ono razumljelo, posegnuti za kakovim vjerovanjem. Odgovaramo, da su pučki izražaji po onome, što čas prije čusmo, odveć jasni, a da bi mogli sumnjati o glasu vjere. Pa gdje će aristokracija, u prostome krugu seljaka srpskih i hrvatskih? Kod ovih, potreba muške obrane, osobito u nemirna doba, a i neki kućni ponos, mogu, dašto, uzbujivati želju muških nasljednika; ali od te jednostavne želje do groze pred izumrcem doma razmak je velik u osjećaju. Groza počiva na strogo aristokratičnom, a još jače na vjerskom duhu. Sad u Europi, gdje vjera više ne nalaže, za ispokoj duše, daću mrtačku, i gdje naravito osjećanje ljudsko uzimlje sve to većeg maha, mala se razlika čini izmegju muških i ženskih nasljednika. Ma i poginulo ime kući, čeri su mile kao i sinovi.

Po mojem mišljenju, iz početka vezala se s vjerom takogjer adopcija srpska i hrvatska. Ako je strašan, zbog nestatka daće i spomena, iskop kuće, ugašenje ognjišta, ovome zlu red bješe doskočiti na koji način. Nestane li čovjeku muškoga omlatka, on će posiniti koga iz druge kuće: poočim imaće posinka. U narodu, dosta je rijetko sada sinjenje, pošto, sve to većom promjenom misli, nikakova ljuta nevolja na to ne potiče. Ali izraz: "od srca porod", što mnogo puta dolazi u pjesmama, dokazom je, da su se negda često uzimala i sinila djeca iz tugjih kuća. Za to postojaše i tvrdi obred: prometnuće kroz njedra. Veli pjesma: "Prometnu ga kroz nedra svilena, — da b' se dete od srca nazvalo",¹ a pri tome Vuk opaža: "Pripovijeda se, da i sad tako čine oni, koji uzmu mjesto svoga djeteta."

¹ Vuk. pjes., knj. II, 30, v. 67—8.

Na adopciju s istog vjerskog uzroka svodi se i domazetstvo. Domazet je onaj, koji ulazi ženi u dom, mjesto da je primi pod svoj krov. Domazetstvo je sada rijetko, a nije ni cijenjeno.¹ Poći na domazetstvo, na ženino imanje, to je kao bruka, pak je, u očima naroda, "domazet" isto, što i "uljez", "pripuz."^{1a} Teško je i samome ocu, koji za to daje sina: "Imah tri sina: dva su, dok Bog hoće, stankovici, a treći domazetović."² Ušavši u drugi dom, domazet mijenja porodično prezime i krsno ime: "Znam, da Božo ima promijeniti prezime svoje porodice, a primiti mojega bratstva; a tako i njegovo krsno ime Nikoljdan, a slaviti moje Gjurgjevdan!"³ No, čemu sve to? Glavni i pravi uzrok kaže nam jedan otac, koji k sebi uzima domazeta za ćer svoju jedinu: "da mi ime u domaćoj čitulji zaostane i po smrti spominju."⁴ Dakle opet religija groba. Domazet je, ovako, odrasao posinjani muškarac, koji, kad kući nestane izravnog muškog poroda, ulazi u nju, da se ona kuća ne ugasi, te da do vijeka ustraje domaći spomen pokojnicima. Ako je domazetstvo sad prezreno, to biva samo s toga, što oslabi, s vremenom, starovjerski osjećaj.

¹ Vrčevića niz prip., na str. 222.

^{1a} Vuk. rječ., pod tima riječima. Kaže se i "privuk".

² Vrčevića niz prip., na str. 222.

³ Id., na str. 218—9.

⁴ Id., na str. 218.

Iz istog vjerskog vrela, iz nužde mrtačkog spomena bez pretrga, isteče adopcija latinska, tako često obavljana, a znamenita u privatnom i političnom životu Rimljana. Rimska "adoptio" neodraslih vrlo je blizu do pučkog našeg sinjenja male djece, kao što je blizu do našeg domazetstva "arrogatio", adopcija to odraslih. Osobito u arogaciji, koja je postankom drevnopatricijska i svečana, ističe se vjerska misao. Ne samo, da će arogirani promijeniti ime svoje porodice i primiti ime drugog bratstva, nego mu treba izričita "detestatio sacrorum" pred pontifeksima. Ovo su "sacra privata", ili religija groba i otaca: on se odriče pregjašnje obiteljske religije i dužnosti, a prima religiju nove porodice, kojoj pristupa i koju ima nastaviti. Po našu, to se kaže: pušta svoje krsno ime, a slavi drugo.

Više puta, mimogred, pod pero nam dolazilo krsno ime. Sad treba, da i to raspravimo. Krsno je ime srpski i hrvatski velik svetac, najveći iza božića.⁵ Pače i na božić, u prvoj svečanoj molitvi na badnji dan, srpski domaćin srce uzdiže, najprije Gospodu Bogu, pa odmah za tim svome krsnom imenu.¹

⁵ Vrčević, u **Tri glavne narodne svečanosti: Božić, Krsno ime i Svadba**, na str. 86, piše: "Sva svjetska na stotinama veselja nepoznata su našem prostom narodu. Njemu su izbrojene samo tri u godini svečanosti, a to o božiću, krsnom imenu i o svadbama".

¹ Milićevića živ. Srba, Gl. XXXVII, na str. 127.

Jednom u Dubrovniku, "kolendari" bi išli k prijatelju, da ga "kolendaju", u sama dva roka godišnja: u večer badnjega dana i imendana.² Krsno ime ostade gdje i gdje usječeno u srcu i samoj poturčenoj gospodi od našeg roda. U Hercegovini, pogdjekoji beg, na dan slave negdašnjega svoga obiteljskog sveca, zamoliće u obližnjem manastiru, da se čati molitva i zapali svijeća.³ A sada, u svakoj pobožnoj srpskoj kući, kandilo dan i noć gori pred ikonom domaćeg sveca, krsnog imena. Čeljad iz kuće tome svecu obraćaju se najradije, i njemu najvručie se mole. Kad se neopredijeljeno veli: "tako mi sveca!" — "tako mi svetac pomogao!" razumijeva se svetac kućni, a te riječi skoro više vrijede, nego li druge: "tako mi Boga!" — "tako mi Bog pomogao!"⁴ U puku našem, ništa jače i češće od kletava: "Krsnoga mi imena!" — "Moga mi svetoga!"⁵ — "Tako mi krsnoga somuna!" — "Tako mi slave i vaslave moga krsnoga imena!"⁶ Kad se sad ko ovako zakleo, teško da će kletvu, ma bilo za što, prekršiti. A kletva je od starine. Mi je pratimo, pisanim svjedočanstvima, sve do vijeka XIV nazad, gdje srpska gospoda na isti način svojim krsnim imenom tvrdo prisižu Dubrovčanima.⁷ S toga, pjesma punim pravom kaže, da je veliko ono ime: "I velika slava Božja — i veliko krsno ime".⁸

² Bogišić, pjes., predg. na str. 104.

³ Vilovsky **Die Serben**, s. 169.

⁴ Id., ib.

⁵ Milićević, **Krsno Ime**, na str. 96.

⁶ Vuk. posl.

⁷ Milićevića **Krsno ime**, na str. 96.

⁸ Vuk. pjes., knj. I, 217, v. 7—8.

Slava božja i krsno ime izlaze nam naporedo kao prozivi jednoznačni, kao puki sinonimi. Pa što je to krsno ime, ili slava božja? Vuk Karadžić ovako to označuje:⁹ "Svaki Srbin ima po jedan dan u godini, kojega on **slavi**, i to se zove **Krsno ime, Sveti, Sveto i Blag dan**."¹⁰ Riječ **krsno ime** pokazuje, da je ova slava postala od imena, koje se u prvome kršćavanju naroda našega nadjenulo kome, na pr. kome je nadjeveno Gjorgjije, on je počeo slaviti dan Svetoga Gjorgjija, t.j. Gjurgjev dan; a budući da on nije gledao, da se i njegovu sinu nadjene ime kakvoga sveca, nego mu je nadjenulo ime srpsko, na pr. **Živan** ili **Radovan**, tako je po smrti njegovoj i njegov sin (ne imajući sveca imena svojega) počeo slaviti onaj dan, koji mu je slavio i otac, i tako je to ostalo u cijelome onome potomstvu."

⁹ **Živ. i ob.**, na str. 96.

¹⁰ Zove se takogjer **Slava**. Milićevića **Krsno ime**, na str. 95.

Vukovo objašnjenje važno je, ali nedostatno. Iz njegovih riječi mogao bi ko izvesti, da je krsno ime u narodu nastalo tek prigodom krštenja Srbâ i Hrvatâ; a to nije. Krsno ime, ili. da drukčije reknemo, slava božja, zalazi u preduboko vrijeme pogansko. Mimo ostale Slavene, sami Srbi, i pogranični im Bugari oko Timoka, sada slave krsno ime¹; ali to nije za to, što bi jedini Srbi, pri kršćavanju, onaj običaj zaveli, već biva s drugoga uzroka, što su Srbi običaj slave, naslijegjen iz stare vjere, do danas očuvali. Vukove riječi treba rastumačiti.

¹ Slave ga i Rumunji po Srbiji, pa i susjedni Rumunji u Maloj Vlaškoj. Milićevića **Krsno ime**, na str. 100—1.

"Krsno" ime prozvano je, dašto, po hristjanskoj terminologiji, a postade od prilike onako, kao što Vuk veli. Kad Hrvati i Srbi primiše Hristovu vjeru, u svakoj porodici bude svecem pokroviteljem oni svetac hristjanski, na čije se ime krstio domaćin, ili, ako domaćin ime svoje slavensko ne izmjeni,² kojekakav svetac iz nove vjere. Taj novi svetitelj osta navijek "krsno" ime dotičnoj porodici. Zbog primljenog krštenja i priznate Hristove vjere, "krsnim" reče se ime, pa tako isto "krsni" kolač³ "krsna" svijeća, a "kršnjaci", po zapadnim krajevima, svečari, koji će obiteljsko ime slaviti. Ali kao što ne treba da riječ "svečari" novoj vjeri privalimo, tako za ovu ne ćemo privezati niti riječi s krsnim imenom jednoznačne: "blag dan", "slava", "svètô", "světí".⁴

² Sudeći po čitavoj historiji obraćenja slavenskih i germanskih naroda, pokrštenici najvoljahu pridržati svoje ime neznabožačko.

³ Ovo "krsno" kao da baš uvijek ne ide od srca, pošto se to može naći katkad kao provrgnuto u "krasno". U ostalom, kaže se takogjer "slavski" kolač.

⁴ Milićević (**Krsno ime**, na s. 98—9) vrlo zgodno opaža: "Krsno je ime kao neka spona megju životom narodnim pre pokrštenja i životom posle krštenja. U tom su se običaju udružile uspomene starine s oblicima nove vere".

Što je to "sveto", ili taj "sveti", o tome smo na čistu, po jasnoj svjedodžbi samog naroda. Krsno ime slave osobito za to, da čine spomen mrtvima. Marku Kraljeviću majka govori:

"Danas ti je krsno ime krasno:
tko ti danas u dvorove dogje,
napoj žedna, a narani gladna
za dušicu tvoji roditelja
i za zdravlje tvoje i Jelino."⁵

⁵ Vuk. **pjes.**, knj. II, 72, v. 85—9.

Skoro u svakoj napitnici, na krsno ime spominju se mrtvi. A i molitvama u crkvi glavno je mrtački spomen, to barem u svakom kraju jekavskom, u Boki, u Crnoj Gori i u Hercegovini.¹ Na dan "svetoga" služi se, dakako, leturgija hristianska no ranije, nego obično, ako su u istoj nuri mnoge kuće jednokršnjaka; ranije zbog toga, "što je pop dužan poći u svakoju kuću, koja služi oni dan krsno ime, da izvrši spomen svim mrtvima one kuće, i uždi krsnu svijeću, koja ga čeka posagjena u jedan kruh koji se zove krsni somun."² Ne dospije li pop svakoj kući u jutro, valja da opet zaredi poslije podne.³ Kućnim mrtvima čini se spomen, svakome od njih poimence. Za to pop drži mrtačku čitulu, ili je drži kuća, a u čitulu sve redom primeću se pojedini domaćini i domaćice, pošto umru.⁴ Ovo o domaćinima i domaćicama posve je znamenito. Po pravoj misli hristjanskoj, ne gleda se izmegju mrtvih ko je ko, jer svakoj duši jednako treba spomena i oprosta. Naprotiv, po poganskome vjerovanju, spominje se sama susljedica otaca, a naosob prvi onaj otac, ili praroditelj, koji porodici, te i bratstvu, dade početak i ime. Krsno "ime", to je, u poganštini, ime praroditelja; "svètô", ili "světí", to je početnik roda, smatran kao domaći svetitelj.

¹ O neuklonivoj dužnosti, da se mrtvi spomenu, Vrčević (**Tri glavne sveć.**, s. 83) piše: "Kod sva tri napomenuta naroda nema kuće, koja ne slavi svoje starinsko krsno ime i poslužbicu; pa bila ona siromašna, ili imutnja. Šta više, i samorana prosjačica, ako i nije kadra nikoga ugostiti, hoće da ga slavi, i ne će zaboraviti, na obje slave, poslati punje i proskuru sa domaćom čituljom, u kojoj su napisana imena mrtvih one kuće".

² Vrčevića **Tri glavne sveć.**, na str. 89.

³ Id., na str. 122.

⁴ Id., ib.

Naravno, bogovi su svetitelji poganski svi, pa je već po sebi velika prilika, da bog bijaše i svetitelj domaći. Nego, i ne sudeći **a priori**, ima za to nekoliko znakova. Ako nova vjera svojom žicom preplete krsno ime, ipak ne poplete ga tako da božanstvo "svetoga" ne bi se i kroz nju promolilo. Vrlo je česta naša izreka: "Bog ti dao i ko te rodio!" u kojoj se do višnjeg Boga ukazuje i roditelj kao neki bog podatljiv. Gore navedosmo,⁵ da na badnji dan, u srpskoj kaći, starješina, kod prve svečane molitve, iza Gospoda Boga odmah se obraća svome krsnom imenu, pa on to čini s ovim riječima: "Bože, molim ti se, pomози mome evladu (porodu), sveti Luko (ili već koji mu je svetac), moje krsno ime!"¹ Po sklopu ove rečenice i molitvice ja cijenim, da se krsno ime javlja ovdje kao bog, ma da na to i ne misli sadašnji starješina. Ponegdje i u pjesmama nailazimo na takav govor, u kom odmah do krsnog sveca stoji riječ "bog", te se može u dvojakom smislu razumjeti, ili kao da je to jedini Bog, ili kao da je bog baš svetac dotični. A bogu poganskog vremena, više nego svecu hristjanskom, dolikuje svetačka slika, kakovu je narod sebi utvara na krsno ime. Ljudi u Crnoj Gori drže, da na taj dan sam svetitelj glavom dolazi u kuću, te, gdje im prispije krsno ime, kažu: "Došao mi je sveti Jovan, ili sveti Gjuragj, u kuću".^{1a}

⁵ Na str. 172—3.

¹ Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII, na str. 127.

^{1a} Medakovića **Život Crnogor.**, na str. 64.

Puk u opće vjeruje, da, pri velikom ručku toga dana, "oni svetac, kojega domaćin slavi, stoji mu na desnom ramenu, pa da sve vidi i čuje."² Ovu sliku obesmrti pjesma, pjevajući o Dušanu:

"Sveca slavi Srpski car Stepane,
sveca slavi svetog Arangjela,
svu gospodu na sveca sazvaо
Prevari se Srpski car Stepane,
te on sede s njima za trpezu,
a još nije ni slave napio,
a zaista ni metanисao,
slugam' dade, da mu vino služe,
ne posluži krsno ime svoje

jedan danak, kako jedan časak.
Dok car Stepan na nogu stajaše,
stajaše mu sveti Arangjeo,
stajaše mu na desnom ramenu,
miluje ga krilom po obrazu;
kad car Stepan sede za trpezu,
rasrdi se sveti Arangjeo,
udri cara krilom po obrazu,
pa otide iz careva dvora."³

² Vrčevića **Tri glavne sveć.**, na str. 94.

³ Vuk. **pjes.**, knj. II, 20, v. 1—34

Nije nam ni to zaboraviti, da se za slavu krsnog imena uvijek veli, da je "božja":

"Usta Todor, u slavu napija:
O ubava lepa slavo božja!
Sveti Grjorgje, krsno ime moje!"⁴

Sad se ovo razumijeva u odnosu s Bogom, ali nije nipošto izključeno, da se nekad razumijevalo o božanstvu svetitelja, domaćeg boga.⁵

⁴ Id., knj. II, 21, v. 49—51.

⁵ I sama "slava" izlazi katkad kao živo što: "Još Boga molimo i prečistu slavu" (Vuk. **pjes.**, knj. I, 129) — "Pomoz' mu, Bože i slavo božja!" (Id., knj. I, 156).

Svakome domaćem bogu zadaća je, da brani kuću, da sve svoje čuva i spori. Tako isto svetac krsnog imena pod okrilje svoje uzimlje dom, donosi mu sreću i blagosov, goji voće i njivu, brine se za stado.⁶ Ljudi u crkvi mole se, na krsno ime: "Svete božje molitve izbavite me od svake muke i bijede nevidovne! Svi božji ugodnici, koji ste okolo prestola nebesnoga, učuvajte moju kuću od napasti i vražje pritrune!"⁷ Ali ie značajnija molitva u kući, kad se pri ručku pije u vaslavu sveca: "Sada ćemo piti u vaslava svetoga N., božjega ugodnika, domaćinova krsnoga imena, da mu uskrsne i pomože na svako strašno mjesto, gje ga prizivao, i kad gogj mu se molio, da Bog da! Naš ga brat domaćin slavio punjem i proskurom, a on njega svakom srećom i berićetom".¹ Da domaćinu i domu pomogne, svetac roditelj eto hoće kao da "uskrsne" iz mrtvih. Među domaćinom i svecem njegovim postoje odnošaji obzira i pripomoći zamjenite: što se ljepše kolje svecu na žrtvu, to je domu obilniji plod i rod. Kad se nekome ne dadu goveda, nego sve natraške idu, "to je za to", veli se u jednoj priči, "što on o krsnom imenu najgore zakolje, a da zakolje što najbolje ima, sve bi štrkljala goveda".²

⁶ Vilovsky, **Die Serben**, s. 168.

⁷ Vrčevića **Tri glavne sveč.**, na str. 91.

¹ Id., na str. 99—100.

² Vuk. **prip.**, 13. Iz ovoga je skoro čisto i to, da u staro doba bijaše namijenjeno svecu ono, što se sad na krsno ime kolje.

Kako je praroditelj i vjekovni štitnik, svetac rodu daje ime. Žensko, kad iz svoga roda pregje u nov dom, slavi muževlje krsno ime.³ Sva je prilika, da su se iz prva, među Srbima i Hrvatima, porodice, pa i razgranjene porodice, ili brastva, razlučivale jedna od druge po samom prezimenu, što svakome rodu dade svetac praroditelj.

Zaostalo ovo još nepromijenjeno u Crnoj Gori, gdje "ljudi od jednoga bratstva imaju jedno prezime i slave jedno krsno ime, i tako su svi kao od jednoga roda", veli Vuk.⁴ Izvan Crne Gore takogje ljudi, koji slave jednoga sveca, svojakaju se i drže kao jednobrastvenici, pa da i nisu istog prezimena.⁵ To je opet pučko svjedočanstvo, da sveza po obiteljskome svecu jednom bijaše krvna, te i svi svečari među sobom rogjaci, kano natraga svečeva. Svi jednokršnjaci sada već ne mogu biti sebi rod, makar da to puk i misli.

³ Vuk. **živ. i ob.**, na str. 71.

⁴ Vuk. **rječ.**, pod **Bratstvo**.

⁵ Vrčevića **Tri glavne sveč.**, na str. 84: "Ovi se izmegj sebe svojakaju i zovu se jednobrastvenici, držeći, da su nekad jedno brastvo bili, pa se posle po prezimenima razlučili" — Milićevića **Krsno ime**, na str. 98: "Koji jednu slavu slave, smatraju se kao rogjaci, makar da bi bili jedan s Timoka a drugi ispod Velebita".

Kad Srbi i Hrvati zamijeniše praroditelja sveca sa svecem hristjanskim, pomutnja nastala odmah. Porodičnih svetaca bio kao neograničen broj, dok je svetaca hristjanskih bila malina krštenicima na obir. Peraštani, na p., svi slave, ili tu skoro slaviše, Krstov dan,¹ najveći dio Srbijanaca slavi sada svetoga Nikolu,² a manji dio ponajviše svetoga Jovana, Gjorgjija i Arangjela,³ pa nije ni pomisliti, da bi Nikoljštaci ili Nikoljci, kako se sad zovu, a i drugi svečari, svi bili u rodu izmegju sebe. Ali u stara doba, prije primaknuća svetaca iz hristjanske vjere, svi domaćini, koji služahu istoga svetitelja, zajedničkoga brastvenog boga, mogahu se slobodno smatrati kao pravi rogjaci. Od boga praoca cijelome brastvu ishogaše porijeklo.

¹ Bogišića **pjes.**, 67, v. 70: "Peraštanom bješe krsno ime Krstov danak".

² Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII, na str. 117.

³ Vuk. **živ, i ob.**, na str. 71.

Domaćemu bogu Srbâ i Hrvatâ mi ovako ugjosmo u tragove, koji se nama čine dovoljno jasni.⁴ Pa da onoga boga ne nagjosmo, nestajalo bi karike jedne u lancu mitologičnom. Svi narodi arijske krvi drže praoce kao domaće bogove, kojima svaki dom službu služi od koljena do koljena. To bogoštovje proteže se, vjekovima, od Indâ do Litvinâ. Postoji historijsko svjedočanstvo, da Slavenima najbliži Litvini, još pri svršetku XVI vijeka, obožavahu praoca, gospodara ognjišta. Kućna čeljad sa susjedima

slavljanu ga žrtvom dvaju pijevaca, pa onda gozbom; tako će bog uslišati molitve i dom svoj nasporiti.⁵ Za pijevce, mi ih vidjesmo od Slavenâ žrtvovane pokojnicima. Što se ostaloga tiče, taman kućna čeljad sa susjedima i u nas služi gozbom krsno ime, koje, na slavi božjoj uzneseno, rodnom i plodom daruje kuću.

⁴ Ovo već kazaše i drugi. Vilovsky (**Die Serben**, s. 166) sravnio krsno ime s rimskim **penates**, a Milićević (**Živ. Srba**, Gl. XXXVII, s. 117) pisao: "Koljivo po samoj reči kao da znamenuje žrtvu onome domaćem bogu od starine, mesto kojega dogje u hrišćanskoj veri svetac". Milićević je izvršni znalac riječi i misli srpske.

⁵ Brückner, **Beitr. zur lit. Mythol.**, Archiv IX. s. 118: "Larem pagani, Dimstipam vernis suis dictum, fumi focique Dominum colebant; huic oblato gallinaceorum pari, litabantur, inde epulum, quo exoratus Lar familiarem suam unicuique rem fortunaret, cognati vicinique celebrabant". Brückner opaža, da je **Dimstipam** valjda pisano mješte **Dimstipats**, koje bi značilo: doma gospodar.

Može biti, da i primorsko naše jedno praznovjerje udrža nam boga spadnuta i nakažena. U Boci, ljudi vigjaju macarule s malom svjećicom navrh glave, gdje noću idu u društvu, rukama pljeskaju i podvikuju. Macaruo je "dijete, koje umre nekršteno, pa poslije u grobu oživi i iz groba kašto izlazi, i malu djecu muči i davi".¹ Amo od Boke, po dalmatinskom Primorju, vigjaju mačića, ili macića, kako to u čakavskim gradovima izgovaraju.² Mačić je neka majušna avet, koja se vrze i krije najviše po podrtinama srušenih kuća, te straši djecu. Poznato je, da domaći bogovi bijahu u stara vremena prikazivani u maloj slici; svoje "lares familiares", ili "penates", Rimljani obično predstavljahu samim kipićima, što ih držahu kod kućnog ognjišta. S druge strane, mačak, kod nekih naroda arijskih u Europi, kako on čvrsto za kuću prijanja i kuću čuva, teriomorfična je slika za domaćeg genija, ili boga branitelja svog doma.³ U toskanskoj jednoj priči, siromašna mati uz mnogo djece ide za pomoć u mačju presjajnu palaču; mačić neki uvede je unutra, a kralj mačaka, pošto od ovih dozna, da ih je siromašica svegjer pazila i nje govala, sasuj joj u pregača silu dukatâ.⁴ Nego u Italiji, pa i u Njemačkoj, mačak je jednako a tijesnoj svezi s grobom, i nagovješćuje smrt.⁵ U ovakove božanstvene mačke pripada, valjda, i mačić i macaruo. Inače, narod još jednako pomalo se sjeća ovih svojih božića i neteriomorfičnih, neoživinčenih. Priča se megju Srbijancima, da su ljudi "u staroj svojoj veri imali neke zasebne kućanske božiće".⁶ Svaka se porodica svojima molila, "smatrajući sebe pod osobitim njihovim zakriljem".⁷

¹ Vuk. **rječ.**, pod **Macaruo**.

² Potonje u Omišu i u Trogiru.

³ Gubernatis, **Mythol. zool.**, v. II, p. 64.

⁴ Id., p. 65.

⁵ Id., p. 65—7.

⁶ Milićevića **Krsno ime**, na str. 99.

⁷ Id., ib. Milićević dodaje: "Izgleda još, da je o svetkovini tih kućanskih božića bivao i spomen mrtvih iz toga doma".

Kako su ono čisti rajnici i moćni bogovi, praocima udvorba čini se s veseljem. Našem puku dani krsne slave spadaju megju najradosnije u godini. U kući sve se sprema, sve namješta; u mnogom kraju, kuća se kiti zelenilom i cvijećem, naročito bosiljkom.⁸ Svak će se prebući u što bolje haljine, a zagladiće se ženskinje, što ljepše može.⁹ Slava ni u čem nije turobna. Drži se ona, u istinu, preminulim ocima na čast; ali na smrt potsjećaju prilike tek iz daleka. Mrtve oce, početnike roda, dugo prevaljeno vrijeme već odmaknu od potomaka njihovih. Ovima izbrisa se tuga sa srca, a s groba prastarog odminu sumornost, pa nasljednicima u pameti živo ostade samo božanstvo praroditelja. Samrtno teško skončanje otaca, u prošlosti odaljenoj, rastanji se i razvedri; vedro je i slavlje krsnog imena.

⁸ Vilovsky, **Die Serben**, s. 170.

⁹ Vrčevića **Tri glavne sveč.**, na str. 87.

Ipak mnogo koješta, pri pojedinim činima blage slave, potsjećá na mrtve oce. Već je prije kazano, da u slavskim molitvama i zdravicama česti su pomeni domaćih pokojnika. Znamenito je pak to, da su prinosi i obredi kod slave, u suštini, oni isti, koji su kod mrtačke daće i kod pogreba. Od

svakog domaćina, koji sveca služi, valja da se spremi svijeća, kolač, vino, koljivo, tamjan i ulje.¹ Bez sumnje, ulje pridogje docnije, radi nove vjere, za kandilo u crkvi; al sve ono prvo mi vidjesmo upotrebljeno, kad čovjek umire, kad se sahrani i njegov grob prekadi, i kad se umrlome na čast prinese daća jela i pila. Označno je, da na srijedi krsnog kolača, to u Srbiji, "usadi se od testa cvet, u koji se zadene i stručak suha bosiljka".² Pogrebni bosiljak poznat nam je od ruskog ukopa.³ No je najviše označno koljivo. Ta kuhana šenica pripada isključivo mrtačkoj daći i svetačkoj slavi. S pogrebnim obredom tako se veže koljivo, da se ono, na slavi, ne kuha sv. Arangjelu i sv. Iliji, "jer se drži da su ti sveci živi na nebu".⁴ To jest, Arangjeo je čist neumrli duh, a za Gromovnika Iliju misli se, da on ne bijaše umrli čovjek. Koljivo ide umrlim ocima, svetiteljima potonjim.

¹ Milićevića **Krsno ime**, na str. 111.

² Id., na str. 113.

³ Vidi gore, na str. 142.

⁴ Milićevića **Krsno ime**, na str. 116.

Razlika megju službom skorašnjih mrtvaca i službom posvećenih pradjedova biva tek u većoj svečanosti ove. Kod službe sveca, sve ima biti izborito. Krsno je koljivo od bjelice šenice, koja se ponajviše i prebira zrno po zrno⁵ Kolač, a uzanj drugi krsni hljebovi, osobita su oblika i namjene, pa se zamješuju, ili osvećenom vodicom, ili cijelom vodom iz suda nenačeta.⁶ Domaćica kolač peče tako, da nigdje ne prepukne, a šara ga što bolje umije, no njoj ne smije se za to reći: "Lijep ti kolač!" Kad bi se ovo reklo, ona će žurno odgovoriti: "Nije on lijep, nego dobar, ugledan!"⁷ Isto je i svijeća ugledna, te kao živ simbol nekog uzvisitog moralnog bića. U Boci kotorskoj, u Grblju, ne valja kazati: "Ugasi svijeću!" nego: "Obeseli", ili "učeši svijeću!"⁸ Krasna svijeća, s kojom se u slavu ustaje, ne gasi se ustima, već je domaćin zalije vinom, ili komadićem kruha, u vino umočenim, pa kruh onaj izjede,² kao da duh svijeće u sebe prima. A kad domaćin svijeću užeže, on je "prislužuje".³ Svečano je takogje i krsno vino, koje, u Crnoj Gori i u Lici, posebitom riječju zovu "punje".⁴ U krajevima, gdje vino ne rodi, i gdje se mučno nabavlja, rakijom se pije u slavu.⁵ Valjda je to, sa slavenskom medovinom, i najdavnije piće o ovome godu. U Bosni, u koljivnu šenicu uliju pomalo i cijegjena meda.⁶

⁵ Id., na str. 115.

⁶ Id., na str. 113.

⁷ Id., ib.

¹ Vuk. **rječ.**, pod **Slava**.

² Id., ib.

³ Milićevića **Krsno ime**, na str. 112.

⁴ Vuk. **rječ.**

⁵ Milićevića **Krsno ime**, na str. 116.

⁶ Id., ib.

U narodu našem, blagi dani ubave slave božje, ne samo da su svečani i veseli, nego oni još pokazuju, maldane u svemu, starodrevni svoj značaj. Crkva tek se dotakla poganskog obredovanja iz prvašnjih vremena. Pri slavskim obredima, hristjanska je navlaka sasma lagana; očigledno je, da svećenik sad tu dolazi kao noviji posrednik megju svecem i porodicom. Sve glavno vrši još domaćin i kuća.

Kuća je u poslu već dva dana pred krsno ime, na tako zvane "miješnje." Zovu ih tako, megju jekavcima, što se taj dan mijesi krsni kolač⁷ uz još druge hljebove, koji imaju služiti za slavu. Dobro je, u vrijeme sadašnje, ako se kolač zamijesi vodicom bogojavljenkom, ili od popa naročito za to osvećenom.⁸ Obično pop i dolazi na miješnje, ili prije toga dana, svečarevoj kući, da vodu blagoslovi, pa mu domaćica, megju ostalim, sprema i kitu bosiljka⁹; ali ona voda ne sveti se posvuda. Dovoljno je, ako se kolač zamješuje vodom cijelom, ili iz suda nenačeta. Po svoj prilici, obred je starinski samo ovo, a ne ono drugo.

⁷ Vrčevića **Tri glavne sveč.**, na str. 87.

⁸ Milićevića **Krsno ime**, na str. 113.

⁹ Id., na str. 119.

Dan iza miješanja, dan uoči krsnog imena, to je "navečje", ili "navečeri." Posao je još veći u kući i žurba. Treba, da sve bude spremno i poregijano, jer se nadaju "zvanicama" do brza. Pozivlju se na slavu sva čeljad, zbližena po tankoj krvi, po kumstvu, po prijateljstvu, a prilazi i gdjekoji božji namjernik. Sublizu, to je ona ista sprijateljena četa, koja se nahodi i na pogrebnoj daći. Odive dolaze s djecom u rod. Zvanice su obično stalne; ko je jedne godine pozvan, pozvaće se zatim i drugih godina, pa onda biva uzajmni poziv izmegju dvije kuće. Slava prijateljskog doma tako je znamenita, da ima zvanicâ, po Crnoj Gori i Hercegovini, koji putuju po dva i po tri dana,¹ da na nju dogju. Zvanice u selu pozivlju se izričito, pred noć uoči slave. Jedan iz kuće zagje po selu, te ih redom zovne: "Božja kuća i vaša! Što bude sveti donio, ne ćemo sakriti. Dogjite, nemojte da ne dogjete!"² Kad ko svečarevoj kući prispije, prikazuje mali dar, i domaćinu svečaru obično govori: "Dobar večer i čestito ti sveto! Slavio ga mnogo ljeta i godina u zdravlju i veselju!"³ Zahod je sunca. Prikupljeno je nekoliko zvanica, a sabrana domaća čeljad. Domaćin donosi slavsku svijeću i kadionicu sa žarom. Skinuvši kapu, zapali na žaru svijeću, privošti je negdje na strani istočnoj, okadi nju i svetačku ikonu, pa okadi sebe i čeljad oko sebe, te se moli: "Jutrašnje jutarce, jarko sunašce na radost mi osvani i ograni!"⁴

¹ Vrčevića **Tri glavne sveč.**, na str. 87.

² Vuk. **živ. i ob.**, na str. 69.

³ Id., ib.

⁴ Milićevića **Krsno ime**, na str. 122. Kaže i drugo, ali ja prebiram ono, što je, po najvećoj prilici; iz stare vjere.

Ova molitva; izrečena u sunčani zahod, a uz svijeću prilijepljenu na istočnoj strani, šiba, očevidno, na religiju Sunca. Već je kazano, da pokojni rajnici sunčaju se u raju istočnom.⁵ U srpskoj krajini do Timoka, troroga je ona svijeća slavska, i domaćin je privošti za veliki slanik, koji on svečano unese i metne na sofru.⁶ Već vidjesmo i to, da je so, po našem i po rimskom običaju, vrlo zgodan prinos mrtvima.⁷ U istoj krajini, jedan od gostiju s domaćinom prereže slavski kolač, što se zove "večernjača", pa onda svi uzmu prstima mrtačkog koljiva, jedući ga svaki po jedan put, i brišući prste o tavan. Dati će tako sveti, "da domaćinu bude pšenica do tavana."⁸ Onda napiju u slavu, i za večeru posjedaju. Večera, uz razgovor i pjevanje, dulji se do neko doba noći. Sutradan, eto prava slava. Već u svitanje svi se u kući dižu, i svak za svojim poslom. Valja rano ići crkvi, s kolačem, koljivom, punjem, svijećom, tamjanom i uljem.

⁵ Gore, na Str. 142.

⁶ Milićevića **Krsno ime**, na str. 123.

⁷ Na str. 155.

⁸ Milićevića **Krsno ime**, na str. 123.

Megju jekavcima, hoće s time na leturgiju obično domaćinov sin, što ljepše obučen, a u pratnji zvanica.¹ Domaćin ostaje kod kuće, kao da ga u crkvi i ne treba. Megju Srbijancima, ide glavom domaćin, ali, ako je inokosan, šalje koga drugoga, čak i od susjeda.² U Temiću, po običaju ide crkvi samo koji mlagji iz kuće, više puta djevojka. To isto čine i Vlasi, u Srbiji.³ Iz toga je vidjeti, da obred hristanski prilijepi se slavi, koja iz početka bijaše strogo kućna. Iza svršene leturgije, svećenik pominje mrtve, i sva prikazana koljiva prelijeva vinom i prekagjuje tamjanom. U Hercegovini, nad koljivima on čita sve ono, što je red čitati nad panahijom mrtvih.⁴ Kad su koljiva već prelivena i prekagjena, svaki će svečar sa svojim kolačem pristupiti k svećeniku, koji nožem kolač siječe po donjoj kori unakrst i prelijeva ga, kao i koljivo, vinom, na one četiri rezotine. Pjevaju se molitve, a svećenik i svečar okreću kolač tri puta, onda ga prelome, srknu oba od onog vina prelivenog, poljube kolač i poljube se megju sobom.⁵ U užičkom kotaru, u Srbiji, svećenik svakom svečaru čita čitulu njegovih mrtvih.⁶ Za službe, gôrê krsne svijeće. Koljivo i pola kolača,⁷ ponegdje u Srbiji, odmah kad se služba božja svrši, razdijele se i pojedu pred crkvom, ali, na drugim mjestima, ljudi nose oboje opet kući, te se njima časte za trpezom.⁸

¹ Vrčevića **Tri glavne sveč.**, na str. 89—90.

² Milićevića **Krsno ime**, na str. 123.

³ Id., na str. 124.

⁴ Id., na str. 125.

⁵ Id., na str. 126.

⁶ Id., na str. 127.

⁷ Druga je pola (dvije četvrti) ostala svećeniku.

⁸ Milićevića **Krsno ime**, na str. 115.

U ovoj službi jutrenjoj, spleće se obred hristjanski s poganskim običajem, te dom i crkva jednako sebi prisvajaju slavu krsnog imena. Ali ima mjesta u Srbiji, gdje se ukazuje gola poganština, u kućnom obredu. U Vlahu, u Resavi, u Homolju i u Zviždu,⁹ rano u jutru, domaćin prostrijeti će nasred kuće jednu čistu košulju. Metne na nju kolač, slanik, čašu vina i zapaljenu svijeću. Pred tim red mu je udariti do četrdeset i četiri metanije, pri svakoj ljubeći slavski kolač. Pri prvih pet metanija. on govori ovako:

"Da metanišem prvo Gospodu Bogu, da mi pomogne!"

"Da metanišem Svetome, da mi pomogne!"

"Metanišem za sunce, koje nas greje!"

"Metanišem za mesec i sve zvezde, što nam svetle!"

"Metanišem za zemlju, za vatru, za vodu!"¹

Govor sa **za**, mjesto dativa, ne može da prikrije ovdje stare bogove Srbâ.

⁹ Id., na str. 133.

¹ Id., na str. 133—4.

U metanijama dalje, starješina želi dobro domu, prijateljima, selu, ljudima na cijeloj zemlji, pa i životinji u kući i van kuće. Još dalje, u dvije metanije, on kaže: "Metanišem za pokoj duše sviju mojih pokojnika; pokojnika komšiskih, kumovskih, prijateljskih; pokojnika sviju mojih gostiju; pokojnika svega sela; pokojnika svega sveta!" — "Metanišem za pokoj duše sve poklane i lipsale stoke svega našega sela!"² Dok domaćin metanije meće, stoje oko njega kućna čeljad i gosti. Jedan od ovih drži jednu poskuricu, od koje, na svaku metaniju, otkida po komadić, i sve stavlja na jedan tanjir. Domaćica, poslije, to će dati stoci "sreće radi."³ S gostom, koji je ono vršio, domaćin se poljubi, kad obavi sve priklanjanje. Sličnih metanija, njili četrdeset, ima i po nekim selima u Bosni, na dan slave.⁴

² Id., na str. 134.

³ Id., na str. 135.

⁴ Id., na str. 133.

Iza službe u jutru doručak je u kući, na kome jekavci, pri dugoj čaši rakije, spominju mrtve.⁵ Oko po dana, posjedaju svi za ručak, za glavnu trpezu, i tad domaćin "diže u slavu". U svemu glavnom, ova slava ponavlja oni obred, koji se u crkvi držao iza leturgije; samo, što se sada nazdravlja, pije i jede. Na stolu je kolač, prerezan u crkvi; ili, kad to nije učinjeno, sad se reže od svećenika, ili i bez svećenika sad će ga prerezati sam domaćin, uz pomoć najvigjenijih gostiju. U jekavskim krajevima, jedan od gostiju, koji sjedi u čelo trpeze, uzme krsni somun, kolač, i presiječe ga do polovice unakrst onako, kako se i u crkvi siječe, pa pruži dvije protivne četvrti najstarijemu do sebe, dok sam dvije drži u obje ruke, i rekne mu: "Daj, kumašine, da molimo i da vidimo, pri komu će se donji kraj zalomiti."⁶ Svi za stolom pilje; pri kome se zalomi, taj je vrlo veseo. Biti će za to, što njega čeka sreća od sveca, koji za ručka, kako mi već znamo,⁷ do domaćina stoji nevidljiv, al sve vidi i čuje. Onda s onim gostom domaćin lomi i polovični kolač, te se od ove dvije četvrti po komad razdaje svakome. U jednu četvrt ubodu svijeću, koja će gorjeti, dok ručak traje. U Hercegovini, a valjda i po Crnoj Gori, svijeća od žutog domaćeg voska gori pred kućnom ikonom; omotana je oko račvaste jedne palice, pa je drži, i, kako sagori, odmotava je jedno muško dijete iz kuće.¹ Ponegdje u Srbiji, osim glavne svijeće, ima i pomanjih svjećica, te se razdijele po jedna svakome gostu, da je u ruci drži užezenu, kad se diže u slavu i kad se uzima koljivo.² U slavu sveca, valja i na ručku koljivo okusiti.

⁵ Vrčevića **Tri glavne sveč.**, na str. 93.

⁶ Id., na str. 25.

⁷ Vidi gore, na str. 176.

¹ Vrčevića **Tri glavne sveč.**, na str. 94—5.

² Milićevića **Krsno ime**, na str. 112.

U početku ručka, domaćin službu služi. Stoji gologlav i služi krsno ime svoje, dok poslužuje goste, svecu na čast, osobito voćem i rakijom. Oko pola ručka, u Srbiji najviše iza četvrte čaše,³ ustaju u slavu. Svijeće se pale,⁴ kolač se lomi, kadi se, svak se obregjuje, pa bilo i malo dijete, po jednim gutljajem vina, svak uzima i jede nekoliko zrna koljiva. U to, domaćin napija prvom, drugom i trećom čašom vina. "Za tvrde slave božje",⁵ ili "za slave nebeske, koja može da nam pomože",⁶ pije prvom čašom, no, na nekim mjestima, tek trećom.⁷

³ Id., na str. 128.

⁴ Na nekim mjestima, kad se diže u slavu, svaki gost ima svijeću.

⁵ Milićevića **Krsno ime**, na str. 129.

⁶ Vuk. **živ. i ob.**, na str. 70.

⁷ Vrčevića **Tri glavne sveč.**, na str. 129.

Dok svi srću od vina i zoblju od koljiva, dotle dva i dva pjevaju u slavu, starinskim ritmom:

"Ko pije vino
za slave božje,
pomoz' mu, bože
i slavo božja!
A šta je ljepše
od slave božje
i od večere
s pravdom stečene?"⁸

⁸ Vuk. **živ. i ob.**, na str. 70.

Za tim posjedaju. Jede se onda i napija na široko, megju jekavcima: u dobri čas od ručka, onda i u bolji čas, u vaslavu sveca u domaćinovo zdravlje a od domaćina u zdravlje prijatelja, u podržanje prijatelja i pokorenje dušmana, u zdravlje domaćice.⁹ U svemu tome glavno je ovo dvoje: hvaliti sveca, i od moćnog sveca moliti zdravlje domaćinu i napredak svaćemu. S toga u Crnoj Gori, ako i nije zdravicama broj odregjen, svakako imaju biti dvije: prva u slavu božju, a druga u zdravlje domaćinovo. Nešto je čudno, te zvuči nehrisťjansko, da se pri prvoj onoj zdravici napija "za zdravlje svetoga", s ovim riječima: "U veliki dobri čas, a u lijepu slavu božju, za zdravlje svetoga" (dolazi ime sveca)^{9a}, kao da svecu treba zdravlja.

⁹ Vrčevića **Tri glavne sveč.**, na str. 99—103.

^{9a} Medakovića **Život Crnogor.**, na str. 66.

Svecu, napitnicom, vrši se poganska slava, pohvala i pamćenje.¹⁰ A, po jednoj zdravici hercegovačkoj, to je izrazito pamćenje mrtvih. Želi zdravica domaćinu, da bi još dugo mogao "prosfore mijesiti, punje točiti, bijeloj crkvi hoditi, svoje mrtve spominjati, da i njega njegovi mlagji pomiju nakon njega."¹ U neznabožaćko doba, kućne starješine, poslije smrti, vrstale se redom u domaće bogove, koje "mlagji pomiju." Može biti, da upravo za to, u pogdjekojem mjestu, kad je i svećenik za stolom pri kućnoj slavi, ovaj niže čitulu skoro neizbrojenih svetaca, molitvujući "na slavu i pohvalu" njih sviju.²

¹⁰ Id., na str. 97.

¹ Milićevića **Krsno ime**, na str. 125.

² I kad svećenika nema, istu "vaslavu i pohvalu" hoće izrediti jedan od gostiju, koji zna čitati, ili je zna na izust. Ovo biva i u Srbiji, ali osobito u Hercegovini i u Bosni.

Izregjalo se ovako do deset i više zdravica,³ a produžila se gozbina, s pjevanjem i razgovorom, sve dok se noć uhvati. Tad gosti poustaju i mnogi već polaze. Završeni su svi obredi blagog dana. Ima gostiju iz drugih sela, koji će prenoćiti. Domaćin ih sutradan zaustavlja na ručak, pa ih ispraća do obornih vrata, te se taj dan zove, gdje god po Srbiji, "komšijski" dan, u bosanskoj Posavini "ispratnja", u jekavskim krajevima "ustavci." Ali je danu drugi naziv "okrilje", ili "pojutarje", općenitiji; a to kao da znači drugo jutro pod okriljem sveca. Pije se u slavu ovoga i u domaćinovo zdravlje.⁵ Ipak, prestao svaki svečani obred; nema dizanja u slavu, premda kašto prilaze jednako na gozbu i jučerašnji gosti iz sela. Davna poganština zar se očituje samom ustrajnom rasipnošću drugoga, pa još i trećega dana, jer je sutra opet "gostinski", ili "prijateljski" dan, ili "ustavci", a, po jekavskoj riječi, "praustavci." Dakle svuda u narodu, po starom običaju, bijahu tri dana slave. Po mnogoj kući jekavskoj, slavljenje sveca, jelom i pićem, nekad se nastavljalo čak za osam dana.⁶

³ Milićevića **Krsno ime**, na str. 144—5.

⁴ Vrčevića **Tri glavne sveč.**, na str. 126.

⁵ Id., na str. 127.

⁶ Id., na str. 126.

Pridade li se tome navečje uoči krsnog imena, to je onda čitavo raskošje, koje osuditi bješe crkvi moralna potreba. S te osude slava, ili krsno ime, možda zarana izbrisa se u ostalih pokrštenih Slavena, a u nas se jedva očuva. Slavu izgubi takogje sav zapadni dio našega naroda, pa i na samoj istočnoj tvrgjoj strani, kad zakonodavci, kad kalugjeri, u opće strožiji od popova, ili je stezali,¹ ili gledali, da je što većma pročiste.² I zbilja srpska slava, kako može troškom da upropasti neimućne porodice, tako nosi najočitije biljege slavenskog naznaboštva.

¹ God. 1853, crnogorski knez Danilo udari globu na gosta, koji bi zanoćio, i na domaćina, koji bi ga ustavio. Sad je, u Crnoj Gori, u Boci i u Hercegovini, dosta rijetko gozbovanje preko navečja i prvog pravog dana slave (Vrčevića **Tri glavne sveč.**, s. 126).

² Dopis u zad. **Srpskom Glasu**, g. 1888, br. 21.

Pretili dugi dani slave dovodili, i dovode svejednako, u travinjanje i u rasipnost, te je veoma teško, a u stara vremena još teže bijaše, da se oni trjezmemo vrše. Što se mrtvi pominju, dok živi blaguju, to u prirodnoj religiji nije izvan reda, no to ipak sada buni našu tanju ljudsku ćut. Ali bi nepravedno bilo, kad bi se samo ovo istaklo, a pustilo iz vida ono, što slavu ublažuje. Po pučkom shvaćanju, ubava, krasna slava božja zapovijeda mir, koji niko ne smije ni u kakvu cijenu narušiti. Kad obijesni Turci hoće da gledaju, kako Kraljević Marko u Prilipu krsno ime služi, pa gradu vrata oboriše, razjareni Marko ide da svoj grad nakiti,

"ni bosiljkom ni rumenom ružom,
već sve redom Turskijem glavama.
A stade ga zaklinjati majka,
plemenita gospogja kraljica:
Nemoj Marko, moje čedo drago!

Majka vadi dojke iz nedara:
Ne ubila t' rana materina!
Nemoj danas krvi učiniti,
danas ti je krsno ime krasno!"³

³ Vuk. **pjes.**, knj. II, 72, v. 77—85

Pače, i suza prolivena muti čistinu toga dana. Svome slugi Vaistini, koji plače, Marko veli:

"Nemoj grozne suze prolivati,
ne skrvi mi moje ime krsno!"⁴

⁴ V. 45—7.

A milota slave kao da obuhvaća sve ljude. Istom prilikom, Markova majka govori sinu:

"Tko ti danas u dvorove dogje,

napoj žedna, a narani gladna
za dušicu tvojih roditelja
i za zdravlje tvoje i Jelino."⁵

⁵ V. 86—9.

Ovako i u drugoj pjesmi, vojvoda Todor, premda i sam u nevolji,

"četvrti dukat ostavio,
da daruje sužnje po tamnici
radi Boga i krsnog imena."⁶

⁶ Id., knj. 11, 21, v. 41—3.

Ja ne cijenim, da je sama hristjanska ljubav nadahnula ove milostive osjećaje. Prije će biti to, da je takovo duševno raspoloženje, već od praslavenskih vremena, naravski nastajalo uz blage dane pokojnog domaćeg svetitelja. Ele, čudoredna neka jasnoća prodiere sa slave u tamu pogansku.

Potekavši iz porodice, slava se obavlja u krugu obiteljske zadruge i brastva. Nego je vjerojatno, da opet i pleme imadijaše zajedničku svoju slavu. Pleme sastavljalo se od više brastava, te se i ono osnivalo na temelju roda. Po tome mogli ljudi misliti, da se i pleme, to prošireno brastvo, započe s nekim praroditeljem, koji cijeloj plemenskoj svojati bijaše branič i svetitelj. Ovoga bogoslužjenja u plemenu valjda nalazimo jedan ostatak u tako zvanom "zavjetini", ili "krstima". U Srbiji, svako selo, a i svaki zaselak, ima svoga sveca, koga slavi jedan put u godini. Istina, taj se svetac, na prvi pogled, ukazuje kao hristjanski štitnik, ili, da reknemo, patron dotičnog sela, kao što to biva posvuda u narodima pokrštenim. Ali o toj slavi bogomoljstvo je hristjansko dijelom najmanjim, a najvećim pogansko. Sve, muško i žensko, ide iz sela u polje, najradije na kakvo brdo. Dozvani svećenici sveštaju tamo masla i svete vodicu, pa se skupljeni narod digne, noseći "krsta" i ikone.¹ Otud svečanosti, uz ime "zavjetina" drugo ime "krsta". Pošto se zavjetina obično drži u ljeto, mnoštvo krene po žitima i po livadama, kako bi poljskim usjevima izmolili rodnost.²

¹ Vuk. **živ. i ob.**, na str. 29—30.

² Milićevića **Krsta**, na str. 151.

Povorkom idu okolo od svetog do svetog drveta,³ a gdješto i od kuće do kuće poljske.⁴ Iza dugog molitvanja i hodanja, čine veliko veselje, časte se jelom i pićem, i ta čast zove se "zavjetina." Nego, čast nosi čistu oznaku ručka o krsnom imenu. Svećenik, uz poznati nam obred, lomi kolač s jednim od kućnih starješina, kome zapade odlikovanje, da ga za onu godinu umijesi i donese.⁵ A pije se "za slave božje", "za krsta i krsnih imena", pa onda i u zdravlje ovoga domaćina.⁶ Puk misli, da je "taj dan selu ono, što je kući krsno ime"⁷; to još misli, premda se razvrgla stroga osnova starog društva, koje negda u krvnoj svezi nalažaaše svome opstanku najjači uvjet. Što su sad često inorodni seljani iz istog mjesta, to bijahu, po svoj prilici, u prvašnja vremena, samo plemenici. Dovogjahu plemenici porijeklo svoje od jednog praoca, pak praoca valjda slavljahu godišnjom svetkovinom, gdje se pomen mrtvih slaže s proslavom drveta svetih, a moli se za ono dvoje, što je poglavita briga čovjeku prirodnom: lično zdravlje i plod zemlje.

³ Zakršteno drvo, ili zapis. Sravni **Dio V**, na str. 6—7 (126—7).

⁴ Vuk. **živ. i ob.**, na str. 30.

⁵ Milićevića **Krsta**, na str. 156.

⁶ Id., ib.

⁷ Id., na str. 151.

Da je veselje zavjetine, ili krstâ, naravi sasvim poganske, ima još jednog jakog dokaza. U Timočkoj Krajini, ljudi prinose žrtvu uprav neznabožačku. To, doduše, rade onamošnji Rumunji, no je sva prilika, da im običaj dogje od Slavenâ, te da ga oni uzdržaaše. Pod zapis, ili pod sveto drvo, dovedu janje, kome na rogove pritakoše zapaljene dvije svijeće. Svećenik okadi janje i očita mu molitvu "na zakolenie." Al je pravi svećenik, ili barem žrtvitelj, jedno mlado momče, čisto i neženjeno, koje će janje zaklati tako, da mu se sva krv salije u rupu, iskopanu megju žilama svetog drveta. Janje se ispeče

i pojede, no se ona krv zatrpa zemljom i dobro nabije.¹ Lasno je razumjeti, da je krv prikazana nekome bogu, jer od žrtvovane životinje bogovi taman krv najvole.

¹ Id., na str. 156.

U pogledu zavjetine, ja, kako rekoh, nisam baš na čistu, da li se toj svečanosti, u kojoj se čast odaje svetim drvetima, jošte pripLETE i spomen sveca plemenskog. Obred dizanja u slavu na ovu misao kao da nagoni; ali, da je upravo tako, ne da se pod izvjesno kazati. Moglo bi se prije misliti, no i to s dosta velikom sumnjom, da nam onog sveca spominje "preslava". Preslava, iliti "prislava",² ili, kako jekavci kažu, "prisluzba", "poslužbica", jest druga domaća slava. Kuća, naime, prislavlja u godini još jednog sveca. Prislava nije svečana, kao što slava; ali obično biva, da se pri njoj, uz manje svijeta i u manjoj mjeri, ovršuje sve, što i o krsnom imenu. Među jekavcima, spominju se mrtvi i pije se u slavu božju³: pa i u Srbiji, ako i ne posvuda, a to u mnogoj kući, kuhaju koljivo i mijese slavski kolač.⁴ U Crnoj Gori, toliko čuvanoj što se tiče starog društvenog raspoređjaja na brastva i plemena, svi domovi prislavljaju, ili prisluznju, drugog krsnog sveca.⁵ Čini se, da isti običaj imaju i ostali jekavci malne svi. I u Srbiji veoma mnoge kuće vrše prislavu.⁶

² U Valjevu, u Srbiji, zovu prislavom zavjetinu (Vuk. rječ.).

³ Vrčevića **Tri glavne sveč.**, na str. 130.

⁴ Milićevića **Preslava**, na str. 147.

⁵ Vuk. **živ. i ob.**, na str. 71.

⁶ Milićevića **Preslava**, na str. 147.

Pače, ima kuća, koje, mimo glavnu slavu, prislavljaju još po dva sveca, a to rade za to, "da im se drže djeca" pod okriljem jednoga, a uz drugoga "da im ne lipsava stoka."¹ Ovu pomisao nadahnu zaista stara vjera. Običaj je starinski i po tome, što se, manje ili više, drži u svakom kraju istočne strane naroda. U vrijeme potonje, rnošla je prislava, u nekim prilikama, nastati slučajno, a i samovoljno, po doseljenju, po ženidbi, po novoj pobožnosti. Nego je opet, naročitim obzirom na Crnu Goru, za staro doba misliti, da slava i prislava nikoše iz brastva i plemena. Stoji li prislava u odnosu s plemenom, onda bi imao biti plemenski i njen svetac. Ali dokaz nije čist. Bio bi čist, kad bi čitavo jedno pleme crnogorsko prislavljalo zajedničkog sveca. Što ja znam, prislava se sada ne obavlja u plemenu, već u porodici ili brastvu.

¹ td., ib.

Obrana metode iztraživanja

Nešto malo na obranu metode iztraživanja kod ovih radova. Vele cijenjeni g. St. Novaković, govoreći (u **Archivu für slav. Philologie**, XI B., III H.) o Edipovoj legendi, pa donoseći joj prilog u jednoj pisanoj verziji sredoviječnoj, svrnu se na moj odlomak o Momiru i Grozdani. Na podesnim, koliko i prijaznim, riječima g. Novakovića ja imam samo da zahvalim. Njegove biljeske poučne su. Jednu samu opasku, koja se tiče metode, ja ne mogu da u svoj njenoj cjelosti primim. G. Novaković vidi veliku prazninu u tome, ako se iztraživalac, pri ispitivanju tradicionalnih pučkih mitova, prije ostaloga ne obazre na sve sredoviječne pisane verzije i napomene. Kad ko drži, veli on, da iz indoeuropske zajednice može što da izvede, prije mu je riješiti pitanje, da li tu ne bijaše po srijedi zamjeniti odnos naroda balkanskih što potraja vjekovima, ili književno izragjeni kakav predmet sredoviječni, koji je priču stvarao, djelovao na nju, ili je preinačivao. Novakovićevo ovo pravilo prestrogo je. Svakako, nije baš česte zgode, da se ono upotrebi.

Sredoviječnih pripovijesti, što bi iz književnog kruga bile prešle u pričanje pučko, ja posve malo poznajem, dok znam, da mnoge iz pučkih usta, preko onog ili ovog pisca, upadoše u sredoviječne knjige. Od književnika prosti narod drage volje ne prima gragju pričanja, kojim će dokone svoje čase zabavljati; obratno pak, pismeni ljudi obilno zahvatiše, i još svejednako zahvataju, sa pučkih širokih izvora. Pučka je čud na selu vrlo opora i uzdržna, a kao trojakim čelikom opasana protiv misli gospodske. Što je mitska pisana pripovijest iz srednjeg vijeka, koja s pučkom pričom

naporedo ide? Najčešće ništa drugo, do zadnja degeneracija kakvog davnog vjerovanja, što već i u samoj priči nepisanoj dospje do kvara i zamrsi se.

Ako M. Müller za priče pučke reče, da su "detrit, posljednja transformacija mitova, zaostatak vjere naroda", još dalju transformaciju ukazuje nam pripovijest, iz puka uzeta, i prenačena na književnu zabavu, ili na potkrjepu pobožnosti. A baš kao takovu ja smatram i pisanu verziju o Momiru-Edipu, od g. Novakovića sad na svijet iznesenu. Dvogubo prikrvje, jedno s materom i drugo sa sestrom, odavna oglašeno po narodu, svećenik jedan sjedini i prenapravi u homiletičnu svrhu, da pokaže, kako i bezakonja najteža mogu da se ljutom pokorom i skrušenim srcem okaju. Da se pričanje o prikrvju nije od vjeka u narodu raznosilo, svećenik ne bi se zaista bio ni dotakao toga grozno sablažnjivog predmeta, a nekmoli na dugo sve ono svojoj pastvi ispričovjedio. Onakove ljute stvari oltar i homiletika ne pozajmaju ni od Grka, ni od Latina, niti od kogagod na svijetu. Pisana verzija Novakovićeve meni predstavlja pučki mit, preuzet iz narodnih pjesama, pa još više, nego u samim pjesmama, što do nas dogjoše, izvržen od prvobitne mu osnove, jer jače preragjen u smislu hristijanskom. Ne će dakle baš pogrdna biti metoda, koja na bogoslovske taloge mitova, u srednjem vijeku, mnogo se ne osvrće, ili barem ne vidi, u tima talozima premutnim, nešto izvorno i poglavito.

To može glavno da bude u jednom jedinom slučaju. Ako s dubljim svojim žilama mit ne hvata se tla arijskog, već je arijskoj vjeri mehanično pripojen, pa se pokaže, da je u posebnoj zemlji nikao, tu se razvio i otud krenuo, da putuje vjekovima kroz druge narode, koji ga primiše u karakternom obličju nastranog njegova postanka, e tada je doista prazno maštanje mitologovo svaka zajednica arijska, makar da se i mit onaj nalazi na stanu kod više arijskih plemena. Ali taki dokaz, ma da se koji put i dao dosad za neke vjerske zamisli iznijeti, spada, ako se ne varam, u dosta rijetke sreće naučenjaka, sklonih da sustavno poriču arijsku izvornost. Nasuprot dosta tvrdo stoji, da plemena od roda arijskog, uzevši iz zajedničke hazne jezik, otolen ujedno uzeše i mišljenje i vjerovanje. Stoji tvrdo i to, da istom ispred jake moralne nužde ona plemena napustiše uobičajene nazore, otaca mile zamišljaje, pri tom čuvajući opet ulomaka razvaljene im vjere. Sadašnjim napretkom uporedne mitologije ovo je već tako razjašnjeno, da se nasljedovanje mitova, u zajednici arijskih naroda, smatra pravilom, a pozajmanje izuzetkom. Ja prevraćam Novakovićeve formulu, i velim: taj izuzetak treba, u pojedinim slučajima, da se dokaže.

O čemu je g. Novaković s opazom pisao, i čega se on kao blagom rukom tek dodjenuo, u to najčvršće upro g. Lj., u broju 2 biogradskog "Kola". G. Lj. izlazi odmah na srijedu sa školama, te mene ubraja u "tako zvanu mitofilsku školu, koja gotovo svaki proizvod narodne usmene književnosti smatra dragocjenim ostatkom daleke starine." Pustimo mitofile i nemitofile! Kad bih i ja hotio o školama govoriti, primakao bih časnoga g. Lj. školi pustih fonologa, kojima trepet duše naroda arijskih, prirodom obujmljenih, za mitove ništa ne kaže, nego vole pučkome vjerovanju i pričanju Slavena tražiti prvu pobudu u šturim plodovima crkvnjaka srednjega vijeka. Besjedica bogoslovna, igrarija nabožna, doskočica nesklapna, omučine iz jadnih ondašnjih učiona, to su živa vrela krilatoj pjesmi mitskoj i sklopljenoj priči čudesnoj našega naroda! to su istom dragocjeni ostaci! Da je meni, kao gospodinu Lj., do škole, mogao bih izvesti, za živi primjer, odlična predstavnik slavenske filologije, koji kao sustavno od Slavenâ otklanja gotovo svaku riječ i svako ime kulturnog i vjerskog zamenovanja, a postanka prepornog, pa ono odbija na kakav mu drago u boga narod, kano da Slaveni jednom bijahu neduhato ogledalo, što samo odrazuje tugje slike, ili čak divljaci na golo. Ta škola, dakako, ne puni slavenske hramove ni bogovima, ni boginjama, već iz njih tjera i one, koji su tu od starine, i koje nam zasnjeđičiše germanski hroničari. Na primjer, **Svantovit** prometnut je, čisto fonetično, u svetoga Veita (Miklošić, **Etym. Wört.**), a taman u onoga, koji 836 g. bi prenesen iz Francuske u Njemačku, iz Saint-Dénisa u Corvey! Je li to moguće u vidu etnološkom i moralnom, za to se i ne pita. Ni Bušmeni, niti Papue, ne bi, mislim, tugjeg sveca postavili, onako lake ruke, na uzvisito mjesto velikog narodnog boga, a Slaveni eno ga uznesoše! Čudesa, kako g. Lj. može vidjeti, zbivaju se u svakoj školi, mitofilskoj i nemitofilskoj, kad je škola jednostrana. S toga gubi nešto od svoje vrijednosti kritičarova opomena: "Uporedna se mitologija ne bi nipošto smela puštati na drugi put nego na onaj, kojim sad ide s onako lepim uspehom uporedna filologija, pošto je i ova dugo vremena lutala bespućem, kojim još idu mnogi mitolozi."

Mnogim mitolozima te opomene i ne treba. To se samo sobom razumije, da svaka nauka sad ide putem skupljanja, čišćenja i poregjenja pojava ili činjenica, i da ona onda gradi indukcijom. Mitologija uporeguje mitične pojmove isto onako, kako filologija uporeguje riječi. Ako s nepomnog

prebira, ili sa hitnog zaključivanja, nastaju ipak bludnije i pogrješke u našoj mitologiji, to još nije nikakovo bespuće, kako nije izvan svoga puta ni filologija, kad ona što griješi sa jednostranosti, ili s premudrosti procijegjene. Metoda tu ne ulazi nizašto. Tu ulazi ona francuska: "Je crains l' homme d' un seul livre."

G. Lj. prigovara ovo glavno: "Novija istraživanja slavenske filologije utvrdila su nesumnjivo, da je velik deo sadržine u delima narodne usmene književnosti crpen iz pismenih izvora." Kad bi to bilo tako, onda leglo sve. Pada onda naravno, od jednog udara, svaki pokušaj rekonstrukcije stare vjere pomoću predanja. I sam moj naslov: "Religija Srbâ i Hrvatâ, na osnovi pjesama, priča i govora narodnog", ostaje bez smisla. Ali odtud gospodinu Lj. ono "utvrgjenje nesumnjivo"? Ja za to baš ništa ne znam, a valjda to ni mnogim drugima nije bolje poznato. Ja tek znam evo ovo. Neki između slavenskih filologa, koji od uporedne mitologije nekako zaziru kao od neuspjelog rada, te se njome izravno i ne bave, nastojaše skoro cijelo mitsko pričanje Slavenâ prikućiti pismenim bilješkama srednjih vremena. Za takav vještački postanak omašitog dijela pučke književnosti nije nikako u drugih naroda naći analogije; ali ništa za to. Puk bio bi mekan poput voska, pa ko što htio pečatiti, to na njem sve i utisnuo. Iz crkve i iz škole prodrlo u prostrane slojeve naroda blago božje i pričanja i pjevanja. Prosti puk čuo s predikaonice mnogi primjer hristjanske vrline, dočuo iz škole koješta mudro. Duboko odmah zasjeklo to u narodni život; to sve puk preručio u pjesmu pobožnu, u zimnju svoju priču, kojom da potkrati duge noći. Od pjesme prethristjanske skoro ni traga, od pričanja arijskog ni mrve! Utvrgjeno je, kažu, da se to istrijebi, po kojem zakonu, po kojoj normi etničnoj, niko ne može da reče; ali eto ode nevidom! Nego, što ja znam, posao je sasvim drukčiji.

Kako god i svi drugi Arijci, tako Srbi i Hrvati, ti slavenski pa i arijski ogranci, za vrijeme predugo živjeli u obimu i pod tlakom prirode. Gledali oni, s uzburanom dušom, dnevne i godišnje prizore svjetlosti i sjena; upirali oči u olujni prelom ognja i tame; prislušivali romone i šutnje otajne, pa od svih svojih dubokih utisaka stvarali sebi i čudesa i žive bogove. Privedeni punoj vjeri Hristovoj dosta kasno, barem u nekim krajevima ilirske domovine, Srbi i Hrvati mučno i sporo odvajali se od onih čudesa i od onih bogova, kako nam to dokazuju vjerski običaji od starine, cjelokupniji i jedriji u našoj zemlji, nego li drugdje. Uz to, ti isti Srbi i Hrvati, pošto su svejednako mahom seljaci i čobani, jošte traju s prirodom u velikoj pouzdanosti, te nije ni pomisliti, da se izbrisaše i najzadnji tragovi onih naravnih privigjenja. Ta i mi sami, koji smo izobraženi, češće stojimo pred mnogom prikazom tajnovito uzbudjenim, i od prirode tužno tražimo, premda još uzalud, odgonetljaja našem biću. Drugo meni poznato jest opet ovo. Uporedna mitologija jednom bijaše u pelenama. Suzvučno ime koje, istom spoljašnja i neorganična naličnost kakove pojave, prvim mitolozima pružaše gradivo na svakojako sravnjivanje i na dosljedno gragjenje kula u oblaku.

Ali u novije vrijeme, osobito u ovo posljednjih dvaest ili triest godina, mitologija postade naukom time, što, uz strožiji uporegaj riječi, uporegijvale su se i čitave koncepcije, čitavi mitovi indo-euroopskih naroda. Ovako je već proučena vedična Indija i mazdejski Eran, razbistrena je klasična religija Helade i Lacija, i odastrte su poglavite vjerske tajne stare Germanije. Mitološki je rad, ako ne u velike, a to dosta odmakao. Pošto se govori o stvarima "nesumnjivo utvrgjenim", i ja ću reći, da je nesumnjivo utvrgjena zajednica osnovnih vjerskih misli Arijaca. Čudesne priče, u jezgri svojoj, većinom su zajedničkog postanja, ne isključivši priča slavenskih, te i naših. Tome duševnome spoju nijedan narod arijskog porijekla ne izmiče se. Heleni, koji, svakim pirenjem svog pjesničkog i tugjem uticaju otvorenog duha, na svaku ruku okrenuše arijske prve podatke, pa davne mitove razvrgoše, i sami Heleni, velim, već su čvrsto privezani onoj zajednici. Čak i mnogi nazivi helenskih božanstvenih bića uzlaze do vedičnih vremena. Utvrgjeno je, da najveći dio mitskih prikaza, u pojedinih naroda indo-euroopskih, poteče iz pradavnog vrela, a dio najmanji da je narod pozajmio od naroda.

Što se tiče zajma kod nas Srba i Hrvata, nije nikad smetnuti s uma to, da je naročito srpska strana našeg naroda izvanredno čuvarena, te da ona obično više dava, nego li prima. U pučkim umotvorinama svojim, srpsko pleme stoji, u opće, na visokom stupnju izvornosti. S toga malo mu trebivala pobuda tugja, a najmanje ona pedantična "iz pismenih izvora." Meni se čini, da se g. Lj. prenaglio, kad ono reče, da "je velik deo sadržine u delima narodne usmene književnosti crpen iz pismenih izvora", i da je to "slovenska filologija utvrdila nesumnjivo." Nek se uvjeri g. Lj., to još nije baš tako čvrsto zavezano.

Istom odlučnošću g. Lj. osječe i ovo drugo: "Dovoljno je, nadam se, napomenuti fakat, da su mnogoj pesmi i priči izvor sami istorijski dogagajaji, bilo što je pričanje o njima neposredno poslužilo

kao gradivo, bilo što je pobudilo na stvaranje narodni tvorački duh". To nije tačno. Da, historijski dogagjaji su izvor mnogoj pjesmi ali mnogoj priči ne. Mitologija je sada već na čistu o tome, da pučka priča u prerijetkom slučaju poteče iz take zgođe. Ako se priči i prilijepi, a i to slabo kad, lice koje iz historije, ipak joj je sadržaj ponajviše iz starine, pa i ponajviše mitičan. Vrlo je mutna, doista, ta sadržina, no to je drugi posao, o kom ovdje nije govora. Što se pak "mnoge pjesme" tiče, i tu nam je ponešto razlučiti. Bez sumnje, još postoji mnoga stara pjesma historijska, premda je historijski dogagjaj obično u njoj već protanjen, izvjetren, skoro do potpune neteživosti. Sve to većma, s vremenom, u historijske se pjesme uvriješe uobičajeni motivi davnog epskog pripovijedanja. U tome mi imademo drugo gradivo, nego li je čisto historijsko; slušamo druge kajde, nego li su one iz realnog svijeta. Ali se ne radi ovdje toliko o mnogoj pjesmi iz historije, koliko o mnogoj pjesmi iz nikakove historije. Šta da reknemo o krilatome Hrelji, o Zmiji mladoženji, o Zmaj-Ognjenom junaku, o Radu neimaru, o svetoduhovoj Janji? Šta o samom banu Strahinji, o Jakšićima, o Jug-Bogdanu i o svima Jugovićima? Ko drži ovo, i s ovim slično, da u kakvom odnosu sa historijom stoji, njega protiv historične kritike krijepi vjera prejaka, "la foi du charbonnier".

Što se tiče metode iztraživanja, pitanje je, šta da radimo s našim mitovima. Megju slavenskim narodima, mi smo Srbi i Hrvati skoro u izuzetnom položaju. Nikakav Helmold, ili Sakso Gramatik, ne bio u nas svjedok prelasku iz stare u novu vjeru; niko od pisaca ne vidje, niko ne opisa, posvećenih naših gajeva, naših hramova u pradomovini, naših tamošnjih kumira. Mi se ovako, sa strane jedne, nalazimo u potpunoj nestašici historijskih svjedočanstva o davnoj vjeri otaca, koja je za nas, u tom vidu, čitav x. Ali, s druge strane, po još izvornoj čudi naroda, imamo, spram ostalih Slavena, najviše svečanih običaja i preobilato gradivo konfuznih pučkih napomena o negdašnjim mitovima. Valjda su Srbi, megju Slavenima, najpouzdaniji čuvari pučkih ostataka stare vjere. Ako je to tako, što da se radi? kako da se oni x razriješi? Po mom mnenju, ima nam biti pravilo, kao što u svakoj nauci, da idemo od znana na neznao. Znao nam je posve dovoljno arijska mitologija, ponešto znana i opća slavenska, koja se s onom veže; dakle treba našim običajima iz starine, našim pričama o čudesima, našim pjesmama mitskim, prikučivati, da se to sve osvjetli i objasni, već poznate obraze i likove iz arijske i slavenske mitologije.

Samo jedno, primjera radi. Imena Vid i Vida čudno zvuče u mnogoj pjesmici i a pogdjekojoj priči; Sutvid, Sveti Vid, glasi se prečesto po crkvama i crkvicama starinskim; u našem Primorju još pokazuju oni ili ovi Vidov planinski vrh. Što ću ja s time? Ja puštam, nek u svom poštovanom prahu spokojno leže pismeni izvori, g-u Lj. omiljeli, a silazim od baltičkoga Svantevida do našega Sutvida. Poregjenje ovo, ne bude li površno i neoprezno, može da bude dosta uharo. Naravski, ovdje nije govora o onakom poregjenju, kakvo su poduzimali stariji mitolozi. Vrijeme nesvijesti i zbrke bilo, pa prošlo. Valja da se podublji konci uporegjenih mitova stječu; mit valja da se spaja s mitom, bez natege i bez samovolje uporegjiivača. Jednom, mitolozi išli besputno po gustoj šumi svojih vlastitih privigjenja; mitolozima sad ne treba fantazmagorija kakovih, pošto mogu da idu po čistini i po tragu mnogih već razjašnjenih mitičnih koncepcija arijskih.

Nasuprot oni put, koji preporučuje g. Lj., rekao bih, da nikud ne vodi. Imajući za prvo uporište tobož važne pismene izvore iz srednjeg vijeka, mi nismo ni na čemu, pošto tima izvorima osamljenina malo, ili ni malo, ne dokučnjemo mitičnu sadržinu. S takim uskim postoljem, mi bi mitologiju gradili kao izvrnutu piramidu. Ako pak uzmemo, kao što pripomenusmo, i kako je sva prilika, da su oni pismeni izvori, velikim dijelom, truhla najzadnja degeneracija pučkih mitova, onda staza, naznačena g-om Lj., vodi, mislim, u ono mitološko bespuće, koga se on toliko boji. To je isto, kao da ko reče: Ja hoću da mitičnome liku obris uhvatim, ali prije čekam, da se lik natruni i raščini. Na primjer, u pogledu vila, koju pomoć da nam pruža "naročito dubrovačka i dalmatinska književnost, pa i bogoslovska poučna", kako ono veli g. Lj.? Ta, to je prazno za mit; ta je sva književnost plod novijega umovanja. Je li mi baš do toga, da našoj vili starije izvorne niti prikupim, ja se radije obraćam davnoj valkiriji, pa i još davnijoj apsari. Kugjenje gospodina Lj. a tome me ne ometa.

G. Lj. kaže, da će "mnogo moje tvrgjenje ostati pod pitanjem". U ovom se slažemo. Svaka nauka ima svoj krajni porub strogo nedokazanih predmnijeva, tek nagoviještenih hipoteza; a taj je porub baš ponajširi u mitologiji, koja se kreće u prostoru neizvjesnom, kao ni na nebu ni na zemlji. Moguće i to, da ja više puta idem predaleko u nagagjanju. Mnogo još ima naših mitova, no sve je prelomljeno. Sastavljajući komade jedan uz drugi, sva je prilika, da ja nerijetko u namještanju griješim. Kao i ko drugi, ja sam uvjeren, da u ovim raspravama ima dosta lagane suhadi za klaštrenje i

odbacivanje. Toga će biti najviše u **Dijelu II**, gdje mi nestajate potvrdnog oslonca. Ali za to mitologija naša valjda se ne pokvari. Sve će pogriješke najlakše iščeznuti, kad bude dokazano, da su ovome ili onome nagagjanju mojem trošni temelji, i za pučke mnoge netajive mitove bude izneseno jasnije osvjetljenje. Ja to čekam.

U ostalom, g. Lj. vara se, ako misli, da ja mnogo tvrdim. Ja se maldane načelno sustežem od odrješitog i čestog tvrgjenja, no ponajviše postavljam hipoteza. A to je i naravno. Mitologija predmet je taki, koji ne podnosi govorenja apodiktična, pa ima i to, što sam ja od nevolje i kao bojažljiv mitolog. Ove studije, na osnovu pučke literature, ja sam poduzeo, pošto, za cijelu staru vjeru, doslije kod nas to podobniji mitolozi ne učiniše. G. Lj. veli: "Trebalo i govor narodni potpuno radi ovoga posla proučiti". I u tome smo jedne misli. G. Lj. eto gotovo ponavlja moje riječi, u predgovoru: "Ja sam nakan, da pokupim i složim čitav naš mit, zahvatajući ga iz svih domaćih izvora; pa da sam ga cijela sabrao i proučio, sumnjam se vrlo". Od g-a Lj. s pouzdanjem očekivati je, da će nam pokazati što važno, a dosad neopaženo te propušteno, u živom narodnom govoru. Biti će nova pomoć, pri teškom poslu poznavanja i bistrenja naših mitskih starina.

U pitanje metode ulaze, nekako, i dvije želje g-a Lj. Prvo on poželjeo to, da se dobro pregledaju, za veću svjetlost, takogjer vjerovanja naših susjeda, Arbanasa, Rumunja i Grka. Ja sam se uzgred svratio, i svraćam se, na ta vjerovanja, gdje mi se god činilo korisno. Da bi iz toga sjemenja, još širim uporegivanjem, moglo za nas nicati velikog ploda, ja ne cijenim. Ako je i pri tome, po mnenju g-a Lj., znamenito što ispušteno, zar ne bješe s gorega, da on, barem jednim potezom pera, to pobliže označi.

Druga je želja g-a Lj., da bi "uporedno proučavanje ostalih slovenskih i drugih indo-europskih starina" bilo, ne znam što, ili obilnije, ili tačnije. "Mnogo štošta", reče, 'moglo bi se poželeti'. ovdje je g. Lj. kao bogat čovjek, koji drži negdje u potaji nagomilano blago, a od toga nikome ne će da dâ ni trine jedne. Za "indo-europske starine", zna li g. Lj. što izvornije od Rig-Vede, od Aveste, od Ovidijevih Fasta? a za "starine slavenske", što pouzdanije od vijestt o slavenskim bogovima u hronikama sjevernim?

To pročitavši, ja drugo važno ne nagjoh, za komparaciju s našim mitom, mimo ono, što je u ovim raspravama izloženo. A ne valja ni to pustiti s oka, da je raspravama ograničen zadatak: religija Srbâ i Hrvatâ. No može biti, da iz pomenutih izvora koješta zanimljivo nije zahvaćeno, te ni amo preneseno. Kad bi g. Lj. riječju i savjetom bio podašniji, kad bi pokazao prstom, gdje je praznina, veliku bi uslugu učinio meni, a neku i našoj mitologiji.